

DAMJANI G JÁNOS

ÉLETE TÖRTÉNETE ÉS SZEMELVÉNYEK
NEJÉHEZ INTÉZETT LEVELEIBŐL

A HŐS SZÜLETÉSÉNEK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRA

IRTA

HAMVAY ÖDÖN

RÁKOSI JENŐ
BUDAPESTI HIRLAP
UJSÁGVÁLLALATA

M DCCCIV

Előszó.

Az idén száz esztendeje gazdag termésé volt a magyar földnek: Damjanich Jánost adta nekünk a Mindenható végtelen kegyelme.

Száz esztendő mulott el azóta s ebből a százból már ötvenöt éve csendes ember a hős; elcsendesült a harci zajjal, mely életeleme volt. Befejezve küldetését a földön, visszazállt a Mindenségbe, legendákat hagyván nekünk örökségül, melyeket, e rövid félszázad alatt, hej, de beborított a feledés moha!...

Félszázad mindössze s nincs ki rágon-dolna süppedő sirjára a hősnek. Szentelt föld nem akad néki nyugvó helyül nagy Magyar-országban?... Rohan a nemzet és hátra nem te-kint. Pedig a multon épül a jövő. S a mely nép nem becsüli meg multját, meg nem érdemli a jövőt!

De, bár száz éve annak, hogy megszületett, ötvenöt éve, hogy fölmagasztaltott, még nem késő a szunnyadó lángnak föllobognia. De ideje!...

Legyen hát e könyv, dicső életének első igaz története, táplálója a kegyelet lángjának. Olvassa a nemzet azzal a szeretettel a hős iránt, a melylyel én azt minden erőmből, minden te-

hatségemből megírtam. Mert igyekeztem fölku-
tatni minden rejteket e drága igaz gyöngyök-
ért, melyeket itt összefűztem. És, mondhatom,
ritka becses, soha nem ismert s nem is sejtett pél-
dány is akad közte egynéhány. Így a hősné-
nejéhez intézett *levelei*, melyekből a nyilvános-
ság elé tartozó részeket Damjanich magasztos
özvegyének egyenes feljogosításával közlöm. E
leveleknek más részei még most nem tartoznak
a nyilvánosság elé; azonban sajtó alá rendezve
készen várják azt az időt, a mikor a magyar kö-
zönség gyönyörűségére, utra kelhetnek.

A mit azonban már most nyujtok, az is
hiánytalan egész, mert a levelek itt nem közlött
részeinek történeti magvát is földolgoztam e
könyvemben. Igyekeztem minden oldalról nap-
pali világosságot vetíteni Damjanich alakjára s
ezért kiterjeszkedtem életének minden legcse-
kélyebb jelentőségű mozzanatára. S ha mun-
kám mégis valahol hiányos maradt, nem lelkesé-
désemem, vagy szorgalmamon mulott. Szolgáljon
ezért mentességemül emberi gyarlóságom.

Mindenesetre boldog vagyok a tudatban,
hogy megírva kimerítő életrajzát, az első sze-
rény emléket emelhettem az irodalomban Dam-
janichnak. Akad talán utánam, a ki a megkezdett
csapáson jobban és szebben meg fogja azt te-
remteni. Adja az Isten! Nemes lesz a verseny,
mert igazabb szívvvel senki sem fogja annak oda-
nyujtani az elismerés koszoruját, mint a mi-
lyennel azt én tenni kívánom.

Budapest, 1904 április havában.

Hamvay Ödön.

Bevezetés.

A multak glóriás ködéből, nagy idők nagy embereinek tündöklő sorából a hősök hőseként emelkedik ki Damjanich János. Nincsen a félszázad előtti szabadságharc magasztos hőseinek sorában nálánál nemesebb jellem, nagyobb hős, igazabb ember. Pedig sokan voltak, kiknek nevét nem ok nélkül burkolja a mithosz ködébe a magyar nép szeretete . . . Kiket, a félszázad előtt még köztünk járókat, legendák emelnek a történelem fölé . . .

Damjanich János, tulzás nélkül mondhatjuk, csodás ember volt. Lefejthetjük róla bátran a mithosz ködét, a legenda csillogó köntösét. Glóriás fényben fog ő tündökölni tovább, sőt fénye igazabb, mélyrehatóbb lesz, mihelyt megismerjük élete való és komoly történetét. Mert igaz ember volt ez a hős: bátor, erős, tüzes-szavu, erőskezű hadisten, kinek nevéhez méltán fűződnek szabadságharcunk legszebb diadalai.

Egyike volt a legérdekesebb egyéniségeknek. Születésére nézve határőrvidéki szerb, de testestül-lelkestül magyar. Nem renegát, mint fajrokonai vádolták. „A ki Magyarországon született, magyar állampolgár, — volt az ő hitvallása, — s köteles Magyarországot hazájának te-

kinteni s annak törvényes jogait megvédelmezni.“ Ez az elv vezérelte őt minden tetteben, minden cselekedetében és hazaszeretetében nem ismert határt. Imádásig tudta szeretni azt, a ki forrón szeretett hazájának hasznára volt. Sokszor ölelte magához legutolsó közkatonáját is, ha ez kiűntette magát a harcban. De kiméletlenül ostromozta a gyávaságot, gyűlölni tudta azt, kinek forradalmi érzelmeiben kételkedett. Jaj volt annak, kit hazája ellenségének tartott!

És nemcsak magasztos jellemvonásai, de fényes tehetsége is magasan kiemelik Damjanichot kortársai közül. Mert nemcsak elszánt és bátor katona volt, hanem jeles hadvezér is, a ki, igaz, hogy minél kevesebbet dolgozott a térképen és a cirkalommal, de a csatamezőn senki sem tudott annyira a körülményekhez alkalmazkodni, mint ő. A legválságosabb pillanatokon is diadalmaskodott Damjanich lángelméje s ez az, a mi legjobban jellemzi az ő hadvezéri működését. Soha sem volt ingatag; sem mint katona, sem mint ember. Határozott jellem, a kinek egyetlen cselekedetében sem lehet ellenmondást fölfedezni. Minden tulzás nélkül el lehet róla mondani, hogy nálánál vitézebb, igazabb katona nem volt a magyar hadseregben.

Ámde fényes tulajdonságai mellett is a legszerényebb ember. Nem vágyódott kiűntetés után; csak a diadalai okoztak neki örömet. Sohasem törekedett a legfőbb katonai hatalomra, bár a szabadságharc összes tábornokai között neki lett volna erre a legtöbb jogcime. Politikai vallására nézve demokrata és republikánus volt. De azért sohasem elegyedett be a politikába, mint, sajnos, többi tábornoktársai. „Sohse okozunk mi, — szokta mondani ezeknek a poli-

tízáló katonáknak, — hanem verjük meg az ellenséget, a többit majd elvégzi Kossuth Lajos.“ Kossuthnak lelkes hive volt, bár ennek ellenkezőjét szívesen állítják azok, a kik a magasztos hős nimbuszát föl szeretnék használni Kossuth ellenségeinek igazolására. De a továbbiakból tisztán látható az igazság és az, hogy a történelmet, a komoly szemlélődő előtt, egyéni célok javára meghamisítani nem lehet.

De elég! Általánosságban mit lehetne még Damjanichról mondani? Emlitem a nevét, mely nem név többé, hanem fogalom. Fogalom, mely egyenlő e magasztos jelszóval: *A haza minden előtt!*

ÉLETE

A szabadságharc előtt.

Damjanich János határőrvidéki rác katonai család sarjaként, 1804 december 8-án született Stázán, a báni második határőrezredben. Atyja, a ki aradi leányt, Taborovics tábornok testvérhugát birta nőül, a negyvenes évek elején, mint őrnagy elhagyta a katonai szolgálatot s nejének szülőföldjén, Aradon telepedett le. Hősiünk édesanyja 1845-ben, atyja két évvel a szabadságharc kitörése előtt szállt sirba. Egy fivére, mint tiszt szolgált az Olaszországban állomásozó osztrák seregben s ott tartózkodott a szabadságharc alatt is. A gyászos októberi események után azonban nem akarta tovább fivére hőhéroit szolgálni, leköszönt tiszti rangjáról, s két évre rá csendes visszavonultságban hunyt el.

Damjanich János ifju koráról, sajnos, nem sok adat maradt ránk. E sorok írójának azonban osztályrészül jutott a szerencse, hogy egy-két, a leghitelesebb forrásból származó adatot följegyezhet a történelem számára.

Hősiünk, a ki később nemcsak lelkileg, de testileg is hatalmas alakká fejlődött, ifju korában gyöngé és fejletlen volt; nem látszott alkalmasnak a katonai pályára, a hová vonzódott s a mely élethivatásra a határőrvidéki katona-gyer-

mekek tulnyomó része, mondhatni, született. Atyja papnak szánta, de a kis Damjanich harcokról és győzelmekről ábrándozott; utánózni vágyta a hősöket, a kik karddal irták be nevüket a történelembe. Inkább akart lenni, — mint később sokat emlegette, — „profunt és viz mellett közvitéz, mint rajnai bor s fácánpecsenye mellett zárdafőnök“. Atyja azonban, nem akarja fiát kitenni a katonaelet fáradalmainak s bárhogyan erősködött is hősünk, hogy majd megerősödik, majd megedződnek izmai a fáradalmak közepette, megmaradt elhatározása mellett.

Damjanich János azonban nem olyan anyagból volt gyurva, hogy visszarettenjen az akadályok elől. Későbbi szilárd jellemének már gyermekkorában fölfedezhetjük elvitathatatlan nyomait: nem használt a kérés s könyörgés: tehát atyja akarata ellenére, 16 éves korában, beállott — közkatonának.

Tizennyolc éves korában már mint hadapródot találjuk a báró Rukavina nevét viselő 61. számú gyalogezredben és lassankint fölvitte a századosságig. Sajnos, a szabadságharc előtti pályájáról kevés adatot sikerült fölkutatni. A jeles hős ugyanis mindig keveset beszélt önmagáról; forrón szeretett neje előtt pedig, a kit már mint érett férfi vezetett oltárhoz, katonai dolgokról egyáltalában sohasem szólt. „A feleségem vagy, szokta mondani, ha néha a szerető nő ügyei fölül kérdezősködött, — és nem katonaaasszony!“

Damjanich János pár évig szolgált Budán, majd Budáról Olaszországba, Milánóba helyezték át, de itt sem felejtette el hazáját. Élénk érdeklődéssel kísérte a nemzet küzdelmeit a szabadságért s előfizetett Kossuth hírlapjára is, mely tudvalevőleg zászlóvivője volt a reformo-

Damjanich
mint osztrák kapitány

*Damjanichné
karkötőjéből*

kért küzdőknek. Még a hatvanas években élt Budapesten egy ősz, nyugalmazott huszárőrnagy, a ki joggal dicsekedett azzal, hogy Damjanich-csal, a ki akkor még főhadnagy volt, együtt olvasgatta a Pesti Hírlapot Olaszországban. S hősünk nem is titkolta ellenkező véleményü följebbvalói előtt sem, hogy a nemes küzdők győzelmét óhajtja, miáltal nem egy ellenséget szerzett magának.¹

1846-ban, már mint századost, ezredének tartalék-zászlóaljához helyezték át Temesvárra, s hősünk örömmel tért vissza hazájába. Hisz kétszeresen vágyódott haza; vonzotta honszerelme s egy másik szerelem is, melyért a gyengék félre szokták dobni az előbbit. Még 1845-ben, mikor anyja temetésére Milánóból hazatért Aradra, beleszeretett egy igen szép és előkelő aradi úri-leányba: Csernovits Emiliába, a ki különben távoli rokona is volt. Hazatérve Olaszországból, gyakran járogatott át Aradra Csernovicsékhoz és Emilia is szívesen viszonzta a komoly és mélylelkű kapitány érdeklődését.

Damjanich János nem volt „szép“ ember, de férfias. „Külseje hasonlít Shakespeare-éhez azon a kis érmen, melyet menyasszonykorodban kaptál tőlem, — írja Leiningen gróf nejéhez intézett levelében,² — ugyanaz a domboru homlok, rövid hajlott orr, kicsi, csukott száj, erős szakáll, kopasz tarkóját csak hátul és oldalvást övezi néhány sötét fürt; a mellett egy félfejjel magasabb, mint a te Károlyod és jóval vastagabb nála. Főképpen pedig erős szemöldök alatt barna szeme, tele van jósággal, mely azonban, ha haragszik, oly vadul szikrázik, hogy fiatal katonáink gyakran remegtek egy pillantásától.“ — „Ezt a férfias arcot sűrű fekete bajusz és terjedelmes szá-

káll környezte, mely a második gombig eltakarta a mellét. Nyaka, mondhatni, nem is volt, a nemes fő csak úgy állott széles vállain, a méltóságosan domborodó mell fölött. Magassága meghaladta az egy ölet, de minden tagja kellő arányban állott egymással. Ha még magunk elé képzeljük, a mint pej paripáján csendesesen ül, hátán fehér köpenyegével, oldalán lapos fringijával, öklét szokásaként csipőjére támasztva, s merően nézve a csata fejleményeibe és dörgő hangon osztva parancsait: előttünk áll az impozáns alak, melyhez csak a mithosz menyköveket szóró Jupiterre, vagy legalább a fekete seregek vezére, Kinizsi lehetett hasonló.³

Damjanich János 1847 augusztus 30-án vezette oltárhoz Csernovits Emiliát, de boldog házassága mindössze rövid hét hónapig tartott. Az 1848-iki nagy átalakulás kiszakította a szeretett nő karjaiból. Mert, bár nemes szíve egészen betelt végtelen szerelmével, érzelmei soha, egyetlen percre sem birták megingatni kötelessége teljesítésében.

Milyen nagy lehetett ennek az embernek honszerelme, ha nagyobb volt a szerelménél?! Hogy loboghatott nemes keblében a hazafiui láng, ha nagyobb volt annál a tüznél, mely szívében lakozott?! Mert ez a hatalmas ember végtelenül tudta szeretni azt a törékeny testű, de fenkölt szellemű asszonyt, a kivel komoly férfikorban életét egybefűzte. A hatalmas, keményszívű katona, az ellenség réme, hogy birt olvadni e gyöngé virágszál előtt! Könybe lábadt szemmel olvasom leveleit, — egy fehérhaju nagyasszony féltve őrzött ereklýeit . . . Egész, tökéletes ember volt ez a hős! Igaz, hogy nem is érte még porszemnyi gáncs, de elvetemült go-

nosznak kell annak lenni, ki sárt merne hányni az oltárkép felé! . . .

Elolvasva élete történetét, senki sem fog azon csodálkozni, ha egy kortársa így kiált föl, róla emlékezvén: „Lelkem elfogódik, valahányszor e nagy férfiuról gondolkodom és miként, ha napba néznék, szemem könnybe lábad, midőn a tündöklő alak lelkemben megjelen...”

Damjanich hazatérése után is élénk érdeklődéssel kísérte a hazafias küzdelmet s örömmel üdvözölte a március 15-én szárnyra kelt szabadságot. Lelkesedéssel fogadta az ujonnan alkotott törvényeknek azt a rendelkezését, mely esküt kíván az alkotmányra a császári sereg magyarországi tisztjeitől, s mikor ezt a régi katonai rendszer hívei idegenkedéssel, sőt ellenségesen fogadták, minden eszközt fölhasznált, hogy tisztárait fölvilágosítsa és meggyőzze arról, hogy nem szabad ellenzéket képezniök az új törvény ellen, hanem ellenkezőleg, arra kell törekedniök, hogy a nemzet alkotmányos jogai bennök biztos támaszt nyerjenek.

E szabadelvűsége miatt különösen a minden szabadság ellensége: Haynau, gyűlölte, a ki osztályparancsnoka volt s fölhasznált minden alkalmat az önérzetes katona bosszantására.

Igy történt 1848 április 4-én is.

Hősünknek éppen szolgálati napja volt s Haynau, valószínűleg előre kigondolt tervvel, délelőtt 10 óra tájban bement az ügyeletes szobába, a hol minden bevezetés nélkül elkezdte szidni a magyarokat: „. . . Rebellen . . . verfluchte Kossuth-Hunde . . . Lumpen . . . Betyaren . . . Hund-Nation...” Damjanich kérdőleg tekintett az altábornagyra, de ez minden magyarázat nélkül csak tovább káromkodott. A

szobában több tiszt is volt s bár ezek közül többen rosszalták a gyalázó kifejezéseket, egyik sem mert szót emelni. Hősünk azonban nem hallgathatta tovább; fölforrt benne a düh, megfellebbezett arról, hogy parancsnokával áll szemben s indulatosan fölugrott íróasztala mellől:

— Tábornok ur! Én magyar ember vagyok s nem tűrhetem, hogy jelenlétemben gyalázza nemzetemet és annak legjobb fiait! . . .

Haynau egy percre meghökkent az indulatban égő óriástól, de a másik pillanatban már gúnyosra változott az arca s csipősen így szólott:

— Nos, hát ön mióta lett magyar?!

— Azóta, tábornok ur, a mióta föl tudom fogni, hogy a ki Magyarországon született, az magyar állampolgár s köteles Magyarországot hazájának tekinteni s annak, bármily állásban legyen is, törvényes jogait megvédelmezni!

Haynau sarkon fordult, de nem sokára parancsot küldött Damjanichnak, hogy este hat órakor induljon Olaszországba, a hol ezrede az ellenség előtt áll.⁴

Olaszországban.

Damjanich, kénytelen-kelletlen bár, de engedelmességet a parancsnak, s ifju nejét Temesvárott hagyván, utnak indult Olaszországba. Utja alatt és Olaszországból is szorgalmasan levelezett nejével, de csak itt-ott érintette a katonai dolgait. Április 5-én már Szabadkáról, 7-én Pécsről, 13-án Pettauból, 16-án már a táborból ír levelet. Május 6-án részt vesz az osztrákok nagy győzelmével végződött santa-luciai csatában, a miről május 10-én értesíti nejét Veronából, a hol, úgy látszik, hazatéréséig állomásozott. Innen keltezi ugyanis leveleinek nagy részét, melyek június 6-án véget érnek. Ekkor már hazakészülődött.

E levelekből, valamint a később írottakból, melyeket Damjanich özvegye bocsájtott e sorok írójának rendelkezésére, de a melyeknek teljes terjedelmükben való közzétételére csak későbbi időkre nyert följogosítást, ismerhetjük meg Damjanich Jánost teljes valójában, mint embert. E levelek nélkül szinte csonka volna az ismeretünk felőle, mert a csaták tüzében csak katoná volt a hősök hőse, a mint később országszerte nevezték, bár nemes, lovagias érzése haditetteiből is ki-kicsillan. Így végtelen szeretete katonái

és mindenki iránt, a ki hazájának hasznára volt, igazságszeretete, önzetlen hazafisága.

Szinte nem is hálás tárgya a történetírónak ez a csodás ember, mert nincsen rajta semmi gáncsolni való. Félek, hogy elfogultnak fogok látszani e róla szóló írásomban, mert a minden jó már eleve gyanus a történetírásban. És ennek jogosságát vitatni nem lehet, mert szigorú, pártatlan bírálat nélkül nincs komoly história s a nélkül a történeti események leghűségesebb leírása sem lesz egyéb — krónikánál.

A körülmények, a mint föntebb említettem, még most nem engedik meg, hogy a hősnek nejéhez intézett leveleit teljes terjedelmükben közzé tegyem. Azért egyes részeket, különösen a harci eseményekre vonatkozókat, idézni fogok munkám során s nagy vonásokban ismertetek olyan részleteket is, melyek szószerinti közlését még most nem tartom időszerűnek.

Általánosságban megismerjük e levelekből a hős végtelenül forrón szerető szívét, — nagy emberek egyik közös tulajdonságát. Menetelések, táborozások, csaták fáradalmai közben egy percre sem szűnik meg nejéről gondoskodni, annak tanácsokkal és vigasztalással szolgálni. Nemes szíve teljes valójában tárul elénk e levelek olvasásakor, telve hit, remény, szeretet és magasan lobogó honfiúi lánggal. Imádja nejét, nagyrabecsüli és tiszteli nejének édesanyját. Egyetlen levelében sem feledkezik meg e nemes asszonyról, a kihez a hála érzete fűzte. Mert a nagyasszony eleinte nem akarta hozzá, a katonához adni egyetlen leányát s csak ennek forró szerelme birta rá arra, hogy áldását adja a nem kívánt frigyre. S a hős egy percre sem feledkezik meg arról, hogy halálával tartozik neje anyjá-

nak boldogságáért. A negyvennégyéves férfi alázatos, gyöngéd gyermeke lesz anyósának, a ki szinte ragaszkodik nemesen érző vejéhez. „A mi drága, jó édesanyáknak csókolom a kezét — írja rögtön elutazása után Szabadkáról — és csak annyit mondhatok, hogy gyermeki érzelmeim csak arra fognak törekedni, hogy megmutassam néki, hogy kegyességére méltó vagyok.“ Pár nap múlva, második levelében csókoltatja „a mi drága jó anyánkat, a kinek ezenkívül, mint igaz fia, a kezét csókolom és biztosítom örök hálámról és igaz tiszteletemről“. S így folytatja minden levelében, őszinte, igaz szavakkal, melyek, e szereteten kívül, lángolnak a finomlelkű s magasszellemű neje iránt táplált forró szerelmétől.

E szép jellemvonások mellett, erősen domborodik ki leveleiből még az Istenben vetett végtelen bizalma. Nejét folyton arra tanítja, „légy türelmes és bizzál Istenben“. „Az Isten, a kiből bizom, nem fogja engedni, hogy válásunk hosszú ideig tartson.“ „Bizalommal és türelemmel bevárni Isten rendelkezéseit: ez legyen most csak a szemünk előtt!“ S e magasztos emberi vonások mellett, bár csak odavetett sorokban, fölültesen emlékezik meg katonai dolgairól, megismerjük mint katonát és politikust is. És mint ilyen, igazán érdekes ember.

Egy percre sem feledkezik meg hazájáról, de a szardíniai háborút természetes dolognak tartja. Magasztalólag nyilatkozik az osztrák hadseregről, bajtársai vitézségéről s haza csak azért vágyakozik, mert szereti hazáját és neje mellett akar lenni.

És nem véletlenül helyezem ezt a második sorba, mert hazaszeretete nagyobb neje iránt táplált vonzalmánál. Mert hisz hazatérése után, az

alvidéki lázadás miatt, még annyi időt sem szakít magának, hogy nejét meglátogassa. Pedig, mint önálló zászlóaljparancsnok, megtehetette volna.

Visszatérek azonban az előbbi fonálra: a hős katonai és politikai fölfogására. S ez az első pillanatra szinte rejtélyesnek látszik.

Damjanich János mint lángoló magyar hazafi és jó osztrák katona áll előttünk. Rajong a szabad Magyarországért, de az osztrák monarchikus elvek képviselője Olaszországban. Hogy egyeztethető ez össze?! Miképp lehet ezt megmagyarázni?

Megkísérlem.

Némileg hasonló helyzetre akadunk éppen egy másik aradi vértanunál, Leiningen-Westerburg Károly grófnál. Ez eleinte a német birodalmi eszméért rajong, — de itt rögtön meg kell említenünk, hogy német ember. Neje révén ugyan megszereti már régebben Magyarországot, melynek ismeri alkotmányát és törekvéseit. De ezzel csak azért rokonszenvezik eleinte, mert „ugy gondolkozott, hogy minél szabadabb és függetlenebb Magyarország, annál előbb egyesül Németország“. A mint azonban kiüt a szerb lázadás, s Lamberg gróf a lázadókkal rokonszenvező ezredéhez való bevonulásra sürgeti, fölébred benne a lovagias érzés és „mindjárt kijelentette, hogy azt nem teszi, mert Magyarország ellen, mint *becsületes* ember nem harcolhat, mert meggyőződése szerint az csak törvényes jogait védi, melyre esküt tett a király“. A szerbek ellen harcoló katonasághoz helyezetteti tehát magát a magyar hadügyminiszterrel s már a harctérre való megérkezése után írja nejének: „Az ördög verekedjék meggyőződése ellen, és mielőtt rablókkal együtt harcoljak egy eddig békés nép ellen, in-

kább érjen a legrosszabb.“ Majd megismeri a maga borzalmában a kamarilla átkos játékát és fölkiált: 1848. november 6-án írt levelében: „...„A ki rossz magyar, jöjjön ide, majd őt is eltölti a harag azon átkozottak ellen, kik ez irtóháboruban jó eszközt látnak káros céljaik elérésére. Tekintsetek a Bánság füstölgő romjaira, halgassátok elképedve a hajléktalan, éhenhaló nők és gyermekek jajgatását, nézzétek a meg nem művelt mezőket, a még temetetlen fekvő hullákat s aztán kérdezzétek, maradhat-e egy becsületes ember lelkében, ki ez iszonyatosságot látta, még egy szikrányi ragaszkodás azon dinasztia iránt, mely gyujtogatókat s rablókat tett cinkostársává. Mert, Istenemre mondom, nem nemzetiségük érzete hajtotta e hordákat a harcba...“⁵

Leiningent tehát, a mint látjuk, igaz ügyünk megismerése térítette teljesen a magyar ügy szolgálatára. Lovagias érzése a gyöngébbet, az igazság birtokosát veszi oltalmába s e perctől megszűnik minden mellékcélja; sutba dobja a német birodalmi egységet s csak egy ideál lelkesíti: a magyar ügy diadala.

Am lássuk, mi a közös vonás Leiningen és Damjanich között?

Leiningenről, mint fentebb idéztem, azt írja neje, hogy mikor ezredéhez való bevonulásra sürgették, kijelentette, hogy ezt azért nem teszi, mert „Magyarország ellen, mint becsületes ember nem harcolhat, mert meggyőződése szerint az csak törvényes jogait védi, melyre esküt tett a király“. Damjanich szintén, mihelyt megismerkedett a magyar reformmozgalmakkal, rögtön átlátta, hogy azok jogosak s Magyarország csak az alkotmányában rejlő törvényes jogait köve-

teli. Ez a vonás tehát közös a két hősnél, csak-hogy természetesen Damjanich rokonérzése a magyar reformtörekvések iránt régibb keletű, mint Leiningené s ezenkívül ő, bár a határőrvidékiek nem érezték magukat sohasem magyaroknak, a magyar törekvésekben szülőhazája céljait is tisztelte. Innen magyarázhatjuk csak Damjanich lángoló hazaszeretetét, mert a hazafiságot bizony nem csepegtette senki a lelkébe. Apja becsületes határőrvidéki katona volt. Katona és semmi egyéb. Anyja nem magyar nemzetiségű: Taborovics-lány, szintén osztrák katona-családból. A családi körben tehát nem szívhatta, de e sorok írójának biztos tudomása szerint nem is szívta magába a hazafiságot, mert szülői nem sokat törődtek ezzel. Nem voltak ugyan rossz hazafiak, de hazafiak sem; egyszerűen, mint sok ezer, őket sem izgatta hazájuk sorsa.

Tizenhat éves korában közkatonának állott be az ifju Damjanich a császári seregbe; az tehát kétségtől bizonyos, hogy itt sem nevelték bele a magyar hazafiságot. Csakis az igazság megismerése keltette föl benne a magyar ügy iránti rokonszenvet s mondja is Haynaunak, mikor ez azt kérdezte tőle, hogy mióta lett magyar: „Azóta, tábornok ur, mióta föl tudom fogni, hogy a ki Magyarországon született, az magyar állampolgár . . .“

Hogy miképp jutott az igazság megismeréséhez, azt is megmagyarázhatjuk. Azon az uton, a melyen a tizenhat éves korában közkatonának beállott, alig iskolázott ifju későbbi, éppen nem közönséges műveltségéhez: szellemi szükségletből, önszorgalomból. Mert senki sem sarkalta a tanulásra, lelkének művelésére s ő mégis igye-

kezett elsajátítani, minden tudást, a mikor csak hozzáférhetett. A katonai tudományok mellett jártas volt a történelemben, beszélt franciául; lelkesedett a költészetért és művészetekért, különösen Vörösmarty műsájáért. A börtönben is tovább tanul: lexikont és francia szótárt kér és kap nejétől. Ilyen lelki szükségből, minden szép és jó iránt érdeklődő szellemével lépett kapcsolatba hősünk a magyar reformeszmékkel is, melyeknek szeretetét kétségkívül erősíthette benne Kossuth Pesti Hirlapja, melyet Olaszországban olvasgatott. Vagy az sem lehetetlen, hogy ez oltotta belé legelőször a magyar haza iránti forró szeretetet?! . . .

Nem lehetetlen ugyan, hogy már budai szolgálata alatt szívta magába Damjanich a hazafias eszméket, magyarul azonban kétségkívül Budán tanult meg, mert Stázan nem nyilott erre alkalma. Annyi bizonyos, hogy mikor kitűnő magyar érzésű nejét megismerte, már ő is nem kevésbé kitűnő magyar hazafi volt. Szépen beszélt magyarul és nem volt inyére, hogy a társaságokban németül beszéltek. Mikor nejét lakodalma után magával vitte boldog fészkükbe, mondta is neki: „A mi házunkban magyar legyen minden. Itt a magyar nyelv fog uralkodni!”

És miért tudott ő mégis osztrák katona is lenni? — merül föl rögtön a tulajdonképpeni kérdés. — A felelet: azért, mert ő össze tudta egyeztetni a kardbojtot a magyar hazafisággal. Hisz mint már fentebb elmondottam, lelkesedéssel fogadta az új törvényeknek azt a rendelkezését, a mely esküt kíván az alkotmányra a magyarországi tisztektől, s mikor tisztársai e törvénytől idegenkedtek, ő minden eszközt fölhasz-

nál, hogy fölvilágosítsa őket a helyzetről. Nem szabad, mondja nekik, ellenzéket képezniök az új törvény ellen, „hanem ellenkezőleg, arra kell törekedniök, *hogy a nemzet alkotmányos jogai bennök biz'os támaszt nyerjenek*“. Ő így fogta föl a katona hivatását s e tekintetben, hadseregünk tisztjei, sajnos, még ma is tanulhatnak tőle.

És végül, miért tartotta természetesnek az osztrákok jogait Olaszországban, ha a szabadságért lelkesedett? — merül föl a harmadik kérdés. És erre tán a legnehezebbnek látszik a felelet, de egy kis vizsgálódással ezt is meg lehet fejteni.

Hogy az olaszokkal nem rokonszenvezett Damjanich, az kitünik leveleiből. Miért, mert nem tartotta őket lovagias, jóérzésű embereknek; ez a körülmény pedig mindig nagy szerepet játszott érzelmi világában. „Mi, — írja egyik levelében, — igen emberségesen viselkedünk, ezzel ellentétben azonban, ellenfeleink találékonyak a kegyetlenségben.“ Ezt sohasem tudta megbocsájtani. Kegyetlenkedést, rablást ő sem türt a katonáitól s később, magyar vezér korában, Iláncsán halálra is íteltetett egy honvédet, a ki egy szerb templomból egyházi ruhát vett el: „Én csak a szabadság katonáinak akarok vezére lenni, — kiáltott rá erre a katonára, — s nem templomi rablóknak!“

De eme érzelmi okokon kívül a történelemben is föllelhetjük magyarázatát annak, hogy miért tartotta jogosnak Damjanich Ausztria olasz háboruját. A háboru Lombardia birtokáért folyt, melyet tudvalevőleg 1714-ben a rastadti béke juttatott Ausztriának. Nyolcvanhárom esztendeig, 1797-ig békében is bírta Ausztria a tar-

tományt, ekkor azonban Bonaparte Napoleon elhódította, cisalpini köztársasággá alakította, 1802-ben az olasz köztársaságba, három évvel később pedig az olasz királyságba olvasztotta be. Az 1814-iki párisi béke és 1815 június 9-ikén a bécsi kongresszus azonban visszahelyezte Ausztriát Lombardia birtokába, a melynek lakói azonban, Károly Albert szárd király támogatásával, 1848-ban föllázadtak Ausztria ellen. Károly Albert 1848 március 27-ikén kiadott nyilatkozatában nyíltan is a lombardiai fölkelők pártjára állott, a mi aztán Ausztriát erőyes föllépésre kényszerítette. E pár történeti adatból kitűnik, hogy Ausztria Lombardiában a történelemben gyökeredző jogait védte a lombardiai fölkelők és különösen a szárdok ellenében. Ausztriának Magyarországgal való viszonyát tehát ezzel a helyzettel összehasonlítani nem lehet. Cseppet sem különös tehát, hogy Damjanich, mint jó katona, kötelességének ismerte megvédeni Ausztria törvényesnek látszó jogait; mert a helyzet mélyebb vizsgálatát, melynek eredményeként talán az egységes olasz királyság eszméjére juthatott volna, megakadályozta ellen-szenve, melyet a lovagiatlan ellenség iránt érzett.

Eme okoskodásomnak adnak igazat a hős levelei is. Mert ezekből kétségtelenül kitűnik, hogy Damjanich nemcsak ellenszenvéből kifolyólag, hanem meggyőződésből is kárhoztatta az olaszok viselkedését. Mig Magyarország ügyét mindig „igaz ügynek“, katonáit a „szabadság katonái“-nak nevezi, addig az olaszokat „fölkkelők“-nek mondja. Az osztrák csapatokról szólva, írja is egyik levelében: „egy kissé sajnálom, hogy nincs méltó ellenfelük“. A háborút „szerencsétlen háboru“-nak nevezi, a mely

ezt a szép országot tönkre teszi“. S a mi a leglényegesebb, annak bizonyítására, hogy ő az olasz fölkelést nem tartotta jogosnak, elég ezt a sorait idézni: „Az ország népe ugyanis *nem rokonszenvezik a háborúval és a fölízgatott bolondok* is kezdik a nagyban kürtölt bátorságukat elveszíteni.“

Ezek után, azt hiszem, visszatérhetek elbeszélésem fonalára, Damjanich olaszországi tartózkodásának vázolására. A levelei nyomán készítem rajzomat, mely így csak a leghűségesebb lehet.

Mint említettem Damjanich április 4-én este 6 órakor indult el Olaszországba Temesvárról. Április 5-én már levelet ír nejének Szabadkáról: „Biztos lehetsz, hogy az Isten hamar, igen hamar egyesíteni fog bennünket“. Fájdalmas hangon, de ismét vigasztalólag ír 7-én Pécsről: „Légy türelmes és bízzál az Istenben, válásunk nem tart, nem tarthat hosszú ideig. Különbösen is a katona élete ilyen keserőségekkel van összekötve, a mi fölött nem lehet, annál kevésbé szabad panaszkodni.“

Pécsről Pettau felé vette útját és 13-án már onnan ír levelet nejének: „A milyen gyorsan jutottam előre eleinte, oly lassan jöttem idáig; mintha minden ellene volna annak, hogy tőled eltávolodjam . . . Utamat holnap tovább folytatom Cilli, onnan pedig Laibach felé, a hol minden tömve van csapatokkal. Ott hihetőleg egypár napig meg kell állapodnom, minthogy az összes csapatok ott gyülekeznek, nyilván, hogy a Nugent altábornagy hadosztályával vonuljanak be Olaszországba. Mikor kerülök az ezredemhez, nem tudom, mivel a fölkelők lehetlenné teszik a bevonulásunkat. A mi majd történni fog, elmondom néked . . .“

16-ikán már Laibachban van Damjanich: „Ide megérkezve, — írja nejének, — az utazó tisztek tolongása miatt, a hadtestparancsnokság rendeletéből, nem utazhatom tovább és egypár napig itt tartózkodhatom. Jól vagyok, légy nyugodt, nem mindenki hal meg, a ki a harcmezőre vonul és aztán tudod, hogy nékem 120 évig kell élnem. Báronővé kell lenned akaratod ellenére és én azt hiszem, hogy elég alkalom fog ehhez kínálkozni“. (A Mária Terézia-vitézségi érdemrendre céloz itt a hős, a mivel gyakran tréfálkozott neje előtt.) E levelének utóiratában írja: „Épp most értesülök a szomorú hírről, hogy Kussenich százados (Temesvározt szolgált azelőtt), a jobb szeméből a nyakán átlőtt sebében meghalt. Szegény, jó felesége tegnapelőtt utazott itt át, gondolhatod, milyen fájdalmas hangulatban. Ez a sorsa a katonának“.

27-én még mindig Laibachban van hősiünk. Innen írja e napról keltezve: „Két óra múlva elutazom innen Olaszországba. Miután a közlekedés Udinén át még nincs helyreállítva, kénytelen vagyok kerülő utat tenni és Willach felé Tirolon át Veronába menni.“ Ide, mint leveléből láthatjuk, szerencsésen megérkezett és május 6-án részt vett a győzelmes santa-luciai csatában, melyben Ferenc József főherceg is átesett a tűzkeresztségen. Damjanich május 10-én ír Veronából nejének egy költői levelet: „Rád gondolva, minden vállalkozásra erősnek érzem magamat, mert nem hihetem, hogy az én nemes feleségem csak egy percig is gondolt volna arra, hogy az ő férje a kötelességgel járó veszedelmektől óvná magát. Bizalommal és türelemesen bevárni Isten rendelkezéseit, az egyedüli eszköz úgy néked, mint nekem és minden jóra fog for-

dulni. Ismered fizikai alkatomat, tehát ne is gondolj arra, hogy beteg lehetek; és mivel ugy is tudod, hogy 120 évig kell élnem, a halálról tehát nem is lehet szó. És erre valóban még soha sem is gondoltam . . . „Négy nap előtt“ — írja alább a hős: — „meleg napunk volt. Csapataink spártaiak. Olyan jelenetek történtek, melyeknek minden katona keblét a legörömteljesebb érzelmekkel kell megtölteniök.“

Május 11-én a Verona melletti táborból írja: „Két nap óta a táborban vagyunk Verona előtt, a nélkül, hogy az ellenség nyugtalanítana bennünket; úgy látszik, hogy a hatodikai lecke óta egy kissé megfélemledtek. Nem sokára ismét megkezdődik a harc és akkor reméljük, hogy Isten segítségével, becsülettel fogadhatjuk őket. Mindenki a legfeszültebben várja a találkozást, mert mi égünk a türelmetlenségtől, hogy a *szardiniai árulókat* a megérdemelt büntetésben részesítsük.“ 16-án a Verona melletti rondellótáborból ír nejének Damjanich s itt említi először Mészáros hadügyminisztert, a kitől Magyarországba való áthelyezését kérte. „Utolsó levelém óta — írja a levelében — nem csináltunk egyebet, mint ettünk és ittunk. Ugy látszik, az ellenségnek nincs többé kedve bennünket mostani állásunkban háborgatni. Így tehát még néhány napig nyugalmunk lesz, mert míg Nugent táborszernagy meg nem érkezik hadtestével, addig nem megyünk előre . . . Hadügyminiszterünk, Mészáros, a tegnapi postával Bécsen át elutazott Pestre. Valóban meghatottan váltam el tőle; mindenki, de különösen derék ezrede gyászolja ennek a kiváló embernek távozását, a ki mint barát, igen rokonszenves . . . Csapataink — írja alább e levelében — bátrak és magatartá-

Damjanichné menyasszonykorában

*Ismeretlen német
festőművész olajfestése
Damjanichné tulajdonában*

suk minden tekintetben hősies. Egy kissé sajnálom, hogy nincs méltó ellenfelük. Különben tele vagyunk reménynyel, hogy ennek a szerencsétlen háborúnak, a mely ezt a szép országot tönkreteszi, nemsokára vége lesz. Az ország népe ugyanis nem rokonszenvezik a háborúval és a fölizgatott bolondok is kezdik a nagyban kürtölt bátorságukat elveszíteni, miután a nemesek, a kik a pénzt adták, lassanként Franciaországba és Schweizba menekülnek. Mi emberségesen viselkedünk, ezzel ellentétben azonban, ellenfeleink találékonyak a kegyetlenségben, különösen a derék határőrvidékiekkel szemben.“

Május 27-én Veronából ír hősünk forrón szeretett nejének. A kétségbeesett fiatal asszonyt megható szeretettel vigasztalja s szinte bámulatos az a figyelem, a melylyel nejéről gondoskodik. „Mialatt te mindent ilyen feketén képzelsz, addig én mint *katona* jól érzem magam. — írja nejének. — Nyolc nap óta ismét Veronában élek, tehát teljesen a veszélyen kívül. Egyébként, hidd el, nem minden golyó talál s különben is ismered bizalmamat a Mindenhatóhoz! Tegnap találkoztam fivéremmel. Erőteljesen néz ki, de egészen napbarnította. Hadteste sok szűkséget és fáradságos küzdelmet szenvedett. Szívből üdvözöltet téged és anyánkat.“ „Ha a miniszter parancsa megérkezik — írja alább — rögtön jövök. Ha az Isten megsegíti hazámat, úgy remélem, hogy hasznos tagja leszek; azért tehát türelem, türelem és bizalom Istenben, a ki bizonyára nemsokára egymáshoz fog segíteni bennünket!...“ S a hős türelmetlenül várja a hazahívó rendeletet. Junius harmadikán, Castellacióban kelt levelében kérdezi is nejétől: „Mi történt visszahívásom érdekében?

A mint megérkezik, rögtön jövök!“ És ebben a levelében is beszámol arról, hogy miképp folynak napjai: „Utolsó veronai levelem óta, 29-étől máig — írja — sokat meneteltünk és csatározásaink is voltak, a melyekben azonban mi győztünk. Most csak az erőnket mutogatjuk és ha Fortuna asszony nekünk fog kedvezni, reméljük, hogy hősiességünkkel nem sokára befejezzük ezt a háborút. Most egy mezőről írok (a levél ceruzával íródott), a hol kis pihenőt tartunk; hogy ma még hová kerülünk, csak a főnökönk tudja. Isten velünk van, mert győzelmeink, a háromszoros erővel szemben, valóban fényesek!“

Még két levelet írt ezután Olaszországból Damjanich. Junius 4-én Mantuából, a „hová 18 órai menetelés után épp most érkeztem meg — írja — és pár óra múlva ismét tovább megyek. Hová? Az ég tudja? Ugy sejtem azonban, hogy vissza fogunk menni Veronába“. És sejteltme nem csalja meg, a mi bizonyítja, hogy alárendeltségében is föl tudja fogni a helyzetet. Junius 6-án már Veronából írt, a hová „harmincnyolcas menetelés és hátrahagyott 12 mérföld után „érkezett.“ Egészséges és jókedvű vagyok; — írja tovább — élek a hazámba való visszatérés reményében, a mi nem tudom, mi okból, oly soká késik. Te sem tudod, mi lehet az oka?...“

A visszahívó rendelet azonban már nem késett soká. Nyilván másnap már meg is érkezett, mert junius 21-én már Pestről keltezi levelét hősiünk, a hová junius 20-án éjjel 12 órakor érkezett meg. Föltétlenül junius 7-én vagy 8-án kellett tehát elindulnia Olaszországból, mert legalább is két hét kellett, míg Veronából Pestre jöhetett. Utközben írt levelei azonban, sajnos, még a postán elvesztek.

A hazatérés.

A hős forró vágya tehát betelt; haza térhetett hazájába és hozzájutott az eszközökhöz, hogy annak „hasznos tagjává“ válhasson. Éjjel megérkezik Pestre és rögtön másnap, 21-én reggel, siet jelentkezni a hadügyminiszternél és bemutatkozik a kormány tagjainak is. Kivéve Kossuthot és Szemerét, a kik akkor nem voltak a fővárosban.

Látogatásairól megemlékezik nejéhez intézett levelében is: „Fogadtatásom — írja — elragadóan szívélyes és lélekemelő volt. Sok elismerésről és kitüntetésről biztosítottak és tudomásomra jutott, hogy valami más rendeltetésem lesz, mint nemzetőri őrnagy.“ Különösen Batthyány fogadja szívélyesen. „Röviden — írja e fogadtatásról — Batthyány igen sok szépet mondott nékem. Le kellett ülnöm és meglehetősen hosszú ideig maradtam ennél a kiváló embernél.“ „Remélem, — írja alább, — hogy Isten segítségével nemsokára teljesedik a vágyam: a házáért érdemes szolgálatot tenni . . . Ha rendeltésemről értesítenek, haladéktalanul el kell mennem. Talán a lázadók ellen, a mit legjobban szeretnék, mert a harc az én igazi természetem. Kiváltképp az olyan, a hol drága hazám kíván tőlem igyekezetet és odaadást.“ S a hőst a kor-

mány csakugyan a haretérre küldi, elejtván azt a tervet, hogy „más rendeltetést“ ad neki. Junius 22-én⁶ kinevezi a „honvédi nemzetőrség“ 3. zászlóaljának őrnagyává.

Damjanich lelkes örömmel fogadta e kinevezését, mert nagy tervei voltak a lázadás levezésére. Örömben kifejezést is adott ennek, kinevezése estéjén, az akkortájt híres „Liczinus“ vendéglőben, a hol barátaival vacsorázott és vacsora után csendesen borozgatott.

A vendéglő lassankint kiürült s éjfél tájban csak Damjanich társasága és a szomszéd asztalnál egy csomó jogász borozgatott a korecsmában. Az ifjak javában mulattak, mikor egy marcona, borotvált arcu alak odalép hozzájuk.

— Urfiak! — szólítja meg a mulató jogászokat, — szép dolog a mulatság, én is szeretek pokulálni, de most komoly idők járnak, most a hazáért harcolni és halni is kell tudni. Engem Damjanich Jánosnak hívnak, ki vagyok nevezve a Szegeden alakuló 3-ik zászlóaljhoz. Szándékom abból olyan zászlóaljat összeállítani, melynek hite legyen az országban. Csapjatok föl zászlóaljamba! Szeretem az iskolátjárt katonákat, bátran meg szokták állani a helyüket. Megverjük a rakoncátlan rácokat, aztán, ha kell, a horvátokat, téli garnizonra pedig Zágrábba megyünk, a hol majd horvát borral iszszuk meg az áldomást! . . .⁷

S hogy nem így történt, nem rajta mulott!...

A BÁCISKAI HARCTÉREN

A készülődés.

Damjanich június 23-án rögtön elindult Szegedre zászlóaljának átvételére. Igen örült, — mint később többször említette, — hogy éppen a Szegeden alakult zászlóalj őrnagyává nevezték ki, mert ismerte a lelkes város multját s fiainak hazafiságát és harcias jellemét. Meg volt győződve, hogy a szegedi fiatalságból rövid idő alatt olyan zászlóaljat képezhet ki, mely megmérkőzhet a csaták tüzeiben nevelkedett bármely katonasággal.

Damjanich azonban, Szolnokon lekésve a hajóról, csak akkor érkezhett meg Szegedre, a mikor zászlóalja már Ó-Becsén volt, a hová június 21-én indult volt utnak. 25-én azonban már Damjanich is Ó-Becsén van. Sietett zászlóalja után; még arra sem vett időt, hogy nejét viszontlássa.

27-én írja nejének Ó-Becséről, hogy már három nap és éjjel talpon van, hogy az ifju harcosokat legalább némileg előkészítse a küzdelemre. „Tartozom ezzel a hazámnak és önmagamnak.“ „Adjon az Isten — írja tovább — igazságos ügyünknek kedvező kimenetelt, a mi már meg is történt volna, ha körültekintés és tevékenységet, párosulva törvényszerű igazságosság-

gal, alkalmaztak volna. Azonban én jó kimene-
telt reménylek . . . A mint már Pestről megir-
tam, állomási helyünk egyelőre Szeged lesz és
zászlóalj: a mozgó nemzetőrség 3. zászlóalja,
ott fog tartózkodni. Hogy rövid ideig, vagy hosz-
szabban, azt nem mondhatom. A körülmények
határozzák meg a továbbiakat . . .“ A Szegeden
való állomásozásra azonban nem került a sor.

Damjanich, mint leveléből is kitűnik, Ó-Be-
csére érve, rögtön hozzáfogott a gyakorlatlan
ujonccsapatok kiképzéséhez s a jobbára iskolát
végzett fiatalemberekből álló zászlóalját bámula-
tos erélyvel képezte ki. Még a tisztek iránt sem
volt kímélettel.

Egy gyakorlat alkalmával történt, hogy a
tisztek nagyban tanították a legénységet a fegy-
verforgatásra s Damjanich váratlanul oda-
töppant közéjük. Egy darabig csak nézte, hogy mily
helytelenül oktatják a legénységet, majd hara-
gosan glédába állította a zászlóaljat s odaszólt
Zikó századoshoz:

— Zikó kapitány ur, jöjjön, mutassa meg,
hogyan kell a puskával banni!

— Őrnagy ur, — felel tisztelegve a száza-
dos, — én uhlánus-tiszt voltam és nem tudom,
hogyan kell a puskával jobban banni.

— Ugy! — szólt Damjanich, — Schneller
főhadnagy ur, mutassa meg maga!

— Jelentem, őrnagy ur, — felelt a főhad-
nagy, — én chevaux-leger-tiszt voltam, én sem
tudom jobban.

— Igen, hát így vagyunk, — szól menny-
dörögve Damjanich, — Péchy hadnagy ur, jöj-
jön, mutassa meg maga.

És Péchy hadnagy Damjanich megelége-
désére cselekszik. A hős pedig ott helyben össze-

hívja a tiszteket, cifra szavakkal lehordja őket s aztán engesztelőleg szól:

— A kit nem illet, ne vegye magára! De hát hogyan legyen az én zászlóaljamból jeles honvédzászlóalj, ha a tiszturak sem tudnak a fegyverrel bánni?!

S legott megparancsolja, hogy a tisztek másnaptól fogva az ő udvarán tiszti iskolát fognak tartani s Péchy hadnagy fogja őket tanítani, míg teljesen meg nem tanulják a fegyverforgatást.⁸

Az ilyen s ehhez hasonló jelenetek természetesen nem jó vért szülnek a tisztikarban, pedig a legénység körében is ellenséges a hangulat Damjanich iránt. Mert a hős kérlelhetetlen katona volt, a kiben mindenek fölött uralkodott a kötelességérzet. S erről az utról nem tért le még akkor sem, mikor egypár fiatal tiszt hirlapi uton mervádolta.

Egypár elvakult egyén ugyanis, határozottan árulónak tartotta Damjanichot s tetőpontra hágott az elkeseredés arra a titkon terjesztett hirre, hogy testvérbátyja a szent-tamási szerb táborban van s az őrnagy ezzel levelezést folytat. Volt a zászlóaljban olyan ember is, a ki azzal a sötét tervvel foglalkozott, hogy a legközelebbi csatában lelövi Damjanichot, s a tisztek nem igyekeztek az izgatottságot lecsillapítani. Az őrnagy szállítás előtt nem egyszer lehetett hallani ezt a kiáltást: „Vesszen a hazaáruló!”

Damjanich első megjelenése különben sem volt rokonszenves zászlóalja előtt. Borotvált arca (szakállt csak később eresztett), osztrák egyenruhája (honvéd attilája nem készült el idejére) s darabos, indulatos modora nem keltett jó hatást a jobbára intelligens s fegyelemhez nem szokott

fiukban, a kik egyébként is gyanakodva néztek mindenre, a mi az osztrákoktól jött.⁹

E gyanut növelte a délvidéki hadtest fővezérének, az osztrák érzelmű Bechtold altábornagynak hazafiatlan viselkedése, a mit sokan annak tulajdonítanak, hogy az altábornagy utasítást kapott a bécsi kamarillától, hogy tartózkodjék elhatározó csapást mérni a „szerb hű fegyvertársakra“. S ez távolról sem nélkülözi a komoly alapot. Mert hisz bebizonyított dolog, hogy a kamarilla a nemzetiségek föllázításával akarta megdönteni az április 11-én szentesített törvényekkel fölépitett erős, nemzeti sziklavárat. Az pedig természetes, hogy „fegyvertársai“-t nem kívánja megsemmisíteni.

Damjanich Jánost is Bechtold alá rendelte a kormány s a hős megismerve a helyzetet, szomorúsággal látta, hogy fajrokonai gonosz eszközévé szegődtek a kamarillának s nem sikerül őket jó szóval hűségre téríteni. Teljesen elfordult tehát tőlük a szíve s réme lett a vad hordáknak, melyek nemsokára retteggéssel emlegették a nevét.

Vannak emberek, a kiknek kedve telik abban, hogy nem elégesznek meg azzal, hogy a népek bálványáról lefejtsék a legendák köntösét, hanem megfosztják őket jogos ruházatuktól is; ezek fitymálva vetik oda Damjanichról: „szerencsés Haudegen“. Szeretik róla azt mondani, hogy minden győzelmét inkább személyes bátorságának, lelkesítő megjelenésének s bár hübelebalázs, de szerencsés rohamainak köszönheti, mint katonai tudásának. Bár tagadhatatlan, hogy a föntemlitett és lefitymált tulajdonságok is kitűnő vezéri érdemek, mert a lelkes és bátor szellemű sereg már maga is majdnem kész győzelem, munkám további során lesz alkalmam bebizonyítani, hogy

Damjanich katonai tudása sem állott mögötte személyes bátorságának. Látni fogjuk, hogy győzelmeit nemcsak az utóbbinak, hanem első sorban is annak köszönhetette, hogy a terepviszonyokban sohasem csalódott. S hogy ez elsőrendű vezéri képesség, azt bizonyítják a hadjáratok eredményei. Mert mit ér a térképen kicirkalmazott győzelem, ha azt a valóságban kivinni lehetetlen? Az ilyen haditervnél aztán már egymagában is többet ér a Haudegenség, mert ez legalább, ha ideig-óráig bár, de mindenesetre fájdalmat okoz az ellenségnek.

Már abból is, hogy mennyi buzgalommal látott hozzá csapatai kiképzéséhez, látható, hogy Damjanich céltudatosan készítette elő későbbi diadalait. Mert tudta, hogy a jó hadi tervnek első tartozéka az, hogy meglegyenek az eszközök a kivitelre: egy bátor és mindenre kész sereg. A józan ész és a hadjáratok eredménye is bizonyítja, hogy jó hadsereg nélkül egy fabatkát sem ér a legkitünőbb hadi terv. De hogy messzebb ne menjek, mit értek Bemnek kitűnő intézkedései Bécs ostrománál, ha nem volt hozzá bátor serege. Föl is sóhajtott az agg oroszlán, mikor egy torlaszra magyar zászlót tűzött a fölkelő nép: „Mit ér nekem a magyar zászló, magyar *katonákat* adjatok!...”

A mellett az igyekezete mellett, hogy kitűnő csapatokat képezzen ki, Damjanich komoly tervekkel is foglalatoskodott. Alig, hogy a harc-térre érkezett s tudomást szerzett annak helyzetéről, megkezdte tervezgetéseit a lázadás elfojtására, de az ország más terepeit is bevonta terveibe. Minden percét, a melyet zászlóaljának begyakorlása el nem foglalt, a harctér tanulmányozására fordította. Julius 9-én írja Ó-Becséről

nejének, reggel 4 órakor: „Tegnap egypár ceruzával írott sort küldtem néked egy idevaló urral, másképp nem írhattam, mert a Tiszánál voltam, papír és tinta nélkül...“ „Légy szives, — írja alább, — akármilyen alkalmatossággal, küldjél nekem kardokat és *térképeket különböző vidékekről*, mert mindkettőben szükségem szenvedek...“

Fájdalommal írja július 10-én nejének Nagy-Becskerekéről: „Felső hadseregünk hadműveletei kedvezőtlen fordulatot vettek és arra kényszerítettek bennünket, hogy állásainkat földadjuk. Nincs minden elveszve, csak egy kissé *több erélylyel kellene működni*. Mert szégyen Pestet és Budát kardcsapás nélkül átadni!“ Nem maradatsz tovább Szegeden, — írja alább, — mert a rácok közelsége, különösen néked, mint nőnek veszedelmes!...“

Honvédei pedig még akkor azt hitték, hogy összejátszik fajrokonaival!...

Az első ütközetek.

A szerbek ezalatt a jobb ügyhöz méltó igyekezettel készülődtek hadjáratra. Pompásan megindult a vegyi processzus, melynek II. Ferdinánd korabeli receptjét ott őrzik a bécsi udvari levéltárban: „Izgattassék föl egyik népfaj a másik ellen; egyik vallásfelekezetet a másik ellen; készíttessék az országban mesterségesen lázadás, hogy azt utóbb elfojtani, az országot meghódítani s a fegyverjogra támaszkodva, jogaitól megfosztani lehessen.“¹⁰

A kamarilla pénzén titokban fölszerelt szerbeket sem Csernovics Péter, sem a később kinevezett Vukovics Sebő kormánybiztos intézkedései sem birták lecsendesíteni. Az izgatás sokkal mélyebben vert csirát a rácok lelkében, semmint hogy azt jó szóval ellensúlyozni lehetett volna. Sztratimirovics György, a lázadók vezetője, június közepéig három rendes tábort szervezett Ujvidéken s ennek környékén és június hó végén a Szerbiából és a szerblakta Balkán-államokból segítségre jött csapatokkal, 28.000 emberre növekedett a fölkelők száma.

A szerbek már régebben szemet vetettek Szent-Tamásra, erre az akkortájt 12.000 főnyi,

akkor tulnyomóan szerb lakosságu, gazdag határral bíró bácsmegyei mezővárosra, már csak azért is, mert a karlovidi népgyűlés óta nyilvánvaló lett, hogy a szenttamásiak rokonszenvvel viseltetnek a lázadás iránt. Junius 22-én a szerbek érkezettnek látták az időt Szent-Tamás aláaknázására, a romai sánctáborból 15 izgató rándult Szent-Tamásra, hogy ott a szerb és magyar lakosság között meghasonlást idézzon elő. Terüük sikerült is, a magyarok látván a fenyegető vészfelhőket, menekültek a városból, martalékul hagyván azt a szerbeknek, a kik ott erős hadállást szerveztek. A császári hadvezetőség pedig behunytt szemmel tűrte ezt. „Fájdalommal kell említeni, — írja Vukovics, — hogy a szenttamási zavar kezdetét a magyar hatalom részéről rögtöni elnyomás kísérlete nem követte. Csernovics a rend helyreállítására egy század lovasságot oda szándékozott szállítani, de mert a katonaság annyifelé kívántatott, s mert azon tekintet is forgott fönn, hogy a népes és dacos Szent-Tamást kötelességére visszakényszeríteni egy század alig volna elég erős, a szándék nem teljesítettett. S midőn Bechtold Szegedre érkezett s minden hadviselési intézkedéseket önhatalmába vett, 10—12 napot vesztett el, mielőtt a szenttamásiak ellen indult volt. Az alatt ezek szervianus és a végvidéki csapatokat magukhoz bocsátották, fölkelő állásba helyezték magukat s közösen nagy árkok ásásához s a város katonai táborrá erősítéséhez fogtak, miben azon körülmény, hogy délről a város a Ferenc-csatorna által födözve van, nagy előnyükre szolgált.” A szerbek, hogy a csatorna déli partján erősebb tegyék hadállásukat, a Szent-Tamástól nem messze eső Turia falut is megszállták.¹¹

A mikor Bechtold végre rászánta magát Szent-Tamás ostromára, Damjanichnak az a feladat jutott, hogy Turiát bevegye. Julius 13-án éjfél tájban indult el Ó-Becséről a magyar sereg az ostromra négy hadosztályban, melyeket Éder tábornok, Kolowráth gróf ezredes, Damjanich őrnagy és Bergman kapitány vezetett. Damjanich csapata két század Ferenc Károly gyalogosból, három század 3. zászlóaljbeli honvédből, egy fél-század huszárból s egy ágyúból állott.

Az éjjeli támadás hírére azonban Bechtold jól előre kikürtölte, úgy, hogy ez cseppet sem lepte meg a szerbeket. A Ferenc-csatorna hidját előre fölszedték, s így Damjanich nem juthatott be Turiába. Kölcsönös ágyuzásból állott csak az egész harc, miközben Damjanich bámulatos hidegvérének adta tanujelét. Egy domboldalon állott szivarral szájában, „oly nyugalommal, oly egykedvűséggel, hogy még a szempillája sem mozdult meg a füle mellett repülő golyók bugására“. Bechtold pedig, mintha csak játszadozni akart volna, csakhamar visszavonulót fuvatott s erre emlékezve kiált föl egy 3. zászlóaljbeli honvéd: „Mily gazsággal állított föl bennünket Bechtold ezen első ütközetben egy dombra, hol tétlenül, a szent-tamási ágyuk céltábláiul voltunk kitéve, míg a rendes katonaságot hátulról a kukoricásba elrejtették. Tüzérségünk pár lövés után a tüzelést abban hagyta, mert municiója elfogyott; Bechtold és cinkostársai pedig siettek bennünket visszaparancsolni, midőn látták, hogy kalkulusaikat kijátszandók, rohamra készülünk . . .“ Damjanich zászlóalja e csatában két halottat és több nehéz sebesültet veszített. S hogy a zászlóalj egészen meg nem semmisült, annak köszönhető, hogy hősiünk, látván katonái rossz

helyzetét, Bechtold utasítása ellenére, lehuzódott a völgybe.

A visszavonulásnál Damjanich ismét fölkelte katonáinak ellenszenvét. A fáradt legénységet nem engedte a kutakból inni s az elmaradózókat szigorúan megbüntette. Persze később belátták a honvédek ezeknek az intézkedéseknek a helyességét, mert a kutak egy része meg volt mérgeezve s a tanyákba betérő katonák nagy része sohasem jött többé vissza. A szerbek kegyetlenül legyilkolták őket.¹²

17-én Földvárrott pihent meg a visszavonuló magyar sereg, éjjel azonban a szerbek a szenttamási táborból orozva megtámadták az alvó honvédeket. Reggelre kelve a magyarok nagy nehezen urai lettek a helyzetnek, de a csatározás alatt a szerbek baromi kegyetlenséggel gyilkolták a lakosságot is. „A csecsemőknek sem kedveztek s a sérülteket is megcsonkították.” — írja jelentésében¹³ Bechtold. A csata után a honvédek fölkutatták a templomot, hogy nem rejtőztek-e ott fölkelők. De a mint benyitnak a templomba, borzasztó látvány tárul eléjük! . . . Az oltár előtt harminchét gyermekfej állott gulában . . . Legfölül egy szőke fiucska koponyájába ütve szerb zászló lengedezett . . .¹⁴ Kegyetlen diadalmi jelvény!

Az eseményekről Damjanich július 21-iki levelében tesz említést nejének Ó-Becséről. Sürgeti nejét, hogy rögtön költözzék el Szegedről, mert ennyi rossz szomszéd közelében veszedelmes lennie: „Bocsáss meg, — írja e levelében, — hogy nem irtam, de annyira el vagyok halmozva teendőkkel, hogy sokszor még enni sincs időm. Ma van az első nap, hogy veled lehetek, mert édes gyermekem, nyolc nap óta le sem vetkőztem

és ezen idő alatt annyit fáradtam, mint még soha életemben. Bizom azonban az Istenben, a ki jó szervezetet és egészséget adott nekem. Kemény és fáradságos a helyzetem. Mert a zászlóaljamon kívül még a helyőrség főparancsnokságával is dolgom van . . . 14-én ütközetre került Szent-Tamásnál. Nekem szép feladatom volt Turiánál, a melynek, minthogy nehéz volt, igen örültem. De mondhatom, *máskép kellene a mi ügyünknek folyni.* Az Isten egyébként mi velünk van és remélem, hogy ügyünk nem megy veszendőbe . . .” 29-én kelt levelében is biztatja nejét: „Légy nyugodt, mert az Isten velünk van és nemsokára győzni fogunk! . . .”

A szomorú kezdet természetesen csak növelte Damjanich iránt is katonái ellenszenvét. Elhatározták tehát, hogy a zászlóalj nevében lemondásra szölitják föl.

Igy is történt.

A földvári áldozatok temetése után két követet küldtek őrnagyukhoz, a ki éppen az udvar üveges folyosóján sétált föl-alá. A két küldött megállt a folyosó ajtajában, mire Damjanich, rossz kedvében lévén, rájuk rivallt:

— Mit akarnak?! . . .

A nem szíves fogadtatás egy kissé zavarba hozta a követeket, de az egyik, névszerint báró Wisthof, mégis megemberelte magát s előadta küldetésének célját.

Damjanich erre így szólt:

— S hogyha nem volna kedvem lemondani? Mi történne akkor?

— Biztos lehet őrnagy ur, hogy a legközelebbi alkalommal le fogják lönni! . . .

Alig ejtette ki azonban e szavakat, Damjanich úgy vágta nyakon, hogy rögtön fölbukott.

A másik küldöttet pedig, a ki erre el akart párolgni, úgy találta megrugni, hogy fejével bukott a följáró falának.

— Adjátok által, ez a válaszem annak a sok prókátornak!

Igy nevezte az akadémiát végzetteket.

Az energikus válasz igen meglepte az elégedetlenkedőket, különösen megrökönyödtek akkor, mikor még aznap az egész zászlóaljat kirukkol-tatta. Soronként megvizsgálta őket, haragos szeme pedig mintha azt mondta volna:

— Lássam, ki meri rám emelni a kezét?!

Ezután fölült nagy pej paripájára, szemben megállott a legénységgel, széles kardját hüvelyébe téve, két kezét csipőjére támasztotta s oda kiáltott a zászlóaljnak:

— Azt hallom, hogy ti engem árulónak tartotok; lássuk, ki meri azt nekem szemembe mondani?

Mindenki huzódzkodott a kiállástól, végre is, hogy gyávának ne tűnjék föl a zászlóalj, Gorove Antal kilépett:

— Igenis, — szólt — mi azt hisszük, hogy őrnagy ur rács testvérei javára dolgozik!...

Erre aztán olyan magyaros káromkodást vágott ki Damjanich, hogy szinte fájni kezdett a zászlóalj. „Szó volt abban Attila jól megtermett huszárjairól s Árpád apánk még jobban megtermett magyarjairól, és még sok egyébről; nevezetesen arról is, hogy még azok sem tudtak volna nálánál jobb magyar embert teremteni!...”

Augusztus 10-én Mészáros hadügyminiszter, a ki a délvidéki harctér megismerésére jött Ó-Becsére, szintén meghallgatta a zászlóalj panaszát, de rendreutasította a vádaskodókat, így szólt többek között: „...Én, Magyarország

felelős hadügyminisztere, én kezeskedem Damjanich János hazafiságáról!“ S a zászlóalj küldöttei megszegyenülve tértek vissza. Damjanich pedig, találkozáva velük, kissé meghatottan így szólott a fiukhoz:

— Fiuk, hát ti nem bíztok bennem?... No hát, ha élünk, meg fogjuk ismerni egymást!...¹⁵

Láthatjuk ezekből, hogy az a különös szeretet, a mely Damjanichot katonáihoz fűzte, nem egyszerre lopódzott a katonák szívébe. De rövid idő múlva, helyreállott a békeség Damjanich és a legénysége között. Mikor ugyanis a fegyverforgatást és a fegyelmet jobban begyakorolták, Damjanich is nyájasabb lett hozzájuk és szelidebben bánt velük. A jó viszony aztán mindjobban megerősödött a parancsnok és katonái között, a kik bálványozták hős vezérüket, a kinek vezetésével annyi szép diadalt arattak.

A közvélemény nyomása alatt, Bechtold augusztus 19-én másodszor is megindult Szent-Tamás ostromára. Damjanichnak ezuttal is az a föladat jutott, hogy, a Kolowráth ezredes által vezetett hadosztályban, Turiát bevegye, mialatt Wollnhoffer tábornok Kis-Kér, Bakonyi ezredes Verbász és egy kisebb hadoszlop Ó-Becse felől intéztek támadást Szent-Tamás ellen. A szerencse ezuttal a magyaroknak kedvezett s a szerbek már inogtak. Bakonyi Sándor gyalogosai már a sáncokra is felkuszta s „ha az előnyomuló Sándor gyalogságot a többi csapatok követik, Szt.-Tamáson még azon órában magyar zászló lobogott volna.“¹⁶ Bechtold azonban, látván a szerbeket fenyegető veszedelmet, visszavonulást parancsolt a Wollnhoffer dandárnak. Így Bakonyi magára hagyatva és a Wollnhoffer támadásának be-

szüntetése következtében fölszabadult szerb csapatok által is szorítva, kénytelen volt a már-már biztos győzelem elől visszavonulni.

Ezalatt Turiánál is jól állott a magyarok ügye. Damjanich zászlóaljának 1. százada már elfoglalta a falu felét, míg a 2. század a Ferenc-szobornán átladikázott Turia alá s Damjanich a 4. századdal a szőlőben foglalt állást. Hősrünk, egy faágra állva, a lombok oltalma alatt, vizsgálta távcsövén át a falut, mely alól azonban Bechtold szintén visszaparancsolta a már-már győzelmes magyar csapatokat.¹⁷

„A szánt-szándékos ügyetlenség az intézkedésekben kézzelfogható volt... — írja Vukovics. — A különböző osztályoknak különböző időben adott parancsok világos tanúságai voltak az árulásnak... Soha harag és keserv nem volt igazságosabb, — kiált föl, — mely a meghiusult második szent-tamási ostrom hírére az ország egyik végétől a másikig tört ki.“

Damjanich is elkeseredéssel írja a csata után nejének: „Szomorodott szívvél értesítlek, hogy, sajnos, nem győztünk. Az Isten büntesse meg azokat, a kik ennek az okai. Majdnem megörülök a bánattól és fájdalomtól. Még sokáig legyen tűrve ez a nembánomság? Én nem vádolok senkit, de tudja az Isten, mondhatom, hogy más-képp is lehetne. Ifju zászlóaljamban, a fiatal harcosok állhatatosan birták a huszonnégyórás, állandóan kemény munkát. Hál' Istennek, egy embert sem veszítettem, csak egypár derék fiu megsebesült. Az Isten velünk volt, mert az ő oltalma nélkül a nyolc óra hosszat állandóan tartott ágyú- és fegyvertűzből jelentékeny veszteséggel tértünk volna vissza. Nem marad más részemre, mint a türelem és a bizalom az Istenben, a ki mindent

jóra fog fordítani; ez az én menedékem. De fogcsikorgatva és vérző lélekkel érzem, hogy más-képpen lehetne, és kellene lenni!”

Damjanich, a haza sorsán aggódva, kettőzött gonddal figyelt zászlóaljára. Ujoncok még folyton érkeztek csapatához és ezekből is csakhamar használható katonák váltak. Rendes egyenruhája azonban ekkor még egyiknek sem volt, valamennyien abba az ugynevezett kukorica-kitliben és nadrágban jártak, a melyet még Szegeden kapott a zászlóalj. Egy aradi uriember, Damjanich jó barátja, a ki öcsésének látogatására augusztus havában Ó-Becsére érkezett, mondta is Damjanichnak:

— De Jósza (így hívták a hőst aradi barátai), nem tudnátok ezeknek a fiuknak a kormánytól tisztességesebb ruházatot kieszközölni?

— Ej, mit ruha, — válaszolt a hős, — nem a ruha teszi a katonát, kivált a honvédet, jó ez még nekik.

Őszre azonban a 3. zászlóaljbeliak is megkapták a rendes honvédruhát.¹⁸

Az augusztus 28-iki szerencsétlen temerini ütközet után végre erkölcsileg lehetetlenné vált, hogy Bechtold tovább is fővezér maradjon. Benyújtott lemondását a kormány el is fogadta és a gyászos emlékű fővezér szeptember 8-án „bucsut vett a magyar tábortól és ügytől, melynek szerencsétlen csillaga akarta, hogy védelme ellenséges érzelmű, idegen ember kezébe essék“. A fővezérséget utána Mészáros hadügyminiszter vette át, a ki szeptember 21-ére tűzte ki Szt.-Tamás harmadik megtámadását.¹⁹ De ez az ostrom ismét sikertelen volt.

Damjanich ebben a vállalkozásban is részt vett.

A 3. zászlóalj történetéből²⁰ ugyan úgy tudjuk, hogy a zászlóalj maga nem vett részt Szent-Tamás harmadik megrohanásában. Vukovics többször idézett műve sem említi Damjanichot, de ő, a támadás leírásánál,²¹ az ebben résztvett csapatokat egyáltalában nem sorolja föl. Csak azt tudjuk meg Vukovicstól a csapatokra vonatkozólag, hogy: „A csatanap előtti este 10 órakor a sereg Verbászról kiindított s éjjeltájban Szent-Tamás előtti térségen csatarendben állíttatott föl.” Továbbá, hogy „Mészáros serege 15.000-hez közel volt.” Mészáros maga sem említi²² névszerint Damjanichot, de ő csak a hadosztályok vezetőit sorolja föl és itt megemlíti, hogy: „Ó-Becséről Fack nyugalmazott ezredes és dandárnok Szent-Tamásnak Turia felőli fészegtetése végett az ottani őrsereggel szintén megjelenni meghagyatott.” És az természetesnek is látszik, hogy az ó-becsei őrséget, melynek Szent-Tamás előző két megtámadásában is Turia felőli támadás jutott föladatul, Mészáros is fölhasználta. Így tette azt az előző támadásban résztvett többi csapatokkal: Bakonyi, Éder és Kolowrath gróf hadosztályaival is.

Bár, a mint említettem, Damjanich e támadás harci krónikaiban nincs megemlítve, egész bizonyossággal merem állítani, hogy ő is ott volt a támadásnál Fack ezredes hadosztályában. Szeptember 23-án, Ó-Becséről kelt levelében ugyanis azt írja nejének: „Éppen akkor vettem kézhez kedves leveledet, mikor a *rosszul sikerült ütközetből* ide visszatértem . . .” Más ütközet az ó-becsei csapatoknak nem volt abban az időben, Damjanich tehát csakis a szent-tamási támadást érthette ez alatt. Sajnos azonban, levelében többet egy szóval sem említ az ütközetéről. E levél alap-

ján tehát, s abból a természetszerű következtetésből, hogy az ó-becsei őrsapatokban ott kellett lenni Damjanichnak is, egészen bizonyos, hogy a hős résztvett Szent-Tamás harmadik megtámadásában is. Hogy a harci krónikák nem említik Damjanichot, annak oka először is az, hogy az ütközetről szóló leírások csak a hadosztályok vezetőit emlegetik, másodszer pedig az, hogy Damjanichnak ebben az ütközetben semmi jelentékeny szerep nem jutott. Ezt bizonyítja egyébként szűkszavú levele is.

A szent-tamási kudarc után Mészáros Lázár Kiss Ernőnek adta át a fővezérséget, Damjanich pedig nem sokáig maradt tétlenül. A benne szunyadó harci génusz kitört és eget kért.

A szerbek ugyanis szintén mozgolódtak. Merész tervet törték a fejüket: előbb tönkretakarták tenni a bács-bánáti magyar sereget, hogy aztán Szegeden át Pest felé vonuljanak.

E célból első föladatuk az volt, hogy megszakítsák a bács-bánáti magyar csapatok között az összeköttetést. Október 12-én el is indult a földvári, turjai és szent-tamási és csurogi szerb táborokból nyolcezer fölkelő a támadó hadjáratra. Október 13-án egyszerre indultak meg a fölkelők Török-Becse és Ó-Becse ellen. Török-Becsét Csuha alezredes tartotta megszállva, de a honvédek a nagyszámu szerb fölkelő elől kénytelenek voltak visszavonulni a város belsejében lévő sáncok mögé. A szerbek erre fölgyújtották a várost, mire aztán a lakosság is fegyverre kapott s a honvédekkel együtt sikerült a vad bandát a városból kiűzni. Ebben a percben érkezett a város elé három század honvéddel és két század huszárral Damjanich, a kit Fack ezredes, Ó-Becse parancsnoka küldött a szorongatott Török-Becse segítség-

gére. A kis csapat csak nagynehezen birt áttörni a Török-Becse előtt lévő Vranjován, melynek lakosai a házak ablakából lövöldöztek az átvonuló honvédekre. Damjanich azonban csapata élén hősiiesen átküzdötte magát a golyózáporon és éppen szembe fogta a Török-Bécséről kikergetett rácsokat. Rettenetes pusztítást vitt véghez köztük. Több mint kétszáz lázadó holtteste fedte a csata-teret s nem egy lelte halálát Damjanich súlyos csapása alatt. A fiuk ettől fogva mint egy szentre tekintettek vezérükre, a ki ezután győzelemről-győzelemre vezette zászlóalját, a mely a török-becsei első győzelem emlékére fehér kakastollal díszítette föl csákóját.²³

Damjanichot másnap, október 14-én, alvezredessé nevezte ki a honvédelmi bizottmány²⁴ s pár nap múlva Versecere rendelte csapatával, a hol november 1-én átvette a helyőrség fölötti parancsnokságot.

Mint verseci parancsnok.

Versecre érve, Damjanich keményen hozzálátott a helyzet megváltoztatásához. „Ő hatalmát azonnal kezelni és keményen éreztetni kezdé, — írja Vukovics. — A táborban minden dolog legnagyobb serénységgel és pontossággal indult meg. Mindenki félt akár hazafi buzgalmában habozónak, akár kötelességében tétlennek látszani előtte.“ És Damjanich verseci parancsnokságától kezdve csakugyan kettőzött figyelemmel kísérte a lázadók mozdulatait s éberségére, a mint látni fogjuk, nagy szükség volt.

A becsei vereség következtében elkedvetlenedett rációk ugyanis a bécsi kormány ügynökeinek izgatására nemsokára elkezdtek mozgolódni. De Damjanich nem várta be, míg ismét támadólag lépnek föl, hanem inkább ő indult fölkeresésükre.

Tervének kedvezett a következő körülmény is. A temesvári várból november 2-án egy uhlánus csapat, kísérve egy csomó fölkelőtől, Versec felé indult és Vojtekig előre is nyomult. Tovább azonban nem merészeltek, hanem visszahúzódtak Csákovárra, a mely hátrálásból Damjanich meggyőződött, hogy Versecet az északi oldalról ve-

szély nem fenyegeti, s elhatározta, hogy támadni fog.

A legközelebb esett hozzá Lagerdorf, vagy a mint a szerbek nevezték Strázsa, a hol megerősített táborban Bobulics fölkelővezér alatt 1200 rác tartózkodott, s folyton háborgatta Versecnek Fehértemplommal való összeköttetését. Damjanich tehát november 9-én két század vörössipkás, egy-egy század fehértollas és székely zászlóaljbeli honvéddel, egy félszázad Württemberg-huszárral, egy pár ágyuval és a Rózsa Sándor százharminc főből álló szabadcsapatával, megtámadta az ágyuval felszerelt Lagerdorfot.²⁵

A lázadókat azonban nem találta készületlenül a támadás, de a honvédek hősi rohama csakhamar viasszorította a szerviánusokat. Nagyrészüket a honvédfegyverektől pusztult el, sokan a Karas-folyó hullámaiban lelték halálukat, számosan foglyul estek. Hivatalos összeírás szerint 673 szerb halottat temettek el, nem számítva a Karasba fultakat és 70-en estek foglyul.²⁶ Damjanich mindenütt az első sorban küzdött s nem egyszer kockára tette életét a szörnyű golyózáporban. Zászlóalja most már teljes bizonyosságot nyert, hogy vezére nem kiméli a rácokat, s „mindenki lelkéből eloszlatta a gyanúnak legutolsó árnyékát is”.²⁷ Fiait, a mint ő nevezte a honvédeket, még elverni sem lehetett ezután a zászlóaljtól. Igen sokan visszautasították más zászlóaljhoz történt tiszti kinevezésüket; inkább akartak továbbra is közlegényként szolgálni — Damjanich alatt.²⁸

A lagerdorfi csata után Damjanich a parancsnokságot ideiglenesen Kiss Pálra, a vörössipkások őrnagyára bízván, Becskerekre utazott, hogy a további teendőket megbeszélje Vetterrel, a ki Kiss Ernőt helyettesítette. Vetter szemrehá-

nyást tett Damjanichnak, hogy Lagerdorfnál kegyetlenkedtek a katonái s ez a szemrehányás nagyon rosszul esett a hős vezérnek. Meg is mondta Vetternek, hogy több kegyetlenséget nem követtek el a legények, mint a mennyit a háboru természete megkövetel. E jelenetből kifolyólag azonban meg hasonlítás támadt a két vezér között, melynek nyoma a háboru későbbi folyamán is érezhető volt. Damjanich ugyanis ettől a perctől fogva nem bírta jó szemmel nézni Vettert; kételkedett annak forradalmi érzelmeiben és gúnyosan mindig csak „professzor“-nak nevezte.²⁹

A lagerdorfi csata után némi szünet állt be az alvidéki harctéren, s ezt az időt Damjanich csapatai képzésére fordította. Majdnem minden éjjel riadót fuvatott, hogy hozzá szoktassa zászlóalját a gyors kivonuláshoz. Ez természetesen eleinte rosszul esett a honvédeknek, de később meg is kedvelték az éjjeli riadót, mert Damjanich mindig dicsérettel halmozta el a korábban érkezetteket. Verseci parancsnoksága alatt Damjanich szívélyesen érintkezett a város lakosaival is. A zászlóalj Katalin-bált rendezett november 25-én a verseci hölgyek tiszteletére; de ezt szintén megzavarta az éjjeli riadó. Damjanich azonban csakhamar visszaeresztette a fiukat a mulatságba, mert kötelességük teljesítése után sohse bánta, ha vigan voltak.³⁰ Ugyancsak november 25-én a honvédelmi bizottmány ezredessé léptette elő Damjanichot.³¹

December első napjaiban hősünk a további teendők megbeszélése végett Pesten járt Kossuthnál. Hazatérve abban állapodott meg Kiss Ernővel, hogy közös támadást intéznek Tomasovác ellen: Kiss Ernő előlről, Damjanich pedig, elfoglalván előbb Karlsdorft és Alibunárt, hátulról.

Nagybecskerekén, a mint onnan december 9-én írja nejének, pár napig betegen feküdt a hős Vukovics házában: „Kénytelen voltam, — írja, — oldalfájásom miatt, itt, Vukovicsnál feküdni. Most még nem vagyok egészen jól, de mégis jobban érzem magam és minthogy sok a dolog, kíváncsian Versecen a jelenlétem...”

Damjanich tehát visszatért Versecre, a honnan december 12-én kora reggel 12 század gyalogság, másfél század huszár és 9 ágyúval elindult Karlsdorf felé, míg jobbszárnyát: 9 század gyalogság, 1 század huszár és 3 ágyú, Gergely őrnagy alatt, egyenesen Alibunár ellen küldte. Karlsdorfnál az Agics és Baraics vezérlete alatt álló szerbek ágyulövésekkel fogadták Damjanichot, a ki bár lábfájása miatt nem birt lovagolni, mindenhol nagyon gyorsan rendezte a támadást. A honvédek szuronyrohamának nem is birtak ellentállani a szervianusok, bár kartácscsal is védekeztek. De mit használ a kartács, a mikor által zúgja azt Damjanich harásny szava: „Előre fiaim!”

Több mint háromszáz halottat hagytak a csatatéren az Alibunár felé hátráló fölkelők, Damjanich pedig az ellenségtől megtisztított Karlsdorfon át most már szintén Alibunár ellen nyomult. Itt Gergely őrnagy már kemény tusában volt a szerbekkel, a kik vitézül védelmezték sáncaikat. Damjanich megérkezése azonban rögtön megfordította a csata sorsát. A vitéz 3. és 9. zászlóalj, a fehértollasok és vörössipkások rohama elől a fölkelők meghátráltak Pancsova felé s a veszedelmes szerb fészek a magyarok birtokába került. Ötszáz fölkelő esett el a sáncok védelmében s az üldöző huszárok kardcsapásai alatt. De közel száz honvéd hideg holttestére bo-

rult rá a téli alkonyat komor sötéte, melyben kísérteties fényt árasztott a fölgyújtott Alibunár világa. A magyar sereg az égő falu alatt ütött táborn, melyről oly megragadó képet fest naplójában Leiningen gróf: „Képzeld egy szélesen elterülő táborn az országot két oldalán, melyen a tüzéség és lovasság foglal állást, körülvéve tábori tüzeiktől: a távolban az égő Alibunár világítja meg messzire a vidéket, — rettentő, de szép! Aztán az eleven élet a táborban, száz helyen is folyik az ének és tánc . . . Mikor aztán szolgálomat elvégeztem, elmentem vezéremhez. Sok tiszt ült ott vele a tüz körül és együtt álmodztunk jövőnkről, reményeinkről. Damjanich gyöngéden szereti feleségét és így sokat beszélünk azokról, kik nekünk a legkedvesebbek a földön . . .“ Mily fönséges jelenet! A csaták rettenthetetlen hőse, a vérben gázoló hadvezér, álmodozik a véres ütközet után . . . Álmodozik a távolban hagyott szeretett nőről, a kiért föláldozna mindent, de — a kit föláldozni kész volt a haza első jajszávara . . .

Másnap Iláncsán át Dobricára vonult Damjanich. Iláncsát, mivel ennek lakói a szomszédos magyarságot folyton rabolták és pusztították, fölgyújtatta.³² Így büntette mindenütt a magyarság ellenségeit. Rabolni azonban sohasem engedett. Iláncsán történt, hogy kedvenc katonája, Bendének hívták, a templomból kihozott egy misemondó ruhát. Nem azért, hogy értékesítse, hanem hogy pajzánságból magára öltse. Damjanich meglátta a miseruhás honvédet, s rákiáltott: „Én csak a szabadság katonáinak akarok vezére lenni s nem templomi rablóknak! . . .“ Halálra is íteltette a jókedvű honvédet s csak társainak hosszas könyörgésére kegyelmezett meg neki.³³

December 13-án este indult tovább Dobri-

az időszámításban a mi tábornkarunknál nem szokatlan zavar állott be“.

Az előbb említett vádat Vukovics is fölhozza „Emlékiratai“-ban Damjanich ellen, de ezt a főntemlitetteken kívül, hathatósan megcáfolja a 3. zászlóalj krónikája is.³⁴ Vukovicsot, az egyébként föltétlenül megbízható történetírót, nyilván azok vezették félre információikkal, a kik Kiss Ernő mulasztását akarták szépíteni és annak terhére másra áthárítani.

A jarkováci rácok a vendégszeretet minden jelével elhalmozták a honvédeket. Enni és inni adtak nekik, különösen bőségesen — inni. S Damjanichnak, a ki délben átment Bottosra Kiss-hez, hogy megbeszélje a támadás részleteit, visszatérve már szinte különösnek látszott a rácok tulságos barátsága. Elővigyázati intézkedéseit tehát megtoldotta még azzal, hogy megparancsolta, hogy minden század kapitánya szállása előtt a szabadban üssön táborn. „Ha e rendelkezés nem történik, — kiált föl Leiningen gróf, — nagyon kevesen közülünk élvezhetik másnap az életet vagy a szabadságot!“

Hajnali három órakor megrohanta a falut az alibunári ütközetből menekült Suplikac, a ki több más szerb bandán kívül egyesült Knizaninnek, a másnap megtámadandó tomasováci táborból kilopózkodott csapataival is. Knizanin ugyanis meggyőződván arról, hogy Tomasovácot Damjanich és Kiss Ernő együttes támadása ellen meg nem védheti, azt tervezte, hogy Damjanichot Kiss Ernővel való egyesülése előtt, éjjeli támadásával, tönkre teszi. Kivonta tehát 20 ágyuval támogatott csapatait, mintegy 10.000 embert a tomasováci sáncokból, csendesesen Jarkovac felé vonult, előre küldött kémei útján pedig közös tá-

madásra szövetkezett a jarkováci rácokkal. A tomasováci sáncokban pedig mindössze alig száz ember maradt vissza az ellenség megfigyelésére.

A 9. zászlóaljhoz tartozott előőrsök puska-lövésekkel adtak hirt az éjjeli támadásról. Ugyanakkor megszólalnak a szerbek puskái és ágyui is. Rettenetes zavar támad a vak sötétségben. A nagyrészt kábult honvédek megriadva kapnak fegyvereikhez . . . De sokan hiába, mert a ravasz jarkováciak a vendéglátást gonosz álarcul használták föl. A puskák egy részét hasznavehetetlenné tették, a nyergeket levették, a támadás kezdetekor pedig elvágták a lovak kötőfékeit.

S a sötét éjszakában nem birnak tájékozódni a honvédek. Mindenfelől gyilkos golyók röpködnek. A templomból elrejtett szerviánusok törnek elő. A házak padlásairól, az ablakokból s a fák tetejéről a jarkováciak lövöldözik kedves vendégeiket. Damjanich alsóruhában, kezében hatalmas kardjával rohan az utcákon. Óriás hangja hol itt, hol ott hallatszik a véres éjszakában: — „Fegyverre magyarok! Előre! előre!”

A honvédek néhol nagyobb csapatokba verődnek. Sok helyütt, egymást öldösik a sötét éjszakában. Néhol a szerbek magyar szóval csalogatják közel őket. Egy-két csillag pislog csak az égen. A fegyverek villanása mutatja néha az utat. És harangok zugnak, ágyuk dörögnek, fegyverek ropognak. A küzdők ordítása, a sebesültek jajgatása tölti be a léget. „Előre! Előre!” — hallatszik Damjanich hatalmas hangja. A hős vezér maga is szuronyos fegyvert ragad hatalmas markába. Nyomán egy szakasz honvéd rohan a piacra az ágyukhoz. S rettenetes küzdelem fejlődik ki az ércsárkányok körül.

A szerbek birni akarják, a honvédek nem

engedik... Ember ember ellen harcol, leginkább pusztá kézzel... Végre sikerül elüzni az ágyuk mellől a fölkelőket.

Az elüzdött rációk azonban nem akarnak engedni; lövöldözni kezdik az ágyukat vontató lovakat. S a paripák vadul ágaskodnak s megvadulva két ágyut befordítanak a Berzava csatornába. Alig lehet újra kivonszolni az ércigényt... Harangok zugnak, ágyuk dörögnek, fegyverek ropognak...

Kiss őrnagy és Leiningen gróf harsány parancsszava hallatszik ki néha a borzasztó kaoszól. Csapatok verődnek össze s ostromolják egymást. Minden ház egy erősség. Külön-külön kell bevennie a honvédeknek, hogy előre juthassanak. Majd rettenetes hír terjed a harcolók között. Damjanichot orozva megölték, Kiss őrnagy elesett... Most egy-két helyen kigyulnak a házak. Vértörő fáklya emelkedik az ég felé. A honvédek itt-ott sorakoznak s nyomulnak ki a falu elé. Az ellenség elállja az utcákat. — Szuronyt szegez! Előre! — hallatszik a vezényszó. Csapata élén megérkezik Damjanich is. — Utánam fiúk! s kitör a falu északi részén a Berzava partjára. Itt gyülekezik lassankint a 3. zászlóalj. Kiss Pál és Leiningen is kijutnak a szőlőhegyek alá. Kelet felől halvány világosság támad. Pirkad.

Damjanich e közben csatarendbe állítja vitézeit s a hidon át benyomul a faluba. Tüzérei kartácsal segítik előre s utcáról-utára, házról-házra tör magának utat. A szőlőhegyek alatt Leiningen öli a rációkat. Futnak. Ugyanekkor egy tömeg menekül vadul a faluból, Dobrica felé. A huszárok utánuk s ölik őket halom-számra a pirosló hajnalban.

De Knizanin még egyszer támadni kísérel. A honvédek azonban irgalmatlan szuronyrohammal elüzik csapataival. S lassankint elhal a rettenetes harci zaj; a távolba vész... S a honvédek ölelgetik egymást: „Hát te nem haltál meg?!“ — Damjanich ölelésre tárt karokkal siet Leiningen felé: — „Édes Leiningenem, Istenem, de megsirattalak! Soha sem felejttem el a vitézeket, kikkel az éjjel együtt harcoltam!“ — S a szürke téli reggelt fénybe öltözteti a házak föllobbanó lángja. A honvédek folygyújtják az áruló fészket, hogy kő-kövön ne maradjon!

Több mint ezer fölkelő holtteste borítja a falu utcáit. De közel háromszáz honvéd véres holtteste vonja gyászba a diadalt.

Damjanich Szárcsára vonul fáradt csapataival. Itt egyesült Kiss Ernő seregével, mely hallván a jarkováci ágyuszót, reggel megindult Tomasovác felé. A sáncok azonban üresen tátongtak a magyar sereg felé, mely lerombolta a gonosz karámot. Azután megindul Jarkovác felé, de utban találta megfogyott seregével Damjanichot.³⁵

A jarkováci ütközet fényes próbaköve volt Damjanich hadvezéri tehetségének és rettethetetlen vitézségének. Vukovics is, a ki bár téves információk alapján Damjanichot kárhoztatja, meghajtja zászlóját a hős előtt. Fájlalja az éjjeli meglepetésből származott veszteségeket, de azt mondja: „ellenben a sereg gyors rendbe állása s a reggeli győzelem az alsó vidéki háború legfényesebb dicsőségei közé tartoznak. Damjanichot bátorsága s parancsnoki jelenléte a főveszélyben is egy percig sem hagyta el...“

Kivonulás a Bánátból.

Damjanich december 16-án visszatért seregével Versecre, a hol a templomokban hálaadó istentiszteleteket tartatott.

Versecen azonban, csakhamar ismét erőt vett rajta oldalfájása, mely a jarkováci csata előtt Nagy-Becskereken ágynak döntötte. Nyilván az éji ütközetben hűlt meg ismét s kénytelen volt ágyba feküdni. Ezért aztán nem vonulhatott Kiss Ernővel Pancsova ellen, a kinek január 6-án történt visszahívása után a tisztikar és az egész sereg kívánságára a honvédelmi bizottmány Damjanichot nevezte ki a bánáti sereg főparancsnokává.³⁶

Egyidejűleg, december 20-tól számítandó ranggal tábornokká léptették elő a jarkováci hőst.³⁷

Január 16-án megjött a parancs Kiss Ernőhöz, a ki mindeddig még névleg főparancsnok volt, hogy a bánáti sereg vonuljon a fenyegetett Közép-Tiszához. Damjanich fájó szívvel hagyta el diadalai színhelyét. Sokszor emlegette később, hogy az volt a legkeservesebb napja az egész háboruban, mikor a kivonulásra vonatkozó parancsokat aláírta. De mégis megtette, panasz nélkül, mert olyan katona volt, a ki ha szíve ellenére

is, de mindig engedelmeskedett a kormány rendeleteinek. Pedig más hangok is hallatszottak a haditanácsban, melyet a kivonulás előtt tartott. A „nemes és hű hazafi“ Maderspach ezredes, a ki Fejértemplom derék lakosait mindig arról biztosította, hogy sohasem fogja őket a szerbek martalékául hagyni, minden rábeszélő tehetségét arra fordította, hogy rábirja a fővezérletet arra, eszközölné ki a kormánynál az elvonulási parancs visszavonását. Damjanich azonban, írja Vukovics: „ki hasonló fájdalomra dacára a haditanácsban a kormány parancsának rideg s tüsténti végrehajtását sürgette, az akadályoskodó ezredest kemény, sőt fenyegető kifejezésekkel cáfolta, — kiemelvén, hogy főbe kell lövetni mindazon katonát, ki a kormány rendeletének vakon nem engedelmeskedik...“³⁸

Damjanich engedelmeskedett s fájó szívvvel, bosszusan fordult egy kiáltványnyal³⁹ a hűtlen szerbekhez:

„Ti kutyák!

Én most elmegyek, de azt mondom nektek, békében maradjatok, különben ismét visszajövök s mindnyájatokat kiirtalak a föld színéről. S hogy egyetlen egy ember se maradjon gonosz fajunkból, a utolsó rác sirján én is golyót röpítek agyamba.

Versec, január 16. 1849.

Damjanich.“

Január 16-án mutatta be Kiss Ernő, a ki névleg főparancsnok volt addig, Damjanichot, az új fővezért a csapatoknak, melyek zászlóaljankint a becskereki mezőn voltak fölállítva. Egy-más mellett lovagolt a két tábornok s minden

csapat előtt megálltak. Kiss Ernő bucsuzott... A csapatok lelkesen éljeneztek az új fővezért, a ki ekkor jelent meg előttük először tábornoki diszruhájában. „Már alakja is oly vakmerőségig bátorító volt, mint a Marseillaise vagy a Rákóczy-induló.”⁴⁰

Január 19-én vonult ki csapataival Versecről Damjanich, miközben a város alá érkezett szerb csapatokkal közel két órán keresztül csatározott. A midőn ugyanis a magyar csapatok kivonultak a városból, a magyar érzelmi lakosság egész kocsisora indult meg a serege előtt s Damjanich lovagias kötelességének tartotta, hogy a hazafias lakosság menekülését fedezze.⁴¹ Különböben minden ütközet nélkül elvonulhatott volna, a mint hogy további útjában sem támadták meg a fölkelők.

Damjanich neve elegendő volt arra, hogy elzsibbadjon sujtásra emelt karjuk.

A TISZA MELLETT

Arad vára alatt.

Moravicán, Módoson, Párdányon, Zsombo-
lyán és Varjason át január 28-án⁴² csapataival
Új-Aradra érkezett Damjanich. Hősünk ugyanis
azt az utasítást kapta a kormánytól, hogy föl-
vonulása közben ejtse utba Arad várát.

Kissé furcsának látszik ez az intézkedés,
ha tudjuk, hogy a bánáti hadsereget azért ren-
delte föl a kormány a Tisza védelmére, hogy ez-
zel Debrecent, a kormány és az országgyűlés
akkori székhelyét biztosítsa. Tehát nem volt oly
sürgős szükség a Tisza védelme s azért kellett a
Bánátot oly sietve kiszolgáltatni a szerbek bosz-
szujának, hogy Arad vára alatt bizonytalan os-
tromlási kísérletekkel töltse idejét a bánáti
sereg?

Ez a kérdés hőszu ideig volt magyarázat
nélkül, csak 1890-ben adott rá feleletet Asser-
mann Ferenc, Damjanich hadsegéde.⁴³ S a fele-
let elfogadható, sőt egyedül így menthető ez az
intézkedés.

Assermann szerint az aradi várat ostromló
Gaál Miklós ezredes azt jelentette a kormánynak,
hogy az ostrommunkálatok már annyira előre
haladtak, hogy elegendő rohamcsapattal a vár
okvetlenül bevehető. Utasította tehát a kormány

Damjanichot, hogy fölfelé való menetelésében ejtse utnak Arad várát, foglalja el és aztán siesen megjelölt helyére. A kormány nyilván úgy gondolkozott, hogy egy-két napi késedelem veszedelmessé úgy sem válhat s Aradvára megérdemli ezt a kis vargabetűt.

Damjanich előre sietett Arad vára alá s seregét ünnepélyesen fogadták Uj-Aradon. Az országuton elébük ment a szőlőhegyekig, s a csapatok elvonultak előtte. A hős ekkor, „megállj“-t vezényelt s a sereg elé lovagolva érces hangon, szokott katonás rövidséggel így szólt a katonákhoz: — Fiúk! Látjátok, az ott Arad vára, megrohanására az előkészületek meg vannak téve, beveszitek, úgy-e? — S a hős fiuk, a szerbek rettegett rémei, lelkesen kiáltották: — Bevesszük, esküszünk! — Damjanich ekkor kijelentette, hogy a rohamot önként jelentkezőkkel fogja eszközölni, mire a honvédek egymást taszigálva igyekeztek föliratkozni a rohamcsapatba. Különösen a 3. és 9. zászlóaljból volt sok ajánlkozó. Boldog volt, a ki föliratkozhatott, pedig mindenki tudta, hogy a roham sok emberáldozatba fog kerülni.⁴⁴

Február 3-án éjjel 3 órakor kelt át Damjanich serege a Maroson. A gyalogság a csálai erdőhöz közel, a fagyófélben levő Maros jégtorlaszaira alkalmazott két erős hidon, a lovasság pedig a Glogovácánál fölállított két kompon. Az átkelést a várbeliek észrevették és meg szerették volna akadályozni. Erősen ágyuztak is a hidakra és a kompokra, de ezek elővigyázatosan a lőtávolon kívül voltak fölállítva.⁴⁵

Ó-Aradon került össze Damjanich Vysocky lengyel légiójával s a magyar fiuk csakhamar összebarátkoztak a lengyel testvérekkel,⁴⁶ a

kik eljöttek, hogy meghaljanak a magyar szabadságért. Ennek fölvirradásától remélték az ő szabadságukat, a jövőbe látók a zsarnokság pusztulását s ezzel Európa szabadságát.

Damjanich, a kinek hadi sikereit fölületes ítélkezők szeretik a szerencsének és nem a hadvezéri tudásnak tulajdonítani, gondosan megvizsgálta a vár helyzetét. Több izbeni tanulmányozás után meggyőződött arról, hogy a vár még erős s hogy a szükséges előkészületek a vár megrohanására nemcsak hogy nincsenek megtéve, hanem az ostromló ütegek lőszerei is fogytán vannak. Wysocky indítványára erre haditanácsot tartott, melyen megbotránkozva föltárta a helyzetet és miután Berger várparancsnok is ridegen visszautasította a megadásra való fölszólítást, leplezetlen jelentést tett a kormánynak. Ezután néhány napi veszteglés után, seregéhez csatolva Wysocky lengyel légióját is, odahagyta Arad várát.⁴⁷

Damjanichnak Aradon való tartózkodása azonban mégis nagy hasznára vált a magyar szabadságügynek, sőt tulzás nélkül mondhatjuk, hogy döntő befolyást gyakorolt szabadságharcunk sorsára. A kik hisznek az Isten végzetserői rendelkezéseiben, hajlandók lesznek elhinni, hogy Gaál ezredesnek ezért kellett oly nagyot tévednie.

Történt ugyanis, hogy Damjanich Aradon való veszteglése alatt egy futár vetődött arra Bem apó nyílt rendeletével, a mely Kemény Farkas báró ezredest utasítja, hogy csapataival siesen Dévára, a szorongatott erdélyi sereg támogatására. A futár ezenkívül még bővebben festette le Bem viszonyait, mire Damjanich, miután a föl nem talált Keménytől nem igen várhatott

Bem segítséget, elhatározta, hogy elhárítja az Erdély elvesztésével fenyegető veszedelemet és segítséget küld Bemnek. Ez rendkívül felelősséggel járt, mert neki utasítása volt egész seregével a Közép-Tiszához menni, mely harctér megvédésére a kormány különös sulyt fektetett. Damjanich azonban nem riadt vissza annak a felelősségnek terhétől, hogy önmagát gyöngíti és egy ágyu-osztagot küldött három zászlóalj gyalogsággal és két század Würtemberg-huszárral, huszonnégy óra alatt fölszerelve, Bemnek. Hányan tették volna még ezt meg a magyar vezérek közül, az olyan kérdés, melyre nem nehéz a felelet. Hisz ezzel saját dicsőségének esélyeit kevesbítette Damjanich, mert hisz a jó vezér kezében a több ember mindig többre képes! Damjanich előtt azonban mindig első volt a haza java. Éles ítélőképessége rögtön rájött arra, hogy mi sem volna végzetesebb abban a percben, mint Erdély elvesztése — és kész volt fölláldozni esetleg a saját, vesztett csatából még be nem árnyékolt, dicsőségét.

És a küldött segítség, február 8-án, éppen idejében érkezett meg Bemhez. Döntőleg járult hozzá a piski-i híd megvédéséhez, melyről az öreg Bem apó azt mondta:

— Piski Brücke verloren! Siebenbürgen verloren!⁴⁸

És ha Erdély fölszabadítása, a törhetetlen agg oroszlán, Bem dicsősége, azt az érdemet Damjanichtól elvitatni nem lehet, hogy ő adta hozzá az eszközöket.

A szolnoki csata.

Február 7-én vonult el Damjanich Arad alól és Battonyán, Tót-Komlóson, Orosházán át 10-én Szentesre érkezett. 12-én arra a hirre, hogy a rácok megtámadták Szegedet és a Maros vonalat, a kormány Damjanich seregét Szegedre és Makóra rendelte.

A két városban lelkes örömmel fogadta a lakosság a hős fiukat s valósággal dédelgette őket, ott tartózkodásuk ideje alatt.⁴⁹ A kormány azonban, meggyőződven arról, hogy a rácoktól nem kell többé félteni Szegedet, elrendelte a sereg fölvonulását Szolnok felé.

Hódmezővásárhely és Kun-Szent-Mártonon át, 24-én délután, Cibakházára érkezett Damjanich, a hol délelőtt Mesterházy és Leiningen visszaverték Ottinger dandárát.⁵⁰ Cibakházáról jelentette Damjanich Dembinszkynek, a fővezérnek, hogy megérkezett és minden pillanatban képes a Vécsey seregével Török-Szent-Miklóson egyesülni. Dembinszky február 26-án délelőtt 10 órakor, tehát még a szerencsétlen kápolnai csata megkezdése előtt, Egerből utasította Damjanichot, hogy Szolnokot támadja meg, s tudatta, hogy egyidejűleg megparancsolta Vécseynek is, hogy támogassa Damjanichot. Dem-

binszky ugyanis Szolnok elfoglalásával akarta megkezdeni támadó hadjáratát, melyet tudvalevőleg a kápolnai csata romba döntött. Nem tudjuk bizonyosan, hogy Damjanich miképp vélekedett Dembinszkyról és annak terveiről. Ezt egyébként a fővezér még alvezérei előtt is szigorúan titkolta. Annyi azonban bizonyos, hogy Damjanich az a katona volt, a ki ha független vezér volt, tudott vezér is lenni, de alárendelt helyzetében sohasem kérdezte azt, miért kell így cselekednem? Igazi katona, tehát engedelmes katona volt, s most is sietett a kapott parancsnak megfelelni.

Miután seregét a szükségességekkel ellátta és rendbe hozta, március 2-án Cibakházánál átkelt a Tiszán, a Vécseytől kapott gyalogságot pedig Cibakháza és Szolnok között tutajon szállíttatta át. Az volt a terve, hogy mindkét hadoszloppal virradatkor megkezdi a támadást Szolnok ellen. Vécsey emberei: a bal hadoszlop, a pusztákon elvesztette az irányt, nem bírt tájékozódni és nem érkezett meg a kitűzött helyre. Damjanich tehát a saját maga vezette jobb hadoszloppal is visszahúzódott Cibakházára és visszaküldte Vécsey embereit.⁵¹

Két nap múlva azonban Damjanich ismét megkísérelte a támadást. Március 4-én este Cibakháza mellett átkelt a Tiszán, megállapodva Vécseyvel olyképp, hogy Vécsey Török-Szent-Miklós felől elülről, ő pedig egyidejűleg hátulról támad a szolnoki Tisza-hídfőt védő Karger osztrák tábornokra, a kit seregével vagy a Zagyvába szorítanak vagy pedig elfognak.

A Tiszán való átkelésnél találkozott Damjanich először Knézich-csel, a ki akkor mint alezredes a 34. számú gyalogezredet vezényelte.

Damjanich könyekig megindulva ölelte magához a kistermetű, hozzá képest vézna hőst, s örömmel mondta neki:

— Boldog vagyok, hogy ismét találkozom egy szlávval, még pedig egy granicsárral, a ki az igaz ügyért harcol!⁵²

S ez a jelenet jellemző Damjanichra; mennyire fájt neki, hogy fajrokonai hűtelenek lettek kenyéradó hazájukhoz és mily örömet szerzett neki, hogy ha egy becsületes szlávval találkozott! Láthatjuk ebből, hogy Damjanich nem volt renegát, a mivel fajrokonai vádolták. szerette ő népét, de jobban a hazáját. S lehet-e követelni a fiutól, hogy anyja ellen támadjon, csak azért, mert azt testvérei is úgy tették? . . .

Damjanich Várkony és Tószeg között, a réteken által, csendben haladt seregével, az éj leple alatt Szolnok felé. Elindulás előtt a tiszték által figyelmeztette a legénységet, hogy elővigyázó és összetartó legyen, mert most már nem rác rablókkal, hanem jól begyakorolt, rendes katonasággal lesz dolga, a kik jól lőnek és vezényszóra mozognak. „Ej, mit nékiünk a lövés, — feleltek a hős fiuk, — ha jobban lőnek, nem engedjük őket sokáig lövöldözni, szuronysegezve megrohanjuk s majd elbánunk velök is.“⁵³

Még napfölkelte előtt megérkezett Szolnok elé Damjanich, s déli irányban, félkörben fölállította seregét. Elöl állott csatárláncban, két honvéd vadász-század, a Tisza partja mellett, a jobb szárnyon, a Schwarzenberg- és a 65. honvédzászlóalj, a középen, amazoktól balra a 3-ik, aztán a 9-ig zászlóalj, a lengyel-légió s a többi csanatok. A honvédek néma csendben voltak, hogy az osztrákok figyelmét föl ne hívják. Kedvezett nekik a természet is, mert sűrű köd

borult a tájra. Az egész vidéken néma csend uralkodott. Aludni látszott az egész mindenség. Az osztrákoknak itt, a Tisza jobb partján, a merre Damjanich megkerülte Szolnokot, még előőrseik se voltak. Damjanich tehát egészen váratlanul megtámadhatta volna Kargert. Csak-hogy a haditerv szerint meg kellett várnia, míg Vécsey ágyui a Tisza jobb partján megszólalnak; ez azonban késett. Tévedés tehát az, hogy Damjanich nem lepte meg Kargert. Igazolják ezt nemcsak a csatában résztvett tisztek följegyzései, hanem az osztrák források is.

Reggel 7 óráig várt így észrevétlenül Damjanich a megbeszélt jelre, s ekkor, a reggeli köd eloszlásával, a toronybéli osztrák őr észrevette a csatarendben álló magyar sereget. A riadóra aztán lassankint a város előtt gyülekeztek a császári csapatok s Karger egy gőzmozdonyt indított Abony felé, hogy segítséget kérjen Ottingertől. Damjanich ekkor már nem várt tovább Vécseyre. Dörgő hangon parancsot adott Freudenreich tüzérszázadosnak az ágyuk elsütésére, s kezdetét vette a szolnoki csata.

A Hannover-huszárokat két üteggel az ellenség jobbszárnyára küldötte Damjanich, hogy elvágja annak visszavonuló útját, aztán a jobbszárnyon és a középen levő gyalogságnak is megparancsolta az előnyomulást. A harmadik zászlóalját, kivont karddal maga vezette s azzal lelkesítette: „Fiuk, emlékezzetek Jarkovára!”

A sőház és a vasut mellett hét császári ágyu meredt a honvédekre. Majd megvillan valamennyi s a golyók utcát törnek a 3. zászlóalj soraiban. Ötvenkét fehértollas vitéz dől ki egyszerre a sorból . . . A megmaradtak erre vadul nekirohannak a gyilkos ércigýóknak . . . Is-

mét egy villanás, ropog a kartács . . . A füst egészen elborítja a bátor támadókat, de mire eloszlik, a honvédek ott állnak a bámulattól szinte megmeredt tüzérek előtt. Az ágyukat fedező vasasok és vadászok rémülve futnak a dühödt oroszoknak elöl . . . A tüzérek megadják magukat, vagy hősi halált halnak. A honvédek örömrivalgással ugrálnak a még füstölő ágyukra s elfoglalják a löszereket is. A Ozillich által vezényelt Váza-ezred, a lengyelek s a 65. zászlóalj is kergetik az ellenséget . . . A 9. zászlóalj, a veressipkások, lelkesülve a diadalon, — csodák csodája, — szuronyt szegezve rohannak egy nagy tömeg lovasságnak: szinte hihetetlen! . . . A lovasok futnak s az ellenség a városba szorul . . .

Damjanich örvendezve dörzsöli kezeit a fényesen sikerült rohamok után és lelkesülten mondja:

— Ezt Napoleon katonái is csak egyszer tették meg!

Bobich őrnagy pedig, a ki csak rosszul beszélt magvarul, de az „Előre!” szót fölségesen tudta harsogni, az ellenség után vitézeivel benyomul a városba . . . Leiningen is a városba igyekszik zászlóaljával s komoly ellenállás nélkül jut el az első házakig . . . Most azonban gyorsan két zászlóaljat küld Karger a diadalmas honvédek elé, mert ha nem akarja elveszíteni a tiszántuli hidfőn álló csapatait és ágyuit, föl kell tartóztatnia a honvédeket, a míg azok visszavonulhatnak. A két zászlóalj bátran ellent is áll, csakhogy kevés célt ér véle. Ezalatt ugyanis a balszárny a lovassággal és több zászlóaljjal átmegy a vasuton s az abonyi országuton megtámadja az ellenséges lovasságot, azt teljesen megveri és több ágyut elfoglal. A honvédek ez-

alatt a városban házról-házra, utcáról-utára haladtak — előre! . . . Az ellenség minden utcasarkon, minden udvaron védelmezi magát, de hiába!

A futókat még a lakosság is pusztítja.

Egyik ház előtt egy izmos, erős földmives baltával vágja fejbe a házából menekülő osztrák bakát. Egy honvédtiszt azonban szemrehányást tesz neki, hogy miért ütötte le, majd elbántak volna véle a honvédek is, s lehet talán, hogy megadta volna magát. „Nem úgy van az, vitéz uram, — felelte a földmives, — ezzel én tartoztam neki. Mindig szalonnaért kínozott, sohasem tudtam jól tartani, mindenemből kievett s nem akartam, hogy szárazon menjen el vele!“

Az ellenség e közben tömegesen vonult ki a városból. Egy része az abonyi ut, más része a sóház felé huzódik, a hol azonban ismét makacsul ellentállnak, mert már a honvédek közel voltak a hidhoz. Mit sem használ! A magyarok szuronyt szegezve rohannak az osztrákoknak s gyorsan jutnak előre a Zagyva mentén. Itt vezetett át, a városon kívül, a hid, a melyen óriási zürzavarban, számos lőporos és podgyász-szekér akart átvonulni. Ezek megmentésére ismét megáll egy ellenséges szakasz . . . Leiningen vitézei szuronysegezve rohannak az ellenállóknak s üzik őket . . . A roham hatása rettenetes! Az osztrákok nagy része a vízbe ugrik, a Zagyva posványáiban evickél kínosan . . . Alig menekül meg egynéhány, ezek is csak a honvédek segítségével.

A hidon pedig megszakad a közlekedés, mert az első kocsik lovait lelőtték a honvédek s így a többi sem mozdulhat. Az ellenség fut a városon kívül, a mocsaras Zagyva parton, s Szolnok teljeseen megtisztult az osztrákoktól.

Az ellenséges csapatok kiűzése után a fő-utcán csoportultak a 3. zászlóalj honvédei, hogy tömegesen vonulhassanak arra felé, a hol még folyt a csata. Egy mellékutcából egyszerre csak vezérkarától kísérve, Damjanich toppan a sorakozó honvédek elé. „Éljen Damjanich, éljen Damjanich apánk!” kiáltanak lelkesülten a hős fiuk. Damjanich megáll az utca közepén, leveszi fehértollas sapkáját s így szól kedvenc zászlóaljához:

— Fiuk, büszke vagyok rátok! Ti az ördögöt is megveritek! Megérdemelnétek, hogy mindnyájan tisztékké legyetek; de hol volna akkor az én kedves harmadik zászlóaljам?”

Az utolsó szavakat már fátyolos hangon mondta a hős, könnyek is szöktek a szemébe. S hogy fiai ezt meg ne lássák, gyorsan megfordult s a honvédek dörgő éljenzésétől kísérve, elvágta a csatatérre.

A kápolna irányában azonban még mindig erősen szóltak az osztrák ágyuk. A kápolna dombján egy német üteg volt s ez zavartalanul ágyuzott a magyarokra. Damjanich észrevette ezt s odaszólt a mellette sorakozott 3. zászlóaljhoz: „Fiuk, ti most pihenjétek, eleget tettétek!” „De, huszárok, — fordult aztán a Ferdinánd-huszárokhoz, — láttátok, mit tettek az én fiaim, a 3. zászlóaljbeliék? Nézzétek, a kápolnánál az üteg még erősen lövi a mieinket; menjétek, kergetétek el onnan!” S Krain őrnagy rögtön élére áll huszárainak, s elvágta velük . . . néhány perc . . . s a huszárok, egy ágyu híján, hozzák az egész üteget. Az valahogyan elmenekült, de a többit sikerült bekeríteni és mindenestől elfogni.

Damjanich ékes káromkodással rivalt rá

a németekre: „Láttam, hogy erősen lövöldöztek az én embereimre, most umkehren, abprotzen, löjjetek a németekre! De ha nem löttök, magatokat állítalak az ágyutok elé!“ S a meghökkent tüzérek löttek, mint a parancsolat, a saját bajtársaikra. Később meg is barátkoztak a honvédekkel s ott maradtak Damjanichnál a szabadság katonáinak.

A győzelem teljes volt. Karger serege Rékás és Abony felé menekült. Damjanich pedig rögtön észrevette, hogy elfoghatná mindenestől Kargert, ha elállja a visszavonuló utakat. Az Abony felé vezető utat el is állotta ő maga s átüzent a tulparton vesztegelő Vécseyhez, hogy ő meg állja el a rékási mezőket, s vágja el ott Karger visszavonuló útját. Vécsey azonban vonakodott ezt megtenni, sértett önértetből. Ő idősebb tábornok volt s úgy vélte, hogy Damjanich nem rendelkezhetik vele. S e botor fölfogáson meghiusult a győzelem legfényesebb befejezése. Nagy-Sándor üldözte ugyan huszáraival Kargert, de csak már a visszavonulást fedező drágonyosokat kaszabolhatták huszárai . . .

E közben délután két óra felé, megérkezett Abony felől Ottinger. Most már Vécsey is megemberelte magát. Áttört a Tisza hidján és visszaszorította a vasasokat. Egy huszára megkergette magát Ottingert is, de nem bírta elérni. Búsan kullogott tehát visszafelé: „Nagyon jó lova volt a huncut németnek! . . .“ mentegette magát bajtársai előtt.

Ezer osztrák holtteste borította a harteret, de közel háromszáz magyar honvéd is életét vesztette a véres csatában. Óriási hadizsákmány: 11 ágyu, 10 löporos kocsi, az összes podgyász, a pénztár és egy diszes nagy imasátor is

jutott Damjanich birtokába. De a hős tanuk előtt fölnyitotta a pénzesládát s a benne levő magánpénzt és ékszereket, lovagiasan visszaküldte Abonyba, Kargernak . . . Az osztrák sereg elesett vitézeit is katonai diszszel eltemettette s gondoskodott sebesültjeik ápolásáról . . .

Ilyen ember volt Damjanich!

Csata után azonban kínos jelenet történt. Damjanich hevesen összeszólalkozott Vécseyvel, a kinek szemére hányta, hogy oktalán féltékenységevel megakadályozta a diadal betetőzését. Fölháborodását növelte az, hogy Vécsey, mint idősebb tábornok magának igényelte a jelentéstétel jogát.⁵⁴ Az összeszólalkozás következtében Vécsey pár nap múlva sértődötten odahagyta hadosztályát, melyet aztán Damjanich vett át.

Csata után következő nap Damjanich szerény jelentést küldött Debrecenbe a fényes győzelemről: „. . . Hazafias tisztelettel van szerencsém a honvédelmi bizottmánynak jelenteni, hogy Szolnokot tegnap elfoglaltam és az ellenséget futamodásra kényszerítettem . . .“ Csak a hadizsákmányról tesz benne említést, hősiességről, bátorságról egy szót sem . . . Pedig nemcsak serege, de ő is halálmegvetéssel küzdött s egy ízben oly közel járt az ellenséghez, hogy egy veressipkás őrmester rákiáltott: „Bizony megérdemelné tábornok ur, hogy patrollal kísérvék a profoszhoz, a miért ok nélkül kiteszi a veszélynek drága életét.“ De szerénység jellemezte őt minden cselekedetében. S ha dicsérrettel emlegették előtte szolnoki diadalát, csak azt felelte: „Nekem nem volt benne semmi érdemem, én csak néztem, mily hősök az én fiaim, s mint rohantak előre. Nekem még csak buzdítani sem kellett őket.“

A véres csata után Szolnok alatt tábornok

ütött a fáradt sereg. Damjanich rendes szokása szerint honvédei közé vegyült s kedélyesen elbeszélgetett a közkatonaikkal is. Sütöttek, főztek a táborban. Mindenki vidám volt s a legjobb hangulat uralkodott, — írja Leiningen. — Folyt a nóta a katonák ajkán, leginkább Damjanich nótája:

Megfújták már a trombitát,
Masiroznak a katonák,
Tizenhat esztendő barna kis lány
Megyen a honvédek után.

Majd lassankint sötét éjszaka borult a tájra. A felhős égbolton egyetlen csillag sem ragyogott. A nóta is elhalt a honvédek ajkán. Nyugovóra tért a fáradt sereg. A levegő mind csipősebbre vált. Kövér pihékben szállingózni kezdett a hó. Fehér lepellel borítván a honvédek alvó táborát...⁵⁵

Damjanich-Vécsey.

A szolnoki csatáról szólva, nem vonulhatok el szó nélkül a Vécsey-affér mellett. Ezzel kapcsolatban ugyanis sokan vádolják Damjanichot azzal, hogy összeférhetetlen, nyers, kötekedő természetű volt s ebből kifolyólag viszálykodott Vécseyvel és később Vetterrel is. Különösen, erről az ügyről valóságos rémmesék forognak egyes történeti munkákban. De erről majd később!

Kétségtelen, hogy Damjanich a véleményét nem burkolta selyempapírba; nyíltan, sőt érde sen nyilvánította akkor, mikor szükségét látta. De csakis akkor! S ezt fontos megjegyezni, mert nem igaz, hogy Damjanich lelke durva volt és természete volt a kötekedés, a mint e jelenetekből következtetik. Hisz nézzük csak azt a meleg, szinte családi viszonyt, melyben honvédeivel élt, nem is szólva leveleiről, melyekben a leggyöngédebb, legérzőbb szívet látjuk megnyilatkozni. A ki így tud érezni, annak a lelke durva nem lehetett. A viszályok oka másban keresendő!

Munkám elején, általános jellemzésül azt mondtam Damjanichról, hogy egy elv vezérelte minden cselekedetét: „A haza minden előtt!” E köré csoportosítva minden cselekedeteit, minden tettének rugóját fölleljük ebben a jelszóban s itt

kell magyarázatát keressünk a Vécsey-afférnek is.

Kétségtelen ugyanis, hogy Vécsey a szolnoki csatában mulasztást követett el. Elmulasztotta kiaknázni a helyzetet a haza javára, — személyes hiúságból. Ellenkezésbe jött tehát Damjanich elvével, a ki a haza javát mindenek fölé helyezte s el nem tűrte a kötelességmulasztást senkitől. Hogy tehát Damjanich nem ok nélkül szólalt föl Vécsey ellen, a fölött vitatkozni nem lehet. Más kérdés azonban ebben az afférben az esztétikai szempont.

Furcsa ugyan, hogy a véres csaták eseményeinek esztétikáját kutatjuk az íróasztal mellől. De ha már megtesszük, menjünk ki, legalább képzeletben, a kényelmes karosszékből s gondoljuk magunkat a szereplők helyébe, a holttestekkel borított, véres csatatérre, a csata után. Mert ítéletet mondani e fölött az affér fölött olyan modorban, mint a kaszinóbeli afférek fölött szokás, egyszersíen lelketlenség vagy pedig fölháborító tudatlanság.

Mi tehát az esztétikai szempont? Kétségkívül az, hogy helyesen járt-e el Damjanich akkor, mikor Vécseynek megmondta a véleményét? Igen-e vagy nem?! Mert aprólékosságnak, szalonbeli nüanszoknak itt helye nincs.

Igen-e, vagy nem? Tszem föl tehát a kérdést. És azt felelem: igen, helyesen járt el! Helyesen járt el, mert a jövő érdekében Vécsey eljárását szó nélkül nem tűrhette s férfiasabban tette, hogy hátmögötti árulkodás helyett, nyílt arcot vallott. Pedig Vécsey mulasztása csak a hazának vált kárára; Damjanichnak nem ártott, sőt ellenkezőleg, a dicsőségét emelte. Mert győzelme fényesebbnek látszott a kötelességmulasz-

tással szemben, mint a napsütéses tájkép a sötét keretben.

Hogy Damjanich a Vécseyveli jelenetet azért idézte volna elő, hogy a győzelme és a kötelességmulasztása közötti kontrasztott élesebben tüntesse föl, vádlói sem állítják. Mert komédiás, intrikus Damjanich sohasem volt, sőt inkább azt rójják föl bünéül, hogy tulságosan, a nyerseségig őszinte volt. De különben is, lehet-e föltételezni egy olyan jellemről, mint Damjanich, hogy ott, a csata után, a küzdelem izgalmaitól kipirulva, kifáradva, a győzelem esztétikai szépségeit kendőzte? Nem a győzelemből saját személyére háramló dicsfény foglalkoztatta őt abban a percben, hanem az a gondolat, hogy milyen hatása lett volna a *haza javára* annak, ha Vécsey elfogja a Karger menekülő seregét. Ez a gondolat foglalkoztatta őt abban a percben, mikor Vécseynek a véleményét nyilvánította. És hogy ez a véleménynyilvánítás tullépte a társas érintkezés szabályait, ezért az adott helyzetben, elítélni Damjanichot nem szabad és jóérzésű ember ebből fegyvert kovácsolni ellene nem is fog.

Mert Damjanich sem kovácsolt fegyvert Vécsey ellen a kötelességmulasztásból. Jelentésében meg nem említette, kérkedni, sohasem kérkedett vele. Egyszerűen lelki szükségét érezte, hogy magába ne fojtsa bosszuságát. Férfiasan nyilvánította ezt és ezzel az ügyet befejezte.

Damjanich tehát bünt nem követett el, és ha el is követett volna, annak indító okai nem személyi érdekeiből, hanem a *haza javának* féltéséből eredtek. És ha a gyilkosság bűne fölött ítélkezve, kutatjuk a bűn indító okait és más-képp büntetjük az erős lelki fölindulásban, vagy előre meg nem fontolva elkövetett gyilkosságot,

annál, a melyet a bűnös előre megfontolva, valamely céljának elérésére vagy bosszujának kielégítésére követ el: mennyivel inkább kell tért engednünk az indító okok bírálatának akkor, ha arról van szó, hogy egy Damjanichról mondjunk ítéletet?! . . .

S hogy Damjanich eljárásának indító okai mennyire nemesek voltak, következtetéseinél sokkal jobban bizonyítja a Görgeyvel ez ügyből folytatott levélváltása,⁵⁶ melyet alább idéjtek.

Görgey ugyanis, a mint hírét vette a Damjanich és Vécsey között kitört viszálynak, attól vezéreltetve, hogy ez káros befolyással lehet a hadműveletek további folyamára, a következő levelet intézte Damjanichhoz:

„3. szám. Kelt Tisza-Fürden, március 6-án 1849. — *Damjanich tábornok urnak Szolnokon.* — Midőn önnek tegnapi szép fegyvertényéhez teljes szívből szerencsét kívánok, ezzel egyszersmind ismeretlen létemre levelezésbe lépek önnel, melynek célja netaláni téves híreknek elejét venni és önt bizonyossá tenni arról, hogy a kormány csakis I., II. és VII. hadtestek fölötti főparancsnokságot ruházta én reám, ellenben az ön parancsai alatt álló . . . hadtest fölöttit egyáltalán nem; hogy tehát engem semmi tekintetben meg nem illet, önnek parancsokat osztogatni. — De engedje, tábornok ur: hogy részemről két bizodalmas kérést kössek a szívére: 1. Örvendeztessen meg minden igaz hazáfit azon megnyugtató hírrel, hogy tábornok ur, a haza iránti valódi érdemei öntudatában, bizonyos személyes érzékenykedéseken nagy és nemeslelkűn fölül birt emelkedni és hogy a Vécsey tábornok urral való személyes jó egyetértést helyreállította, melynek megzavaratása bennünket itten nagyon megszorított, minthogy nem ok nélkül attól tartunk, hogy az ily meghasonlás a legkárosabb kihatással lehet fegyvereink sikerére nézve. 2. Azon esetben is, ha a legközelebb bekövetkezendő hadműködések Klapka ezredes urnak hadtestét tovavezetnék, önnek közvetlen közeléből: maradjon tábornok ur legalább a történetek és lehetőleg szintugy a közel jövőben történe-

dők kölcsönös közlése által szakadatlan összeköttetésben vele s ő általa velem is. — Ugy látszik, mind a két kéresem sokkal inkább áll érdekében a jó ügynek, melyért harcolunk, hogysen reá biztosan ne számíthatnék . . . Görgei, s. k.“

Damjanich sietett e levélre válaszolni, melyben nyíltan ismertette eljárását és annak indító okait. E levél így hangzik:

„97/B. Görgei tbk. urnak Tisza-Füreden. Kelt Szolnokon, március 7-én 1849. — Éppen irni készültem önnek, midőn március 6-áról való levelét vettem. Nyíltan akarok önhöz szólani; ez nekem szokásom. Ön, tábornokur, sokkal jobb hazafi és sokkal inkább osztozik jó és igaz ügyünk iránti érzelmeimben, sem hogy meg ne értse, mikép én a haza érdekében, melyért vérzeni kész vagyok, gróf Vécsey tábornok irányában másképp nem cselekedhettem, hozzá másképp nem szólhattam. Talán, sőt valószínűleg, szavam keménynek hangzik; de szívből fakad, mert szeretem az igazságot, s az nekem jóban-rosszban válthatatlan társam. Így történt, hogy föllingerelve Vécseynek a harc-téren való késő megjelenése által s azon szokása által, melylyel ő minden merészebb mozdulatnak keréköltője szeret lenni, nem igen latolgattam kifejezéseimet, melyek egyébiránt nem érték őt igazságtalanul. Ösmerem ezen tábornoknak egyébképpen nemes jellemét, tisztelem hazafias érzelmeit és mindazon erényeket, melyek őt, mint embert diszítik; de a mi ügyünknek ő aligha fog jó szolgálatot tehetni, mert ingadozó föllépése veszélyezteti minden valamire való jelentékenyebb vállalatnak sikerét. — Önnek nemes eljárását teljesen fölfogom és önt csak arról tehetem bizonyossá, hogy a szegény elnyomott hazám iránti szeretet melengeti szívemet és feszíti tetterőmet; s ezért meg ne ítéljen egynéhány kiejtett, kemény szó miatt. — Méltóztassék meggyőződve lenni, hogy én részemről tétlen nem leszek. Működéseim legközelebbi tárgyát a jelen pillanatban egész határozottsággal meg nem jelölhetem ugyan, de minden bizonynyal nekem minden hadmozdulatom az önéi után fog igazodni; és lehet, hogy már holnap idehagyom a Tisza-vonalt, mihelyest csak biztos értesítést kapok az ön mozdulatáról. Az én operációm egyszerűek: fölkeresem az ellenséget és derék vitézeimmal győzni remélek. — Az Ön vállalatának testvéri szívből kívánok legjobb sikert. Az én csekély számú, de válogatott seregem

sem lesz belőle — s így ön erőltet támogatásra számíthat. Urúi fogak önék gyakran adhatni hirt hadostályom felől, s én mindenkor kész vagyok a jó tanácsot elfogadni. Így tehát nem fog hiányzani köztünk a kölcsönös közbeség.

Lelkemben egy gondolat nőtt nagyra: hazánk megszabadítása. Fogjunk tehát testvéreileg kezét és a mennyit emberek bírnak, emberek végre is hajlandják. *Damjanich, a. k.*

A ki e levél elolvasása és a körülmények komoly bírálata után, még kárhoztatja *Damjanichot* az egyébként nemes és vitéz *Vécseyvel* szemben való viselkedése miatt, az lelépett a tárgyvilágosság teréről.

Hisz *Damjanich* levele meggyőzte *Görgeyt* is. „Folyó hó 7-éről kelt becses levelének hangja, — válaszolt arra *Damjanichnak*, — biztosít az ön hősi lelkének legnemesebb gondolkozása felől. Örömmel ragadom meg az idenyujtott jobbot. Maradjon jelszavunk: a haza megmentése! Énönt fölülemelkedettnék tartom minden susceptibilitáson, csakugy, mint *Klapkát*, *Aulichot* és emagamat . . .“

Ne kicsinyítsük tehát e jelenet miatt *Damjanich* legendás alakját. Hisz még *Vukovics*, a volt igazságügyminiszter is, a ki *Damjanichot* kárhoztatja a *Vécseyvel* való összetűzése miatt, így ír róla emlékirataiban: „*Damjanich* tulzásig kíméletlen, mondhatnám durva volt, midőn valaki ellen haragja föllobant, de e homályos oldalát feledtette bátorsága s a katonák előtti nagy tekintélye, és főleg harci szerencséje, mely fegyverét a Bánságban a rácok ellenében s most már a rondcs császári sereg ellenében is kíséré.“

*

A szolnoki csata nyomán országos örömet költ. A szolnokiak nem késtek örömteljes érzel-

meiket azzal is nyilvánítani, hogy a szolnoki hőst országgyűlési képviselőjükké választották meg. S Damjanich örömmel fogadta a megtiszteltetést, de kérte választóit:

— Engedjetelek engem inkább a csaták tüzebe, mint a zöld asztalhoz, mert harcolni és verekedni tudok, de beszélni nem. Nagyobb élvezetet nyújt nekem a csaták zaja, mint a legékesebb szónoklat.⁵⁷

A fényes diadal elismerésével a kormány sem késett. Március 8-án a Közép-Magyarországon lévő hadsereg parancsnokává nevezte ki, március 9-én pedig a másodosztályu érdemjellel tüntette ki a hőst.⁵⁸

önmagatartásáért *gyűlöli* s hogy ezek élén Damjanich áll, a ki sokat árthatott . . .“ Leiningen is így nyilatkozik Vetterről naplójában: „Száras, közönséges természetű ember (kommisknopf) ki a perlaszi csatában kitűnt, de azóta nem szerzett semmi érdemet.“

Tehát az egész seregben „sárga-fekete tisztnek nevezték“ Vettert s Damjanich Alibunár után erről meggyőződni is vélte; csoda-e tehát, hogy a hős hazájáért aggódó lelke aggodalmasan fogadta e kinevezést. Görgey is erősbitette benne hitét, mert március 10-én Tiszafüreden kelt levelében így emlékezik meg az új fővezérről: „Vetter, a mi főparancsnokunk, válságos percekben két ízben is el nem vállalta a fővezényletet . . .“

Ha Damjanich lett volna az egyedüli, a ki rosszul fogadta az új fővezért, érteném azokat a kifakadásokat, melyeket ez ügyből kifolyólag egypár „kortárs“ önkultuszában olvasok. De hisz nézzük csak, mit ír még Vukovics a Vetter-affér kezdetéről.⁶³ „Damjanichnak az érdemjelt általadni, én bizattam meg az elnök által. Visszatérvén a táborba, Damjanich főhadiszállását Török-szentmiklóson találtam. (Március 12.) Vetter kinevezése *a legtöbbször által visszatetszéssel fogadtatott*, Damjanich kitörésekben nyitott rést Vetter iránti régi ellenszenvének. Ez még a bánási táborozásban vette kezdetét, midőn Damjanichot, akkor alezredest, a lagerdorfi csatánál mértéken túl engedett meszárlásért, Vetter, mint Kiss Ernő távollétében bánási seregvezér, megróvta. Azonban az elégtétel, mit Vécsey irányában nyert, (hogy Vécsey távozott el a seregből s a kormány ő alá rendelte ennek hadosztályát is..

A szerző.) s állásának Klapka hadtestére is kiterjesztett parancsnoksága általi emelése kedélyére jótékonyan hatott, s ingerültsége hamar mult el. Egyébiránt is benne a hazafiság nagyobb volt, mintsem ártalmas lépésig nyulhatott volna szenvedélye. Mert utoljára mindenkor katonai jellemzetében pontosultnak össze érzetei, s valamint parancsolni tudott, úgy engedelmeskedni is . . .“

E közben a sereg várta, hogy mikor jelenik meg a táborban Kossuth és Vetter. „Március 13-án megjelentek. Kossuth ekkor kezdett közelebb viszonyba lépni a sereggel, s annak vezéreivel. Fogadtatása örömteli volt, Damjanich legelőbb pietással s tisztelettel viseltetik hozzá. A mi apánk, úgy nevezé őt a fegyveres nép előtt. Másnap Vetter az elnök lakásán hivatalosan fogadá a sereg vezéreit s a törzstiszteket. Komoly szót intézett hozzájuk. „Miután — így szólt — az ország bizodalma (mert kinevezése a képviselőház által erősítettett meg) a fővezényletet ruházta reám, ezennel kijelentem, hogy azt csak úgy fogom vinni, ha minden parancsaim teljes engedelmességgel találkoznak. Legyen bár valamely ország polgári alkotmánya bárminő, monarchiai vagy republikánus, a katonaságnál az alárendeltség és a fegyelemnek ugyanannak kell lenni, s én azért semmi ellentmondást s engedetlenséget tűrni nem fogok.“ — A tiszteknek Vetter kemény szavai nem tetszettek, mihelyt kimenének a tornácra, szidalmazásokban törtek ki a tábornok ellen, ki azt gondolja, hogy szabadságért harcoló sereggel úgy lehet bánni, mintha osztrák sereg lenne. Damjanich szokása szerint kiálta, hogy kövessen el Vetter csak egy hibát, ő azonnal főbelövi. Különben a hivatalos viszonyokban semmi

ellenkezés, a főhadiszálláson nem mutatkozott...⁶⁴

Látjuk e leírásból, melynek szavahihetősége minden kétségen felül áll, hogy Damjanich, bár a fölindulás általános volt, egyelőre elfogadta a fővezér kemény szavait. Mert ő „valamint parancsolni tudott, úgy akart engedelmeskedni is“. Ezuttal is akart, csak hogy nem volt bizalma a parancsolóban. Ugy gondolkodott tehát, hogy jói van, engedelmeskedem — az első hibáig. De csakis addig és azontul nem. Mert azontul ismét megerősödik bennem az a hit, hogy nem vagy jó magyar!

Hát vétkezett ekkor Damjanich?! . . .

Vukovics nem említi, hogy Damjanich és Vetter között a fővezéri programbeszéd után szóváltás lett volna. Ő nyilván csak Vetter beszéde alatt s később a tornácon volt jelen, mert Klapka, mint szemtanú, a következőket írja⁶⁵ erről az esetről: „Vetter a harmadik hadtest főtisztjeit magához rendelte, hogy beszédet intézzen hozzájuk. Ebben a beszédben Damjanich a dicséret helyett, mely őket az imént Szolnoknál kivívott fényes győzelemért méltán megillette volna, néhány kicsinylő, becsmérlő kifejezést vélt hallani. A tisztek alig távoztak el, Damjanich haragra lobbanva, kikelt Vetter ellen s kikérte, hogy hadtestének tisztjeihez a jövőben vagy hazafiasabb, vagy egyáltalán semmiféle beszédet se intézzen! „Nem csekély fáradságomba került a két urat lecsillapítani; kértem őket, hogy a jó egyetértésnek legalább látszatát őrizték meg, de az én legnagyobb igyekezetemnek sem sikerült őket többé tökéletesen kibékíteni.“

Ez a leírás teljesen beilleszthető a Vukovics leírásába és megerősíti azt, hogy a hős csakis a

hazáját féltette Vettertől és csakis ezt! „Hazafiasabb“ beszédet kívánt a jövőben vagy „semmifélét“. Mert ő mindig csak jó szellemet ápolt seregében, a mely ennek dacára híres volt a benne uralkodó fegyelemről. Érdekes bizonyítéka ennek a következő eset is.

Halasy Kázmér, a sereg élelmező biztosa alatt elharapódzott az a szokás, hogy a katonák ingyen kapták a húst, a melynek árát nem számították be zsoldjukba. Ez természetesen óriási összeggel nagyobbitotta a hadi költségeket, miért is Vukovics kormánybiztos ezt a rendszert meg akarta szüntetni. Kossuth azonban, a ki akkor érkezett a táborba, „nem tartotta tanácsosnak a hadjárat megindításakor a honvédet a már megizlelt élvezettől megfosztani, noha *Damjanich* azt mondta, hogy ő jót áll, mikép a megszüntetés *az ő seregében* semmi rossz hangulatot előidézni nem fog.“⁶⁸

Szabad tehát egy ilyen sereg tisztjeire, dicőséges multjukat meg sem említve, minden különös indok nélkül rájuk förmedni: „semmi elmentmondást s engedetlenséget tűrni nem fogok.“ Hát mikor nem engedelmeskedett *Damjanich*? Rászolgált ő vagy serege erre a leckére? Nem! Szerencsétlen bevezetés volt ez Vetter részéről, a kinek egész föllépése tökéletesen igazolja *Damjanich* bizalmatlanságát.

Talán ki is zökkentem már egy kissé elbeszélésem fonalából. De úgy gondolkozom, hogy hazafiui kötelességet teljesítek azzal, hogy a nagy hős, a dicső martir emlékét megtisztogatom, a rája kent árnyaktól — a tudomány fegyverével. Mert sajnos, éppen szabadságharci irodalmunkat jellemzi legkevésbé a tudományos tárgyilagosság. Politikai eszköz ez a pártok szolgálatában,

melyet a leglelketlenebbül kihasználni, pró és kontra, — senki sem tekint lelkiismereti kérdésnek.

Hogy az időrendet el ne vétsem, ideiktatom Vukovicsnak következő nagyfontosságú sorait is:⁶⁷ „Törökszentmiklóson mulatásunkat emlékeztetéssé tévé a szinte oly meglepő, mint magában a magyar nemzet iránt legellenségesebb szándokot tanusító Martius 6-i octroyirozott császári alkotmányának kezünkbe kerülése. Halasy Kázmér, azon vidéki élelmezési biztos Szolnokon jutott egy példány birtokába, melyet az elnökhöz beadott. Kossuth mindnyájunknak olvasáa nevezetes irományt. Láízítólag hatott mindenkire tartalma. *Damjanich* és főleg Klapka ingerülten kiáltának, hogy a ki még most is pacifikációról beszél, azt hazaárulónak kell nyilatkoztatni. Szörnyűség! borzasztó! — hangzott minden ajakról. Kossuth most kezdé a függetlenségi nyilatkozat eszméjét pengetni, mely az első hír benyomása alatt általában *visszhangra talált*.“

Március 15-ikét Damjanich megünnepeeltette katonáival. Erre az ünnepre a hős által nevelt harmadik zászlóalj már az érdemjeles zászlóval jelent meg, melyre a szolnoki diadal jutalmául tüzette föl a kormány a harmadosztályu érdemjelét. Damjanich fiai voltak az elsőek, az egész seregben, a kik érdemjelet kaptak zászlójukra, azzal az indokolással, hogy mindnyájan megérdemelnék azt az érdemrendet.⁶⁸

E közben pedig Damjanich bizalmatlansága növekedett Vetter iránt. Damjanich és Klapka ugyanis, a ki tudvalevőleg a cibakházi tábor erősítésére Damjanichhoz rendeltetett, azt a tervet főzték ki, hogy váratlanul rátörnek Jellasics seregének Nagy-Kőrösön álló törzsére s mielőtt

a jobb vagy a balszárny segítségével jöhetne, azt rövid harc után megsemmisítik. Ez a terv a siker reményével biztatott s az átkelést a cibakházi hídon már meg is kezdték, mikor Vetter megerkezett. Vetter azonban, a ki ezt a hadműveletet nem találta megegyezőnek céljaival, beszüntette a Tiszán az átkelést.⁶⁹ Pedig e tervről Görgey is úgy irt, március 10-én Egyekről, Kossuthnak: ⁷⁰ „a terv nekem tetszenék, de nem tudom tetszenék-e Vetternek.“

Képzeltető tehát Damjanich elkeseredése, melyet némileg csillapított az, hogy a Vetter által ilyenmódon meghiusított tervet Kossuth közvetítésére a fővezér mégis elfogadta.

16-án este és 17-én reggel tehát megtörtént a sereg átkelése a Tiszán, a mely, mivel aznap már ugysem lehetett volna elérni Nagy-Kőröst, a kocséri erdő alatt táborba szállt. 18-án reggel hat órakor vonult tovább a magyar tábor, de a nagy köd és havazás miatt minden operáció lehetlenné vált. Jellasics pedig ez alatt, minthogy a Damjanich és Klapka által először megkezdett támadás óta három nap mulott el, híret vette a magyarok mozgolódásának és minden erejét összpontosította Nagy-Kőrösön és Cegléden. Ezt a hírt Vukovics szerint⁷¹ Egressy Sámuel, Pestmegyének volt főügyésze, Mészáros⁷² szerint Egressy Gábor, a jeles színész, akkor kormánybiztos hozta, mondván, hogy 40—60.000 emberrel várja Jellasics a magyar sereget. Ezzel a Jellasics gyöngeségére alapított haditerv meghiusult és az Egressy értesítésére összehívott haditanácsban Damjanich és Aulich előterjesztésére elhatározták, hogy a támadási tervet föladják. És ennek igen alapos oka volt, mert a sereg esetleges megveretése esetén, a mire pedig kilátás volt,

igen nagy bajok származhattak volna. Mert az egyetlen visszavonuló ut, a cibakházi rozoga hid, annyira alkalmatlan volt, hogy a békés visszavonuláznál is a hidon való átkelés az egész nappalt igénybe vette és este a honvédek közül néhányan bele is estek a Tiszába.⁷³

Rosszakaratu ráfogás tehát, hogy Damjanich csak Vetter első fővezéri hadműveletét akarta meghiusítani a visszavonulással. Klapka és Nagy Sándor is vádolták ezzel; „de — írja Vukovics, — mikor kisült, hogy Jellasiichnak az ereje nem oly nagy volt, mint Egressy hiesztelte, Damjanich maga is Egressy ellen mennydörgött, s leginkább fenyegette akasztófával.“

A fentebb említett tévedésnél még nagyobb az, hogy sok történetíró Damjanich és Vetter tiszafüredi összetűzését a meghiusult támadással hozza összefüggésbe. Ebből aztán azt vetik szemére Damjanichnak, hogy hisz ő indítványozta a visszavonulást és mégis ő haragudott. Bár erre is volt oka a terv halogatása miatt, Damjanich azonban nem ebből kifolyólag veszett össze újra és véglegesen Vetterrel. Ennek valódi okát, mint szavahihető tanu, Vukovics tárja föl előttünk a következőkép: „Tiszafüredre érkezvén, a vezényletet bomlásban leltem. Vetter a sereg parancsnokságaiban olyváltozást tartott szükségesnek, mi szerint Damjanich ne legyen Klapka és Aulich hadtestei fölött is parancsnok, hanem mindenik a maga hadtestét vezénnyelve közvetlenül a fővezértől függjön. Ez iszonyatos jelenetet, Kossuth jelenlétében, idézett elő közöttük.“

Tehát nem Damjanich Vettert, hanem Vetter bosszantotta Damjanichot. Mert Damjanich csak semmikép sem érdemelte azt, hogy hatáskörét megnyirbálják. Ez is bizonyítja, hogy rém-

mese az az állítás, a mely a „Constitutionelles Blatt von Böhmen“ című lap 1849 szeptember 25-iki 229. számából jutott több magyar munkába, hogy Damjanich Görgeyvel való első találkozásakor így szólt többek között, mikor a fővezérről került a szó: „Lass mich nur machen, ich werde den Kerl schon todt ärgern“.

Vetter meghüleséből kifolyólag és az izgalomtól beteg lett, epelázba esett és fővezérsége megszűnt, bár még egy ideig viselte ezt a címet. A beteg fővezér helyett, Kossuth rendeletére, Klapka tábornoki főnök írta alá a parancsokat.⁷⁴

Az itt előadottakból azt hiszem sikerült Vetter és Damjanich viszonyát részletesen s a mi a legfontosabb, az igazsághoz hiven, földeritenem. Ugy vélem, olvasóim, megismerve az igazságot, vélem egyetértőleg fölmentik Damjanichot az ellene emelt vád alól. Mert Damjanich Vetterrel szemben, *legjobb hite szerint*, a haza javát védelmezte.

Óh, ha a szabadságharc valamennyi szereplőjét ilyen cél vezérelte volna! . . .

AZ ÁPRILISI DIADALMENET

Tápió-Bicske.

Vetter helyébe Kossuth Görgeyt nevezte ki ideiglenes fővezérré és március végén, a Tisza jobbpartján, Eger színvonalán egyesült Damjanich serege a fősereggel. A hős, a ki Tiszafüreden személyesen ismerkedett meg Görgeyvel, igen becsülte Görgevt, a ki hasonlóképp sokra becsülte Damjanich hadvezéri tehetségét.

És itt meg kell jegyeznem, hogy mennyire fölületes ítélkezés az, a mire itt-ott magyar történelmi munkákban akadunk:

Damjanich kitünő alvezér volt, de nagyobb sereget vezetni nem *lett volna* alkalmas stb.

Damjanichnak, sajnos, nem volt alkalma nagyobb sereget vezényelni, de haditervei s folyton győzelmes csatái igenis arra engednek következtetni, hogy fényesen megállotta volna a helyét mint fővezér. Még Görgey is, a ki pedig maga vágyódott a fővezérség után, szívesen vetette volna magát hősünk rendelkezése alá. Erre enged következtetni Jókainak autentikus forrásból meritett következő följegyzése is,⁷⁵ mely azt a párbeszédet idézi, a mely Dembinszky leköszönése után Kossuth és Görgey között folyt:

— Mit tegyek most? — kérdezte Kossuth

Görgeytől, — te a fegyelem ellen vétettél, téged fővezérnek nem tehetlek.

— Az természetes.

— De hát ki legyen akkor a vezér?

— Ott van Klapka, ott *Damjanich*, — felelte Görgey, — mindenik jó katona és nem mindennapi talentum, ők képesek lesznek a hadsereget vezetni.

Klapkához írott levelében, melyben Vetter fővezéri kinevezéséről értesíti, szintén körülbelül így nyilatkozik Görgey, a kit éppen nem lehet azzal vádolni, hogy szeret az elismeréssel dobálózni: „Én abban a meggyőződésben élek, — írja többek közt Klapkának, — hogy *Damjanich*, *Aulich*, te és én sokat, nagyon sokat vihettünk volna végbe, ha főhadparancsnok nélkül maradtunk volna is.“ „A csapatok beosztását Debrecenben rosszul csinálták, — írja ugyanebben a levélben, — *Damjanich* csak a 3-ik hadtestet kapta volna meg, én ellenben az 1., 2. és 7-iket. Én azt mondtam, hogy *Damjanich*nak többet, de legalább is annyit kell kapnia, mint nekem . . .“ „Nagyobb hadtestek vezérletéhez megkívánható tehetségéről, — írja *Mészáros Lázár* hadügyminiszter „*Eszmék és jellemrajzok*“ című művében, — a szolnoki roham és bevétel, a *Tápió-Bicskénél* Klapkának sárbóli kimentése s a *gyarsarlói ütközet szerencsés kimenetele* némileg kezkeskednek, mit, hogy a legfőbb vezénylői szerepben be nem mutathat, szerencsétlen lábtörése okozta. E sorok írója ezt *hazai szerencsétlenségnek* is nevezi; miért? — mert ha ez nem történik, Görgey megsebesítettése után Klapka helyett *Damjanich* veszi át a vezényletet s ki tudja, ha seregét a többivel idejekorán egyesíti, mily *fordulatot vett volna az egész háború!*“

Görgey, mint fővezér, négy hadtesttel rendelkezett: a VII-kel, mely közvetlenül az övé volt, az I-vel, melynek parancsnoka Klapka, a II-kal, melynek parancsnoka Aulich és a III-kal, mely hősünk Damjanich János vezérlete alatt állott. Görgey megállapítván haditervét, úgy intézkedett, hogy a hetedik hadtest a Pest elé vezető hatvani úton vonuljon előre, mert Hatvan Schlik kezében volt. A többi ellenséges vezér, így Jellasics Tápió-Bicske körül táborozott, Windischgrätz pedig Gödöllőn tartotta főhadiszállását. Április 2-án azonban a hetedik hadtest elkergette Hatvanból Schliket s elfoglalta a várost.

Eközben történt, hogy Damjanich Árokszálláson táborozva Hatvan felől egy huszárfutártól azt az értesítést kapta, hogy a magyarok győzelme kétséges s segítségre van szükség. Damjanich tehát rögtön utnak indult hadtestével, de mire estefelé megérkezett, a harcnak már vége volt.⁷⁶ Hatvan alól Jászberénybe, majd április 4-ikén Nagy-Káta felé vonult Damjanich, hogy a haditerv szerint cselekedjék, mely az I., II. és III. hadtestnek azt írta elő, hogy Gyöngyös, Jászberény és Nagy-Kátán át az osztrákok jobb szárnyát Kerepesen kerülje meg és Gödöllőnél vivjon döntő csatát.⁷⁷

Nagy-Káta felé nyomulva Damjanich Tápió-Bicske felől ágyuszót hallott, a hol Klapka megütközött Jellasics seregével. A sereg éppen ebédet főzni letelepedett, de Damjanich, a ki pedig nagy barátja volt a jó ebédnek, törzstisztjeivel rögtön tanácskozást tartott. Nem sokára ezután az éhes honvédek szomorúan látták, hogy az ágyuk megindulnak Nagy-Káta felé, Damjanich pedig a folyton erősebben hallatszó ágyu-

dőrej közben odaugrott a 3. zászlóalj elé: „Fiuk, hát nem megyünk előre?” „Nem ám, míg nem eszünk!” — feleltek az éhes honvédek. — „Igen, de verik Klapkát, hát mégsem megyünk?” „De már úgy megyünk, az angyalát!” — feleltek egyhangulag a hős fiuk s feledve volt egy perc alatt az éhség és fáradtság.

Legelőször a Vysocky-hadosztály indult meg az ágyuszó irányában, s nemsokára utána a többi. Nagy-Kátán azonban már menekülő honvédekkel találkoztak. Óriási pánik uralkodott a menekülő seregben, de Damjanich kordont huzatott seregével, megállította a futókat s hadteste mögött rendbe állította. Aztán az időközben odaérkezett Görgeyvel tartott rövid tanácskozás után megkezdte az általános előnyomulást az ellenség által elfoglalt Tápió-híd felé. Irítózatos golyózápor fogadta a küzdőket. A horvátok borzasztó sortűzzel igyekeztek elűzni a hidra igyekvőket. Már-már válságos volt a helyzet, midőn Földváry Károly, a 3. zászlóalj őrnagya kezébe ragadva a 9. zászlóalj zászlaját, átrohant a honvédekkel a hidon. Ezután a 3. és 9. zászlóalj szuronysegezve elűzte az ellenséget a töltésekről s a honvédek egészen Szecsőig üldözték a már-már győzedelmeskedett horvátokat.⁷⁸ A zászlóval a hidon való áttörést többen egy Szikszay nevű, akkor 3. zászlóaljbeli hadnagynak tulajdonítják, de Leiningen naplójából⁷⁹ kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy a bravur dicsősége Földváry Károlyt illeti.

Maga Klapka, a ki pedig erősen mentegétődzik a tápió-bicskei kudarca miatt, őszinte elismeréssel nyújtja át Damjanichnak a babért. „csak a Damjanich-féle III-ik hadtestnek megérkezése, — írja „Emlékiratai”-ban, — szabadított

ki bennünket ebből a kritikus helyzetből. Damjanich legjobb zászlóaljait vezényelte támadásra, megrohanta velük az általunk földolt helyeket s ez által alkalmat adott az én csapataimnak is, hogy összeszedjék magukat. A győzelem kivivatott . . .⁸⁰

Szecsőn, április 5-én Damjanich főbelövette a katolikus plébánost, mivel kiderült róla, hogy a Windischgrätz proklamációit a szószekekről kihirdette s a magyar ügyet gyalázta. Ugyanezen okból másnap főbelövette a kókai plébánost is. Mert a magyar ügy ellenségeivel nem ismert tréfát, míg azokat, a kik hazájáért harcoltak, ölelni, csókolni tudta. S ha végigtekintünk a kiváló hős élete történetén, azt hiszem, be fogják látni olvasóim, hogy nem frázis az, a mit e csodás ember jellemzésére mondtam: minden cselekedetét egy jelszó vezette: a haza minden előtt!

A kókai plébános fölött tartott ítélkezése jellemző a hősré s azért ide iktatom. Hivei panaszára maga elé hozatta a podegrás plébánost, a ki erősen mentegetőzött. „Semmi, az ur gazember! Ha még két ember vallja, hogy az ur ezt prédikálta, tudja meg, hogy megszünt létezni.“ A pap remegni kezdett, mire Damjanich haragosan így folytatta: „Igen, meglövetem egy kicsit.“ S így is történt.⁸¹

Isaszegh.

Április 6-án, a hadterv szerint az I., II. és III. hadtestnek Isaszegnél kellett döntő csapást intézni az osztrák haderő jobboldala ellen, hogy ez által az osztrák sereget a fővárostól el, észak felé szorítsa. Április 6-án virradatkor tehát az első hadtest: Klapka serege, Sápon át, Damjanich hadteste, a harmadik, Kokán és Dányon át megindult Isaszegh felé. Dippold dandára az első hadtesttől oldalvást Pécelre küldetett. A második hadtest pedig Aulich alatt, mint tartalék követte és Dány felé vette az útját. A hetedik hadtest, Gáspárral az élén, Hatvanból Aszódra és Bagra vonult előre.

Ilyen módon a négy hadtest irányvonala Isaszegh és Gödöllő között találkozott, az ellenség tehát vagy kénytelen volt elfogadni itt a csatát, vagy pedig egészen visszavonulni Pestre.

Azonban az előbbi választotta. Jellasics 6-án reggel öt dandárból álló hadtestével megérkezett Isaszeghre és két dandárral a falu előtti erdős dombokon, a sereg másik részével pedig a falu mögötti hegyfokon foglalt el erős állást.

Klapka hadteste délfelé bontakozott ki a sápi szorosokból és rögtön csatarendbe fejlődött. Minthogy azonban az előőrsök hírül hozták, hogy

Damjanich János

*Than Mor
olajfestménye
Damjanichné
tulajdonában*

az ellenség az isaszeghi erdőt erősen megszállotta, Klapka tanácsosnak vélte bevárni Damjanichot.

Damjanich Kókáról a Király-erdőbe nyomult s abból kezdett, csakhamar Klapka megérkezése után, kibontakozni és gyalogságával megszállotta az erdő északnyugati szélét.

Egy óra volt, mikor Klapka legelső szakaszai az országut mentén levő erdőben rábukkáltak az ellenségre. A honvédek merész rohammal elkergették a horvátokat és az osztrák vadászokat, a kik visszavonultak a faluba. Klapka ezáltal az erdő szélső peremének és az ellenség főállásával szemben levő kijáratnak a birtokába jutott és két útegből lövetni kezdte az ellenséget.

Damjanich a Risztics-dandárt akarta teljes erővel megtámadni s egész hadtestével megkezdte a fokozatos előnyomulást a völgybe, hogy onnan ismét a magaslatokra hágjon.

Az ellenség állása az Isaszegh mögötti magaslaton kitünő volt. Klapka ütegeire a golyók és gránátok egész özönét szórta az ellenség „s valószínűleg elhallgattak volna, — írja maga Klapka, — ha e közben a harmadik (Damjanich) hadtest is a tőlem jobbra eső harcvonalba nem nyomult volna. Damjanich gyors pillantással átlátta erőink egyenetlen voltát s legott segítségemre küldte Kiss Pál dandárját; ő maga pedig egy más dandárral a völgybe nyomult ostromra a falu ellen s az ellenség tüzelésének viszonzásául négy üteget állított föl Isaszeghtől jobbra, egy meglehetősen magas, kopasz homokbuckára.” Klapka ezzel egyidejűleg a falut arcbán támadta meg, de az ellenség észrevette ezt a szándékot és gyalogságának legnagyobb részét a faluba vitte s a Klapkától balra lévő dombokat újabb szakaszokkal és röppentyű-ütegekkel erősí-

tette meg. A küzdelem mind hevesebbé vált. Százhusz ágyú reszkettette meg a levegőt s dördülésük egészen Pestig visszhangzott.

A faluból kitörő vasasokat a 3. zászlóalj jól irányzott sortűzekkel visszaiüzte. A homokbucka tetején Damjanich „derék ütegei nemesak rendületlenül megállották helyüket az ellenség gyilkos tüzelésével szemben, hanem oly eredménnyel lödözték az ellenség ütegeit, hogy több szerkocsijuk a levegőbe röpiült és ágyúikat is egymásután hallgattatták el és üzték ki elfoglalt állásaikból. Németh ütege kartácsos tiszttal meg egy jobbra fekvő erdőt és elüzte onnan az ellenség rakéta-ütegeit.“

E közben Klapka ütegei az isaszeghi utakat tisztogatták. A legszélső balszárnyon szakadatlanul folyt a harc, véres szuronyrohamokkal tarkítva s a honvédek lépésről-lépésre előbbre nyomultak és följutottak a hegy gerincére. Isaszeghen azonban rendületlenül álltak az osztrákok; gyilkos tüzelésükkel megakadályozták minden támadást. Damjanich tehát elhatározta, hogy hadtestének egy részével a völgybe nyomul; hogy a patakon át a magaslatokat a hatalmába kerítse s így lehetővé tegye a falu bevételét. A lovassággal két szárnyán, Damjanich akadálytalanul le is nyomult a völgybe, csak hogy a Gödöllő felőli szőlőhegyekről egyszerre csak gyilkos tüzeléssel fogadta az ellenség a honvédeket. Damjanich ugyanis abban a reményben, hogy Gáspár a hetedik testtel lekötve tartja az osztrákok főerejét, nem tartotta szükségesnek, hogy a szőlőhegyeket megszállja. Gáspárnak azonban csak a Windischgrätz herceg személyes vezénylete alatt álló divíziót sikerült Gödöllő előtt lekötöni. Schlick s Lichtenstein hadosztályai és a Fiedler-dandár pedig

a harctérre vonult, a hol nagy gyorsasággal nyomult előre s elfoglalta az említett szőlőhegyeket.

Damjanich a gyilkos tüzelés elől visszavonta seregét az erdős dombok irányában és ott foglalt állást. „Ez a mozdulat, — írja Klapka, — dacára, hogy az ellenség ezen az egészen nyílt téren csapatainkat öldöklő kereszttüz közé fogta, *ritka nyugalommal és rendbe hajtattott végre.* A magaslatra megérkezve, Damjanich rendeletet adott ki Wysocky ezredesnek, hogy divíziójának három zászlóaljával a jobbra fekvő erdőt, a meről leginkább fenyegetett bennünket a bekeríthetőség veszélye, szállja meg és azt bármilyen áron is a legvégsőig megtartsa, a völgykatlanban előnyomuló ellenséges lovasság ellen pedig a második huszárezred küldetett. A harmadik hadtest ütegei is fölvonultak aztán lassanként, folytonos küzdelem közben a háttér hegyeire, úgy, hogy a bal szárnyat már csak Kiss dandárja támogatta.”

A bán erre megparancsolta, hogy kezdjék meg az egész vonalon az előnyomulást. A csata az egész vonalon kifejlődött és kétszer annyi ágyúval 26.000 osztrák állott szemben 14.000 magyarral. Négy óra felé Görgey is megérkezett a csata-térre: „Ma minden áron győznünk kell, — mondta, — mert ez döntő nap.”

Damjanich hadállása ellen Schlick intézett elkeseredett támadásokat, de a harmadik zászlóalj vitézségén megtörött az osztrákok minden igyekezete. Damjanich maga vezette a rohamokat s rettenthetetlen bátorsága módfelelt lelkesítette katonáit.

A bán támadó lovasságát e közben rettenetesen pusztították a magyar ütegek s a lovasroham meghiusulása után az ellenség minden erejével az erdős hegygerincet akarja elfoglalni. A

honvédek azonban minden alkalommal visszaverték a támadókat s Damjanich is sikerrel védelmezte a terjedelmes erdőt.

E közben aztán megérkezett Aulich is a második hadtesttel s ez új erőt öntött a már-már győzedelmes magyarokba. Pontról-pontra üzték el az ellenséget s véres utcai harcban elfoglalták a falut. Az osztrákok tulnyomó ereje semmivé lett a magyar sereg lelkesült bátorsága előtt. Az ellenség kezdetben tömegekben menekült Gödöllő felé.

Damjanich még éjjel 11 óráig küzdött Lichtenstein csapataival az erdőben s heves tusa után végre visszavonulásra készítette az osztrákokat.⁸²

A csata közben történt, hogy egy gránát Damjanich lova elé csapott s a különben szelid állat félreugrott s levetette a tábornokot a földre. A hős azonban, mintha semmi sem történt volna, újra fölült lovára és tovább vezényelt. Assermann Ferenc, Damjanich segédje, a ki mondhatni jobbkeze volt a hősnek, erővel elvonszolta a tábornokot a veszedelmes helyről, a mit okosan is cselekedett, mert pár pillanat múlva az előbbi helyen ismét elpattant egy gránát. „Franci, — így szólott ekkor Assermannhoz, — te okos ember vagy. Jól tetted, hogy elerőszakoltál. Én rösteltem volna magamtól eljönni s ott veletek is történhetett volna valami baj.”⁸³

Vác.

Április 7-én a Pestre vonult ellenség által föladott Gödöllőre érkezett Damjanich, a hol a Grassalkovics-féle, mai királyi kastélyban lakott Kossuth. A haza atyja az erkélyen állott tábornokoktól körülvéve, mikor Damjanich elvonult arra hadtestével. Kossuth leemelte kalapját Damjanich fiai, a 3. zászlóalj előtt, s így szólt környezetéhez: „Ilyen zászlóalj méltó arra, hogy kalapot emeljünk előtte!“ A hős lelkes örömmel vonult el seregével Kossuth előtt és fölpillantva Kossuthra, hangos eljént kiáltott *Magyarország kormányzójának*. A csapatok követték vezérük példáját és lelkesülten folytatták az éljenzést.⁸⁴

Gödöllői tartózkodási idejéről egy nemes vonást jegyzett föl a krónikás Damjanichról. Egyik főhadnagya, a 3. zászlóaljtól, sebesülten Dányban maradt a plébánosnál s a Kossuthnak éppen árutazó orvosa azt az utasítást adta, hogy a sebesültet Gödöllőre kell szállítani. A főhadnagy egyik bajtársa tehát bement egy hintóért Gödöllőre, s a zászlóalj parancsnokát, Földváryt, nem találván a táborban, fölment utána a kastélyba, a hol éppen diszebed volt. Damjanich, a mint észrevette a 3. zászlóaljbeli honvédet, szokása szerint megszólította s megkérdezte tőle, hogy mi

járatban van. A honvéd elmondta, mire Damjanich bosszusan felkiáltott: „Hogy lehet az én fiaim közül valakit így elhagyni!” s intett egy közelében levő huszárkapitánynak, a kinek megparancsolta, hogy menjen le, rendeljen azonnal egy hintót; ne sokat kérdezze, hogy kié, hanem indítsa azonnal utnak a főhadnagy után.

A huszárkapitány valami olyasmit mondott erre, hogy a sebesült nem lovas s így nem tartozik az ő hatáskörébe. E feleletre Damjanich haragra lobbant: „Eddig szépen mondtam, most pedig parancsolom a kapitány urnak, hogy menjen azonnal, mert különben mint engedetlenkedővel járok el vele. A 3. zászlóaljnak még a közlegénye is megérdemli, hogy bármely rangu tiszt szívességet tegyen neki!”

A kapitány sietett is a parancsot teljesíteni s nemsokára négyesfogat ment a sebesült főhadnagyért.⁸⁵

Görgey Gödöllőn elhatározta, hogy Windischgrätzet Aulichchal lekötve tartja s egy oldaltámadással fölszabadítja Komáromot. E célból Damjanichot és Klapkát Vác ellen küldte és hősünk Vereasegyházáról április 10-én megkezdte az előrenyomulást Vác felé. Itt hét zászlóalj gyalogsággal, nyolc század lovassal és 17 ágyúval Götz és Jablonszky császári tábornokok táboroztak. Damjanich reggel 9 óra tájban érkezett Sződre, a hol arról értesült, hogy Klapka Naszály felől támad, ő neki tehát a Duna felől arcban kell megtámadnia Vácot.

Sűrű köd borult a tájra, majd erősen megindult az eső. Így érkezett Damjanich Vác elé, a hol arról értesült előre küldött cirkálóitól, hogy az ellenség csatarendben áll a Hétkápolna körül. Damjanich fölvonatta ütegeit a vasuti

töltés mellett levő halmokra s azok tüzelésének védelme alatt megindította csapatait az ellenség felé. A harmadik zászlóalj is megkezdte az előrenyomulást, s Damjanich nagy, csontos lován odaugratott fiai elé: „No fiuk, bemenjünk Vádra?” „Be bizony — feleltek a honvédek, — mert künn nagyon esik!” „Igen, de német van Vácon! Hát kiverjük a németet?” „Kiverjük bizony!” — feleltek lelkesen a hős fiuk, mire Damjanich önelégülten fölkiáltott: „Jól van, kiverjük! Befütyülünk nekik!” S megigérte fiainak, hogy ha Vácot elfoglalják, a városban szállásolja el őket, a mi akkor nagy szó volt, a néha hónapokig táborban lakózott, honvédek előtt.

Damjanich, csatarendbe bontakozott seregéből, a lengyel légiót és a 3. zászlóaljat küldte rohamra az ellenség előcsapatát képező 12. osztrák vadászzászlóalj ellen. Ez visszavonult a város felé s a Gombás-patak köhidja melletti házakba fészkelte magát, a honnan gyilkos tüzelést kezdett a honvédek ellen. A lengyel légió megingott, mire Damjanich a 3. zászlóalj háta mögött megszólaltatta a Rákóczy-indulót s „a legvitézebb hazafi” Földváry Károly alezredes rohamra vezeti a hős zászlóaljat: „Utánam fiuk, hiszen miénk ez a haza!”

S a hős fiuk halálmegvetéssel rohannak előre. Földváry alól kétszer is kilőtték a lovat (pár hónap alatt a nyolcadikat), de a hős alezredes gyalog vezeti tovább a rohamot. Utána szuronytszegezve rohan a vitéz zászlóalj s az ellenség ingadozik. Egyrésze fut, másrésze megadja magát. A honvédek hősiessége megbüvöli őket. Maga, a vadászok parancsnoka, a foglyul esett Brandenstein beszélte, hogy Földváry, fején aranypaszománytos piros sipkával, kezében a

zászlóval s mögötte vadul rohanó honvédekkel annyira megbabonázta, hogy elfelejtett tüzet vezényelni.

A honvédek tovább üldözik a futó vadászokat, be a városba, a hol a Bianchi-zászlóaljjal maga Götz tábornok hőiesen tartóztatja föl a honvédeket. Egy irtózatos roham, mely alatt Götz is halálos sebet kap, futásra kényszeríti az ellenállókat. Ekkor nyomul be kelet felől Klapka, a ki a hegyek alól megkerülte Vácot s a Jablonszky dandárát szorongatja. A sebesült Götz helyett most Jablonszky veszi át a vezényletet, de hiába. Belátja, hogy sikertelen lenne a küzdelem s visszavonul Verőce felé. Vác a magyaroké. Damjanich beváltja szavát, a városban szállásoltatja el a 3. zászlóaljat s örömrivalgás tölti be a hazafias Vác utcáit.

E közben az eső is elállt s a nap előbujt felhői mögül. Talán látni akarta a hős honvédek grígsz-küzdelmét?!...

Délután 4 órakor Damjanich már a püspöki palotában fogadja a fölszabadított váciak szerencsekívánatait s az ütközetről jelentés megy Debrecenbe. S e jelentésben oroszánrészt juttat a hős Földvárynak. Megemlítvén, hogy Földváry, kezében előbb a lengyel légiónak, aztán a saját zászlóaljának zászlajával, rohamra vezette a harmadik zászlóaljat s a roham alatt két lovat lőttek ki alóla. Pedig voltak olyan vezérei is a szabadságharcnak, a kik nem igen szerettek a diadalban másokkal osztozni...

A diadal után nemsokára Görgey is megérkezett Gödöllőről s örömmel szorított kezét a

Kossuth a jelentés vétele után intézkedik, hogy Földvárynak kilőtt lova helyett, egy teli-hősökkel.⁸⁶

vért vegyenek az állam költségén. Görgey ezt Damjanich jelenlétében adja tudtul Földvárynak, mire Damjanich mosolyogva megjegyzi:

— Kár biz' ez a vérló Földvárynak, fuhrwaser-lovat kell alája adni, ugyis megint csak kilövik alóla.

— Nem bánom én, — felelte Földváry, — jó nekem a fuhrwaser-ló is, csak közelebb vigyen az ellenséghez.

Damjanich meghatva öleli magához a hőst s megcirógatja sötétbarna arcát:

— Oh, te kicsi kis cigányom!... Nem bánom én, ha száz telivér lovat lőnek is ki alólad, csak te maradj meg nekem!...⁸⁷

Igy tudta ez a hős tábornok megbecsülni a vitézeit.

Nagy-Salló.

Április 12-éig maradt Damjanich Vácott s aztán megindult a Garam felé, Komárom föl-szabadítására. 14-én Ipolyságra, 16-án Lévára érkezik a hős, a honnan két órával előbb vonult ki az ellenség. Damjanich ekkor átkelt a Garamon, melynek hidját fölégeti maga mögött s Ó-Barson üti föl táborát. Damjanich a faluban, egy nádfödeles házban kapott szállást s itt volt a hadtest pénztára is. Itt történt, — jegyzi föl Elekes István honvédtiszt ezt a jellemző epizódot, — hogy a zászlóalj pénzéért éppen 12 óra után érkezett a pénztárhoz, a mikor a pénztáros, egy törzstiszt, éppen lecsattantotta a pénzesláda födelét. A törzstiszt az órára mutatott és délutánra rendelte oda Elekest, a ki tiszteletteljesen megfordult s búsan kifelé kullogott. Éppen ebben a pillanatban nyitja föl a szemben levő ajtót Damjanich, a ki meglátva a bús honvédet, rádörög:

— No, mi baj, fiam?

— Pénzért jöttem, de nem adnak.

— Nem adnak? Miért nem adnak?

— Mert elütötte a tizenkettőt.

— Dehogy nem adnak, gyere csak velem.

S bementek a szobába, a hol a pénztáros éppen a haját rendezte s a mosdáshoz készült.

— Az urak miért nem adnak pénzt a fiuknak? — kérdé összevont szemöldökkel Damjanich.

— Hiszen adunk, tábornok ur, — felelt a pénztáros nyájasan, — csakhogy éppen bezártuk a pénztárt s délutánig nem lehet.

— Nem lehet? Miért nem lehet? De hiszen a könyökig aranyban markolászó teremtetés az uraknak! Az urak itt poszognak a melegben, míg a fiuk künn három napja se nem ettek, se nem ittak, pedig úgy harcolnak, mint megannyi oroszán. Ezeknek pénzt kell adni, hallja az ur?

— Adunk, tábornok ur! — felelte a pénztáros s átvette a zászlóalj nyugtáját, mert tudta, hogy Damjanich, ha fiai jólétéről van szó, nem ismer tréfát.⁸⁸

Ó-Barson nem sokáig időzött Damjanich, április 18-án már Dereszlényig nyomult előre s másnap kora reggel utnak indult Nagy-Salló felé. Itt Welden báró, a Windischgrätz visszahívása után kinevezett új császári fővezér, egy hadtestet összpontosított Wogelmuth tábornok alatt. Welden, a ki Olaszországból jött s a magyarokkal még nem tört lándzsát, biztosra vette győzelmét s terve volt, a mint azt szállásadójának dicsekedve említette, hogy a magyarokat a Garamba szoritja. Klapka azonban áthuzta a dicső tervet, mert kiszorította Nagy-Sallóból az osztrákokat. Ennek a harcnak lövéseit meghallotta utközben Damjanich és kettőzött gyorsasággal sietett a harctér felé. Odaérve, Nagy-Sallóval szemben állította föl seregét s Földváry odaugratott zászlóalja elé: „Fiuk, a mai nap győzelmétől függ hazánk jövő boldogsága. Mindenki tegye hazafiui kötelességét, mert gyávát nem tűrünk magunk között.” Ezután rohamot vezényelt s a

zászlóalj berohant Nagy-Salló utcáiba. Rettenetes küzdelem fejlődött ki. Az ellenség hőiesen védte magát lépésről-lépésre, de az iszonyu roham lassankint kiszorította őket a városból. A város előtt azonban ismét csatarendbe állottak az osztrákok, de a már-már veszedelmes helyzetben ágyukat vezényelt Damjanich a szorongatott honvédek segítségére. Az első lövésre mindjárt megbomlottak az ellenség sorai s csakhamar futásban kerestek menedéket. Most Pöltenberg és Nagy-Sándor veszik üldözőbe a futókat s számos foglyot ejtenek közülök. Csak Érsek-Ujvár és Párkány körül lélekzik egyet a futó ellen s az ut tiszta volt — Komáromig.

A nagyfontosságú győzelem egyik legszebb levele Damjanich győzelmi koszorujának. „Magasan kiemelkedik a nagy-sallói csatában — írja róla id. Görgey István — a kötelességüket teljesített férfiak közül. Itt alkalma adódott önállóan kimutatni, mit bír. És megmutatta, hogy nemcsak teljesen megbízható hadtestparancsnok, hanem *hadvezérnek is bevált.*“⁸⁹

Damjanich és a függetlenségi nyilatkozat.

Igyekeztem, hogy Damjanich működését lehetőleg minden oldalról megvilágosítsam; nem térhetek ki tehát az elől sem, hogy a hősnek a függetlenségi nyilatkozattal szemben elfoglalt álláspontját a valósághoz hiven ne ismertessem.

Azok a történeti munkák, melyek Kosuthot a függetlenségi nyilatkozatért kérelmetlenül elítélik és ebből kifolyólag ráháritják a felelősséget a magyar ügy romlásáért, szívesen állítják, hogy Damjanich is kárhoztatta a függetlenség kimondását.

Egy, különben komoly és általam is forrásként használt munkámban pláne rémes dolgokat olvasunk Damjanich haragjáról a függetlenségi nyilatkozat ellen.⁹⁰ Egy honvédtiszt jegyezte föl, hogy a hős április 21-én este a szentpéterei táborban, mint máskor is szokása volt tenni, odament az ő 3. zászlóaljának a tábori tűznél politizáló tisztjeihez s egyik tiszttől, a kit a zászlóalj hangadójának tartott, azt kérdezte: „Hogyha kirendelnének két századot ebből az én fiaimból, elmennél-e, hogy azt a debreceni táblabíró-országgyűlést szétkergesd?” A tiszt azon-

nal kész volt a felelettel: „Tessék kommandirozni, a katonának kötelessége engedelmeskedni. Szétverem, mert én is azt tartom, hogy most nem tanácskozni kellene, hanem mindenkinek, a ki bírja, fegyverrel a kézben, a harctéren állani.“ „Igazad van fiam!“ — fejezé be a beszélgetést a hős, s többet nem szólott zászlóalja előtt ezen tárgyról.“

Nos hát ez egy malomra járó rémmese, az illető honvédtiszt fantáziájának színes szülöttje, mely talán egypár tréfás szóból eredt, vagy pedig abban leli magyarázatát, hogy Damjanich meg akarta tudni tisztjei hangulatát. De hogy a hős ezt a tervet, ha csakugyan elhangzott, egy percig sem gondolta komolyan, azt határozottan merem állítani. S ezt igyekezni fogok meg is indokolni.

Emlékezzünk csak vissza Törökszentmiklósra, a hol Kossuth fölolvasta az oktroyált alkotmányt. „*Damjanich* és főleg Klapka ingerülten kiáltanak, — írja Vukovics,⁹¹ — hogy a ki még most is pacificatióról mer beszélni, azt hazaárulónak kell nyilatkoztatni . . . Kossuth most kezdé a függetlenségi nyilatkozat eszméjét pengetni, mely az első hír benyomása alatt általában *visszhangra* talált.“ Itt tehát még nincs ellenszenv.

A nagysarlói ütközet előtt való lévai ebéd-ről azonban már ezt írja Vukovics:⁹² „Léváról este többen Damjanichhoz mentek vacsorára, Görgey is. És Nagy-Sándor is ott volt. Damjanich hadiszállása egy közel faluban vala. Én az esős idő miatt nem mentem, bár Damjanich többször hívott. Másnap Nagy-Sándor és Bogdánovics Villibald, ki Damjanich táborában mint nyargonc tartózkodott, beszéltek el nekem, mily

heves vitatkozások támadtak köztük a vacsora fölött az április 14-iki határozat miatt. Magát a határozatot nem ostromolta az ellenfél, melyhez Görgey, Leiningen, Eszterházy gr., Bethlen József gr., Damaszkín István s néhány ifju uyar-gonc tartozott, csupán a már Görgey részéről en-lített időszerűtlenséget hozván föl, hanem a kép-viselőház, vagyis a táblabírák ellen fordítá meg támadásait, s katonai dictatura szükségét, s Görgeyt önjelenlétében, minden tiltakozása nélkül, mint arra hivatottat nevezé. Nagy-Sándor és Bogdánovics védelmezik a polgári elemet, s küzdének a katonai dictátorság eszméje ellen. Ezen alkalommal mondta Nagy-Sándor, hogyha valaki katonai dictátorságra vetemednék, lesznek a magyar seregben elegenden, kik pisztolyt szegez-nek mellének, és ha más nem találkozik, ő lesz az első, a ki azt megteszi. Görgey nem látszott e kijelentést rossz néven fogadni, de azon estétől fogva Nagy-Sándor minden alkalommal érezé Görgey általi mellőztetését. — Damjanich, ki a pártok állását Debrecenben nem ismerte s csu-pán Kossuthot tartá ragaszkodása tárgyául, ezen vitában a képviselőház ócsárlásában résztvett, de a katonai dictaturába bele nem szólott. *És más-nap igen haragudott Bogdánovicsra, hogy inge-rült vitatkozásával a beszédet oly fokig tű-zelte föl.*

Klapka ez alkalomból azt írja Damjanich-ról: „Különösen Damjanich kelt ki nagyon vá-logatott kifejezésekben Kossuth politikája ellen és a főbb tisztek csaknem kivétel nélkül egyet-értettek vele.“

Ennyit mondanak az egykoru írók.

A két leírás között ugyan némi eltérés mu-tatkozik: Vukovics szerint Damjanich ragaszkö-

dott Kossuthhoz s csupán a képviselőház ócsárlásában vett részt; Klapka szerint „Kossuth politikája ellen“ kelt ki. Az ellentét azonban, nézetem szerint, csak látszólagos.

Klapka ugyanis nyilván azonosítja a képviselőházat Kossuthtal s azért nevezi „Kossuth politikájá“-nak. De különben is, képzelhető-e, hogy Damjanich, a kinek ragaszkodása Kossuthhoz ismeretes, sőt pár nap előtt Gödöllőn oly lelkes jelenetben kifejezést is nyert, egyszerre ilyen frontot változtasson?

A fentiekből kétségek kívül megállapíthatjuk, hogy Damjanich a lévai vacsorán ellene nyilatkozott a függetlenség kimondásának. De megállapíthatjuk azt is, hogy Görgey hatása alatt, a ki mézes modorban tette meg ellenvetését: „időszerűtlenséget hozván föl“ okul. Damjanich, a ki politikával sohasem foglalkozott s Görgeynek lángeszét bámulta, nem sokat gondolkozott tehát s Görgey pártjára állott. Föltevésemet igazolja egy erősen Görgey-párti író is, a ki így szól: „... Tudja mindenki, a ki ismerte Damjanichot, hogy ő alapjában véve republikánus volt. Hogy tehát a függetlenségi nyilatkozattal szemben elítélő véleménynyel volt: annak egyedül csakis az lehet és semmi más a magyarázata, hogy ő ezen meggyőződését a *Görgey nyilatkozatából* merítette, a kit ő föltétlenül tisztelt s a kinek politikai nézeteit is csálthatatlanoknak tartotta s magáévá tette. Így történt az, hogy ő republikánus létére is elítélte.“⁹³ Igen, elítélte, de az is bizonyos, hogy már másnap megbánta heveskedését, a mint azt maga Bogdanovics beszélt el Vukovicsnak. És bizonyos az is, hogy *magát* az eszmét soha egy percre sem kárhoztatta, csak „Görgey nyilatkozatából“ ő is azt a nézetet val-

lotta Léván, hogy a függetlenség kimondása „idő-szerűtlen“ volt. Hisz Törökszentmiklóson visszhangra talált szívében a függetlenség eszméje s ez a visszhang, — higgyék el azok is, a kik e hős nimbuszát céljaik javára kihasználni szeretik, — soha el nem halt abban a nemes szívében, melynek minden dobbanása a hazáé s csakis a hazáé volt.

Komáromban.

Április 21-én Damjanich Perbetén át Szentpéterre ment s innen 22-én megindult Komárom felé. Szentpéteren tul azonban beláthatatlan víztömeg terült el egész Komáromig. A vár hozzáférhetlenebbé tétele miatt árasztották el a környéket a védők, a zsilipeken és töltéseken át, a Duna és a Vág hullámaival. A magyar sereg azonban, élén a tábornokokkal, hol térdig, hol derékig gázolva a piszkos hullámokban, átvágott ezen az akadályon is. Dél tájban érkezett meg a vitéz sereg Komárom alá, s este kilenc órakor a tavaszi hadjárat rettegett hősei bevonultak a sokat ostromolt erősségbe.

Április 24-én este Komáromba is megérkezett az örvendetes hír, hogy Welden kivonult Pestről. Görgey azonban nem akarta, Komáromot a Duna jobb partja felől ostromló Simunsichot ép bőrrel elereszteni, s elhatározta, hogy megtámadja. Az átkelésre azonban nem volt hídja. A fölmentő sereg közeledésének hírére ugyan Puky kormánybiztos építtetett a város és a csillagsánc között egy erős hajóhidat, de ezt Simunsich tüzerei elsüllyesztették. Görgey azonban nem esett kétségbe, építtetett hidat a komáromi ácsokkal talpfákból s 25-én este ezen vonult

át Klapka és Damjanich hadteste, melyet azonban ekkor már Knezich vezetett.

A meglepett ellenséget sikerült is kiüzni az ostromsáncokból, ámde Ács, Harkály és Mócsa körül heves harc támadt a honvédek és Simun-sich között. Ekközben megérkezett Pest felől Schlik, a ki mint rangidősebb, átveszi Simun-sichtól a vezényletet, ámde csakhamar kénytelen volt Győr és Pozsony felé visszavonulni. Ezzel Komárom is szabad lett és véle a nyugati határszél és néhány vár kivételével az egész haza. Görgey örömmel számol be április 26-án a kormánynak: „Damjanich és Klapka hadtestei a megszállva tartott Komárom fölszabadítását ma végképp befejezték...”

„A komáromi vár teljes fölmentésével — írja emlékirataiban — gödöllői hadi tervünk keresztülvitele kielégítő sikerrel befejezték. Köszönhetjük ezt főképp Damjanich rendíthetetlen szilárdságának a nagysallói ütközet alatt, valamint Aulich tábornok bámulatos kitartásának és művészetének, a melylyel a Pest felől összevont osztrák fősereget annyi időig lekötöni és hadászati szándékaink iránt tévedésbe ejteni tudta.”

S itt, a magyar szabadság ügyének legfényesebb állásában, pótolhatatlan veszteség érte a hazát. Sokkal nagyobb, mint azt tán akkor érezték.

Görgey ugyanis, a ki elfogadta a neki följánlott hadügyi tárcát, de csak olyképp, hogy egyelőre még a seregnél marad s a hadügyminiszteri székben helyettesített magát, nagynehezen rábirta Damjanichot, hogy helyettesitse őt a hadügyminisztériumban. A hős sokat tétozott, míg erre a lépésre rászánta magát s ezt a jelenetet így írja le Vukovics Sebő emlékirataiban: ⁹⁵ „Gör-

gey aztán Damjanichot hívatta. Előadta a fővezéri és hadügyminiszteri föladat egyaránt nagy fontosságát és azt tevén hozzá, hogy mondja meg őszintén, hogy szükségesnek tartja-e az ő — Görgey — megmaradását a hadseregnél. Természetesen Damjanich felelete az volt, hogy mulhatlanul szükséges. Tehát — ugymond Görgey — neked kell mint helyettes hadügyminiszternek Debrecenbe menned, mert más nincs senki, kire a sereg rendezését bízni lehetne. Damjanich eleinte vonakodott s előhozta Mészárost, hogy addig, míg Görgey a seregnél van, az vinné a helyetteséget. Az lehetetlen — felelé Görgey — Mészáros és én egy oly különbség, mint víz és olaj között, ha én miniszter vagyok, Mészáros nem lehet helyettes. Én (Vukovics) Klapkát javasoltam, Damjanich eltávozását a seregtől veszteségnek nyilvánítván. De Görgey nem akart elállni eszméjétől s oly őszinte nyájassággal mutogatta Damjanichnak, hogy az érdekelt helyre nála alkalmasabb tábornok nincs, hogy Damjanich végre beleegyezett oly rendelkezésbe, mely által elvonatott a helyről, hol dicsően betöltötte hivatalát.

Annak a hírére, hogy a hős eltávozik a csatatétről, a 3. zászlóalj nevében Földváry, Gorove és Elekes elmentek a főhadiszállásra szerencsét kívánni az öregnek. Ebéd után értek a főhadiszállásra, de többek között még Damjanich is az asztalnál ült. A mint meglátta „fiat“, rögtön rájuk kiáltott:

— Szervusztok fiuk! Jertek, igyunk egy pohár bort!

Elekes egypár szóval felköszöntötte a hősök hősét, a ki lehorgasztott fővel a következőképp felelt:

— Köszönöm fiaim! hiszen mind igaz, a mit mondtál, de ha tisztába jövünk a némettel, akkor ne keress engem a seregnél, hanem gyere el Magyarádra, ott meglátsz egy vén rácot, a ki kapálja a szőlő tövét s issza a tavalyi levét: az én leszek; ha pedig tisztába nem jövünk a némettel, akkor se keress engem a seregnél, mert én ugyan koronás fő alatt nem szolgálok. Most pedig egészen itt is hagylak benneteket. Megmondta nekem Görgey, hogy bakát csak én tudok organizálni; mikor ő meglátta az én hadtestemet, levette a kalapját előtte; azért kéri meg, hogy menjek el helyette Debrecenbe bakákat teremteni e zaklatott szegény hazának s el is megyek. Isten éltesen benneteket! Remélem, nem hoztok székelyt a nevemre.⁹⁶

És másnap, április 28-án, Damjanich busuebédet adott. Ebéd után pedig, úgy négy óra tájban, befogatott az előtte való napon beszerzett kocsijába, a melyet a lovakkal együtt debreceni útjára vásárolt, hogy — a mint mondta — kis próbakocsizást tartson. A mint a Csillagsánc barrikádjai között kocsikázott, egyik jobbra eső sáncból egy honvéd bukkant föl, mitől a lovak annyira megijedtek, hogy elragadták a kocsit a Csillagsánc mélyedései felé. A hősök-hőse azonban itt sem vesztette el lélekjelenlétét. Leugrott a bakról, hogy megmentse magát — s ez az ugrás sikerült halálugrása volt a magyar szabadság szent ügyének. Damjanich lába a kerékküllő közé szorult s bokája kettétörött . . .

Rögtön hazavitték lakására. A hős, nagy fájdalma dacára, még itt is résztvevő barátait vigasztalta. „Semmi baj, — mondta, — a lábam ütöttem meg egy kicsit, néhány nap múlva minden jó lesz.“ Három napig mozdulatlanul fe-

küdt, de óriási fájdalmát egy sóhajrással sem árulta el. És ez nem frázis. Följegyezték azok, a kik mellette voltak.⁹⁷

Görgey április 29-iki jelentésében értesíti Kossuthot a szerencsétlenségről. „... Végezetül — írja — kell kormányelnök urat egy, egész hazánkat sujtott balesetről értesítenem. Damjanich tábornok ur tegnap kocsijával fölfordult és láb-szárát éppen a bokánál eltörte. E baleset által azon derék hazafi sok ideig mindennemű hivatalra, de hadiszolgálatra talán örökre alkalmatlanná tétetett. A hadseregnek minden egyes embere fájdalmasan érzi e nagy veszteséget s úgy hiszem, azt honunk minden hű fia hasonlóan érezni, mert pótolhatatlan.“ Kossuth, a ki Görgey tudósítását rögtön közzétette a hivatalos lapban, még a következőket fűzte hozzá a gyászos értesítéshez: „Igenis: Damjanich tábornok urnak balesetét a hazának minden hű fia velem együtt a legmélyebb bánattal fájlalja s osztozik azon keserves meggyőződésemben, hogy ez a baleset *országos csapás*. A vallás szolgálói kötelességüknek tartandják a népek Istenéhez, a szabadság mindenható védőjéhez nyilvános imákkal járulni, — melyekben minden magyar szíve mélyből osztozik, — hogy adja vissza Damjanichot, szabadságunk dicső bajnokát, minél előbb helyreállított erővel hazánkknak. Az orvosi tudomány ne ismerjen szentebb és magasztosabb földadatot, mint őt ép egészségben minél hamarabb és biztosabban visszaállítani; vitéz hadserege pedig, azon hadsereg, mely az ő vezérlete alatt a „semper victrix“ (mindig győző) nevet kiérdemelte, ismerje dicsősége kellékének folytonos győzelem által vitéz vezérének szívét megvigasztalni . . .“⁹⁸

A szörnyű balestről a hős magasztos lelkü felesége Gyulán értesült s rögtön utnak indult beteg férjéhez. Ötödnapra tudatta a kezelőorvos a tábornok nevével, hogy a beteg minden veszélyen kívül van. Damjanich is napról-napra jobban érezte magát. Az orvost több ízben figyelmeztette is mosolyogva, hogy szedje össze minden tudományát, mert ő már megunt a ágyából nézni a napot . . . A seb azonban lassan gyógyult s az orvosok megparancsolták, hogy a tábornokot Pestre kell vinni, mert a komáromi levegő káros hatással van a betegre.

A hős azonban betegsége alatt is élénken érdeklődött a haretér eseményei iránt. Mikor meghallotta, hogy Görgey Budavára elé vonul s nemcsak, hogy üldözőbe nem veszi a visszavonuló osztrák sereget, hanem békében engedi azt fölkészülni is, igen fölháborodott. Sokszor mondta barátainak és környezetének, hogy a legnagyobb könnyelműség volt az osztrákokat futni hagyni. Pozdorjává kellett volna őket zuzni, elfoglalni Bécsét, nekimenni Olmütznek, — ezt tette volna ő . . .

S itt a magyarázata annak, hogy miképp történhetett az, hogy Damjanich, a ki Görgeynek bámulója volt, a szabadságharc végén égő gyűlölettel viseltetett a fővezér iránt. Csak a fontiekre kell utalnom s arra a Damjanich jelleméből élesen kidomborodó vonásra, hogy imádni tudta a haza javáért küzdőket, de gyűlölni, porrá zuzni azokat, kiket hazája ellenségének tartott, — s a rejtély meg van oldva!

De Görgey is tudja, hogy Komárom óta vesztette el Damjanich becsülését. Olvassuk ezt nagy védőbeszédében,⁹⁹ a hol az aradi utolsó napokról ír: „Damjanich tábornok volt a vár-

parancsnok. Ez a komáromi viszály óta határozott ellenfeleimhez állott . . .“

Junius 18-án, mikor már annyira helyreállott az egészsége, hogy veszély nélkül utazhattott, Damjanich hű neje kíséretében elhagyta Komáromot és Pestre utazott. Pedig ha az orvosok nem sürgetik elutazását: Komáromban marad, ő lett volna a vár parancsnoka és elkerülte volna a vértanúságot.¹⁰⁰

Elutazása előtt barátjai nagy számban jelentek meg nála bucsuzni, de Görgey, a ki épp akkor Komáromban tartózkodott, nem ment el hozzá. Egy barátjával azonban kimentette magát, de Damjanich, szokott őszinteségével, így felelt annak az urnak: „Nem kívánom én, hogy eljöjjön. Azt sem kívánom, hogy velem rokonszenvezzon, vagy nézetemet egészben ossza, én is ember vagyok, mint a többi, de annyit mondjon meg neki nevemben, hogy az ügyet szeresse, melyért mindnyájan egy zászló alatt küzdünk, melynek érdekei sokkal szentebbek, semhogy azokat egyéni érdekünk, vagy netalán ellenszenvünknek fölláldozhatnák“.¹⁰¹

Pesten a Városligetben üdült Damjanich s csak forrón szeretett nejének jelenléte enyhítette testi és lelki fájdalmait. Ámde erős szervezete, de tán inkább hazájáért aggódó lelke diadalmaszkodtak a kóron s némileg fölépült. Csatába azonban többé nem mehetett, de teljesen tétlenül még így sem tudott maradni. A kormányzó tehát aradi hadparancsnokká nevezte ki hősünket, a kinek igen nagy szerepet szánt, minthogy ugy volt tervezve, hogy a szabadságharc döntő csatája Arad környékén fog eldőlni.

SZOMORU NAPOK

Aradi várparancsnok.

Damjanich, neje kíséretében, július 10-én érkezett meg Aradra, a hol a polgárság és katonaság fáklyás-menettel fogadta a kitűnő hadvezért. Damjanich igyekezett is a beléje helyezett bizalomnak megfelelni, a várat sürgősen védelmi állapotba helyezte s ellátta minden szükségessel.¹⁰² De hiba!

Aradon dőlt el ugyan végképp a haza sorsa, de nem úgy, a mint ő remélte: dicső győzelmes harcban. Vesztünk, a nagyravágyás szülte torzsalkodás tette meg ott az utolsó ásóvágást a nagy, rettenetes siron, a melybe Világosnál belehullott a magyar szabadság. A magyar szabadság, a melyről álpróféták oly fennen hirdetik, hogy immár föltámadott. Pedig csak a sirdombot hordta el a futó szél; a gödör még betemetve az ébredező tetszhalott fölött! . . .

Damjanich azonban még Aradon is reménykedett abban, hogy a haza sorsa jobbra fordul. Bizonyossága ennek az a levél, melyet július 17-én írt Dembinszkyhez azért, hogy egypár Dembinszky alatt szolgáló tisztet magához kérjen. — „Minhogy reménykedem abban, — írja német nyelven, — hogy betegségemből rövid idő

alatt fölépülve, képes leszek lényegesebb szolgálatokat teljesíteni és a *kormány által nehéz és kiterjesztett működési körrel leszek megbízva*, a mikor is szilárd jellemű és tudományosan képzett egyénekre lesz szükségem.¹⁰³ Sajnos, ez az időpont nem következett be, de veszedelmesen közeledett a vég . . .

A fegyverletétel előtt, augusztus 11-én délelőtt, Görgey meglátogatta Damjanichot a várban.¹⁰⁴ A látogatás után hősünk „lehangolt, hallgatagon“ maradt az ágyban, a hová lábfejása kötötte. Nem szólt senkinek, csak délután egy tiszttel küldött le a városba Görgeyhez, a kit kéretett, hogy csak öt percre jöjjön föl a várba. A tiszt azonban azzal az üzenettel tért vissza, hogy a fővezérnek már lehetetlen följönnie, mivel már indulóban van Világos felé. A hős leverten hallgatta a tiszt jelentését, majd haragosan fölkiáltott:

— *Talán megérezte, hogy nem hagyta volna el e várat! . . .*

Milyen kiszámíthatatlan következményei lettek volna, ha Damjanichnak sikerül elfogatni a fővezért! A sereg élére Bem állhatott volna, a ki kétségkívül Erdély bércei között jelentékenyen segíthetett volna a haza sorsán. A főtisztek egy része ugyan valószínűleg nem szívesen engedelmeskedett volna, talán egyáltalában nem, de vitatkozni sem lehet azon, ismerve a legénység hangulatát, hogy erre a nyílt kérdésre: „Mit akartok inkább: lerakni a fegyvert, vagy tovább küzdeni Erdélyben?!, egyhangú lelkesedéssel ez utóbbit választotta volna a sereg.

Damjanich terve azonban Görgey előérzetén, vagy a véletlen következtében, hajótörést szenvedett.

Estefelé tehát hősünk előszólitott egy katonát, a kinek egy levelet adott azzal a parancssal, hogy azt vigye rögtön Görgeyhez Világosra és várjon választ. E levélben arra kérte Damjanich Görgeyt, hogy ne tegye le a fegyvert, hanem inkább vonuljon Erdélybe, a mely természetes vár és itt föltételeket eszközölhet ki a fegyverletétel ellenében. Görgey erre hosszabb levélben válaszolt, melyben többek között az állott: „Sem te, sem én nem vagyunk magyarok,¹⁰⁵ eleget tettünk a hazáért. A sereg már kimerült, de egyébként is befejezett tény a fegyverletétel.”

És e nagyfontosságú helyen álljunk meg egy pillanatra! Nem szenzációhajhászás készítette e sorok íróját a fentiek közzétételére, hanem az a szilárd meggyőződés, hogy ez az ügy olyan fontos, melyet mellőzni semmi esetre sem szabad, de viszont szükséges, hogy a valóság tudományos tárgyilagossággal cáfoltassék, vagy bizonyítottassék.

A levél történetére vonatkozólag még a következőket mondhatom el. Görgey szóban levő válasza a nagy zürzavarban Damjanichné zsebében maradt s így az aradi vár átadása után nem lett az a sorsa, a mi a hősnek és nejének többi holmijával történt: az elkobzás. 1852-ben történt azonban, hogy Damjanichnét Makóról, a hol akkor élt, beidézték Nagyváradra a haditörvényszék elé, mert hírét vették annak, hogy a fenkölt lelkű honleány a honvédfoglyok részére gyűjtött. A kihallgatás, melyen Damjanichné a fivére kíséretében jelent meg, minden kellemetlenség nélkül végződött, de ezalatt Makón a katonák házkutatást tartottak a lakásán s feltörve íróasztalát, iratait — közte Görgey levelét is, — elvitték. A famózus levél, tudomásom szerint,

Bécsbe vitetett s kiadatása iránt minden lehető lépést már megtettem. Lesz-e sikere, remélem igen. Addig is azonban alkalmat adtam az ősz hadvezérnek a nyilatkozásra, melyet alább szösz szerint közléseszek. E sorok írója ugyanis közölte fölfedezését Marczali Henrikkel, a budapesti egyetem tudós történettanárával, a ki készséggel vállalkozott arra, hogy Görgeyt ez ügyben megkérdezi. Az alábbi levelet intézte tehát Görgey Arturhoz:

„Igen tisztelt tábornok ur! Engedje meg, hogy fölvilágosítást kérjek néhány kérdést illetőleg, olyant, melyet csak Tábornok ur maga adhat meg és melyre esetleges tévedések elkerülése végett szükségem van. E kérdések a következők: 1. Méltóztatott diktátorsága napjaiban Damjanich tábornokot Arad várában meglátogatni? 2. Ha a látogatás előbb történt, mi volt a beszélgetés tartalma? 3. Miképp adta Damjanichnak tudtul a fegyverletétel szándékát? 4. Válaszolt-e erre Damjanich és mi volt válaszának tartalma? 5. Adott-e tábornok ur még erre is feleletet és mit? 6. Előfordult-e az állítólagos feleletekben vagy valamely más Damjanichhoz intézett levélben ez a fordulat: „eleget tettünk a hazáért, hiszen egyikünk sem magyar“. Az alkalmatlankodásért bocsánatot kérve és kegyes válaszát a tudományos ügy érdekében előre is megköszönve, mély tisztelettel maradok Budapesten, 1904. január 30-án, tábornok urnak őszinte hiva, Marczali Henrik.“

Görgey e levélre válaszolt Marczali Henriknek, a ki ezt a választ készségesen bocsájtotta rendelkezésemre. A levél így hangzik:

„Budapest, 1904. február 6. Igen tisztelt barátom! Föltett kérdéseire ezennel válaszolok,

a mint következik: ad 1. Damjanichot én sem diktátorságom idejében, sem lefolyása után, többé nem láttam. ad 2. Utoljára, — mint az aradi vár parancsnokát, — akkor láttam, mikor én hadseregemmel Komáromból Aradra érve (aug. 9-én) a várban őt, a törött lábu, kelni-járni tehetetlen szegény beteget bajtársi részvétből fölkerestem. Rövid látogatásom alatt beszélgetésünk, több asszony jelenléte miatt, csakis törött lábának állapotára vonatkozhatott. ad 3. Aug. 11-én este én, (már mint diktátor) szándékomat (letenni, de csak az orosz haderő előtt a fegyvert s e végett összes haderőmmel már az éj beálltával vonulni el Arad környékéről) hivatalos levélben adtam tudtul Damjanichnak, nehogy az Aradhoz közel ért osztrákok által meglepesse magát készületlenül. ad 4. E hivatalos tudtulatásom vételét Damjanich levélben ismeré el s legott kijelenté, hogy példámat követve, ő is csak orosz haderőnek engedi át a várat. ad 5. Damjanich ezen írásbeli kijelentését én egyszerűen szó nélkül vettem tudomásul. ad 6. Nem is emlékszem, hogy ezen egy eseten kívül leveleztem volna Damjanichsal bármi okból. De tudom azt, hogy nem létezhetik bárkihez intéztem levél, a melyben „nem magyarnak“ vallom magamat. Benső tisztelettel őszinte hive: Görgey Arthur.“

E sorok írója nem tartozik azok közé, a kik szeretnek aprólékos dolgokba kapaszkodni. Görgey levelében azonban annyi a szembeszökő történeti ellentét, hogy azt megjegyzés nélkül hagyni nem lehet. Meg fogom jelölni azonban azokat a helyeket is, melyek a történeti tényeknek megfelelőek. Így sorjában.

Ad 1. Görgeynek igaza van, mert mint

diktátor nem járt a várban, mivel diktátorsága tudvalevőleg augusztus 11-én este 8 órakor kezdődött. Ezt egyébként forrásom is így mondja.

Ad 2. Fönn kell azonban tartanom azt az állításomat, hogy Görgey augusztus 11-én és nem 9-én volt fenn a várban Damjanichnál és ekkor igenis négyszemközt beszélt véle. Erre forrásom a leghatározottabban emlékezik, s ez a dolgok további folyamából is megerősítést fog nyerni.

Ad 3. E hivatalos levélről nem tud forráscsm. Ez különben is lényegtelen, mert Damjanichné nem állítja, hogy Görgey *nem* írta meg ezt a levelet. Görgey, minthogy Damjanichhoz a várba fölmenni már nem volt ideje, vagy nem akart, nyilván levélben adta tudtul formálisan is a fegyverletételi szándékát. És igen valószínű, hogy ennek a levélnek hatása alatt határozta el Damjanich, hogy Világosra is ír Görgeynek.

Ad 4. Görgeynek e pont alatti állítása a leghatározottabban ellenkezik a valósággal. Azt írja, hogy föntemlitett levelére Damjanich „legott“ kijelentette „levélben“, hogy ő is követi Görgey példáját. Nos, hát én a legrészletesebben be fogom bizonyítani alább, munkámnak azon részén, a hol Arad vára föladását fogom ismertetni, hogy Damjanich a *legutolsó percig*, tehát 17-éig, *vonakodott föladni a várat*. A kezeim között hiteles irások vannak, melyek tanúsága szerint, Damjanich inkább *föl akarta robbantani* Arad várát, semmint hogy föladja.

Igaz, hogy már Görgey István is állítja munkájában,¹⁰⁸ hogy „Arad várparancsnokával, Damjanich János tábornokkal bátyám még Arad városából augusztus 11-én este mindjárt a haditanács határozatának meghozatala után közölte

volt e határozatot. És Damjanich rögtön azt felelte neki, hogy ő is hasonlót fog tenni: az oroszoknak föltétlenül (?) föladja a várat, az osztrákoknak semmi áron. Mindazonáltal bátyám Paskievics kívánatára újból is irt Damjanichnak Nagyváradról *augusztus 15-éről*. E levéllel Buturlin orosz tábornokot küldte Aradra a herceg.

Kérdem azonban, miért nem közölte Görgey István Damjanich augusztus 11-iki levelét is, holott bátyjának egész okmánytárát, sőt leveleinek fogalmazványait is fölhasználta művében? Mindaddig, a míg ez a levél *maga* nem bizonyít, fönn kell tartanom azt az előttem bebizonyítottnak álló tényt, hogy Damjanich csak Görgey nagyvárad-i levele után (augusztus 15), a mikor már mást úgy sem tehetett, gondolt a megadásra. Ez látszik igazolni Görgey augusztus 16-án kelt levele. Klapkához is (i. m. 643), melyben csak akkor, tehát 16-án, hivatkozik arra, hogy „Aradvára is Damjanichcsal élén kijelentette, hogy hasonlót fog cselekedni“. Hiszen ha ez Damjanichnak már 11-én terve lett volna, miért várt volna 17-éig? És miért kellett volna erre még Buturlinnak külön is rábeszélni? Mert, hogy ez még külön is rábeszélte, bizonyítja Baudisz alezredesnek, Damjanich hadsegédének följegyzése is az aradi vár átadásáról, melyet e munka kellő helyén közlök szóról-szóra s a melyet *Görgey István is hitelesnek fogad el* művében. (III. 659.)

Ad 5. A levélről föntebb elmondottam véleményemet, arra tehát, hogy azt Görgey „szó nélkül vette tudomásul“, megjegyzésem nem lehet.

Ad 6. Itt azonban már saját fegyverével

kell sebet ejtenem az ősz vezéren. Azt mondja, hogy nem emlékszik, hogy „ezen egy eseten kívül levelezett volna Damjanichsal „bármilyen okból“. Görgeynek igen rossz az emlékezőtehetsége, mondhatják erre olvasóim is, mert volt szerencsém munkám során Görgeynek Damjanichhoz intézett több levelét részben szó szerint közölni, részben ismertetni.

A mi pedig a famózus kitételt illeti, t. i. hogy Görgey nem magyarnak vallotta magát, bár forrásom ezt a tételt a leghatározottabban föntartja, e sorok írója köteles tisztelettel viseltetik Görgey tagadása iránt is és így a szóban levő levél megszerzéséig véleményét föntartja. Ámde, hogy Damjanich *augusztus 12-én kora reggel* (ez teljesen egybevág forrásunk állításával) kapta Görgeynek ezt a levelét, melyben ez tudatja a maga *visszavonhatatlan* elhatározását, (ez is bizonyítja, hogy Damjanich csakugyan fölszólitotta Görgeyt elhatározása visszavonására) — határozottan föntartom, mert így állítja ezt Baudisz is, a kinek elbeszéléséről azt mondja Görgey István idézett művében, hogy azt „őszintének és anyagilag teljesen igazmondónak“ tartja.

*

És most folytatom elbeszélésemet, hogy mi történt Görgey levelének vétele után. S irom ezt az elbeszélést Baudisz alezredes, Damjanich hadsegédének leírása nyomán, úgy a mint azt id. Görgey István közölte nagy munkája harmadik kötetének ötvennyolcadik fejezetében.

Damjanich tábornok augusztus 12-én kora reggel kapta Görgeynek azt a levelét, melyben ez tudatja a maga *visszavonhatatlan* elhatározását: letenni a fegyvert az oroszok előtt. E levélben

Damjanichot a maga példájának követésére is fölhivja.

Ezt az utóbbi tételt ugyan Görgey István „emlékezésbeli tévedés“-nek minősíti és azt hozza föl bizonyítékul, hogy az a *meglévő* két levél is, melyeket Görgey más várak: Komárom és Munkács parancsnokaihoz intézett, minden rábeszélő fölszólítástól tartózkodik . . . Ez azonban még nem bizonyíték! Miért állította volna ezt a tételt Baudisz, a ki „őszinte és alanyilag teljesen igazmondó“, ha nem volna a levélben? . . . Görgey következtetése sántikál, mert hisz még a tojások sem egyenlőek. De majd bizonyítani fog maga a levél, mert az is *meg van* a bécsi Reichskriegsministerium levéltárában. S azt hiszem, rövidesen lesz alkalmunk azt színről-szinre látni.

A fegyverletétel.

Görgey levelének megérkezése után „az ennek hírére, nyilvánuló közkívánság folytán már délelőtt, még ugyanaznap Damjanich haditanácsot tartott, melyben a várban lévő valamennyi tiszték hivatalosak. E haditanácsban az alvárnagy, Boros Ignác elnököl, — lévén Damjanich még mindig törött lába miatt ágyban fekvő. Azonban a maga személye képviselésével Baudisz alezredest bizta meg a tábornok ez alkalmmal.“

„Rövid, de heves tanácskozás után, hármat, tudniillik a távollevő *Damjanichon kívül*, Baudisz alezredest és Damaszkín János őrnagyot *kivéve*, — valamennyien tüzesen követelték és el is határozták a várnak átadását orosz kézre s a végett hadi követeknek azonnali elküldését Rüdiger tábornokhoz.“

„Mikor ez már végzésbe ment: akkor adják kezébe Baudisznak a Schlick osztrák tábornoktól aláírt levelet, melyet egy osztrák százados most hozott Damjanichnak és melyben az osztrákok kéri föl először a várat.“ Baudisz e levelet bemutatta a haditanácsban és a *maga részéről* azt tanácsolta, hogy ha már okvetlenül föl akarják adni a jól fölszerelt várat, akkor tegyék azt

inkább Schlick előtt. „Legyenek meggyőződve, — mondta Baudisz, — hogy ha mi, akár kikötések mellett, akár föltétlenül, az oroszok előtt tesszük le a fegyvert: ők a legrövidebb idő alatt ki fognak szolgáltatni bennünket az osztrákoknak; ellenben, ha sikerül tisztességes kapitulációs föltételek alatt adni át a várat az osztrákoknak: Schlick tábornok azon férfiúnak ismertetik mindenütt, mind tekintély, mind becsület tekintetében, a ki képes is lesz adott szavát beváltani.“

A haditanács azonban elutasította az osztrák követet s megválasztotta a Rüdigerhez küldendő hadikövetekeket: éppen Baudiszt és Mészáros honvdészázadost. A haditanács 12-én délben ért véget és határozatát Damjanich természetesen helybenhagyta.

Igen, helybenhagyta, mert kötelessége volt a többség akaratának alávetnie magát. De megtudjuk,¹⁰⁷ hogy a hős *még sem akarja földadni a várat*. Közli nejével elhatározását, hogy *inkább fölrobbantja* az erősséget. Csakhogy ő beteg, tehetetlen; segítőtársat keres tehát a tisztek között. De ennek a révén hirtelen az egész várból a tábornok elhatározásának és 15-én este a tábornok nyitott ablaka alatt, a tulnyomórészt ujoncokból álló, várőrség csöndes tüntetést rendez. Hangosan mondják az ablak alatt, hogy Damjanich is meghallotta:

— Mi nem akarunk meghalni. Ha a várparancsnok meg akar halni, végezze ki *magát*...

S a hős tábornok szinte búskomorra lesz. Belátja, hogy a vár fölrobbantása csak *egyéni* célokat szolgál, a hazának ebből nincsen haszna, s hogy ilyen módon nincs joga embertársai életével rendelkezni. Az egyéni célok pedig nála

schasem jönnek számításba . . . S letesz a ter-
véről. Másnap fogadja Buturlin tábornokot, a ki
orosz meghatalmazottként jött a várba Görgey
levelével . . . De lássuk előbb, hogy mi tör-
tént a haditanács után, a Rüdigerhez indított
parlamentairekkel.

Az elutasított osztrák tábori követ az
egyik, a Rüdigerhez készülő magyar követek a
másik irányban hagyták el a várat. Ezek sokáig
lesték a vár fokáról azt a pillanatot, hogy mikor
lesz szabad az ellenség cirkálóitól az a keskeny
rész, a hol Arad vára még nem volt az osztrákok-
tól körülférfölva. Ekkor gyorsan átesolnakáztak a
Maroson, a tulparton szekérre kaptak és Vilá-
gosra hajtottak. Az éjszakát a világosi táborban
töltötték és 13-án, a fegyverletétel napján, hama-
rább, mint Görgey és serege, Kis-Jenőre mentek.
A szőlősi mezőn Rüdiger gróf orosz tábornokkal
találkoztak, a ki nem tudta elrejteni meglepeté-
sét az aradvári haditanács üzenete fölött és nyílt
menedéklevéllal Kis-Jenőre utasította őket, a
hol Görgey fegyverletétele után, este óhajtottá
őket fogadni.

Rüdiger meglepetésének okát is megma-
gyarázza Baudisz. Rüdiger ugyanis nem volt bi-
zonyos abban, hogy Görgey fegyverletételi szán-
déka őszinte. Még 13-án reggel is új parlamen-
taireket küldött Görgey elé Pankotáig, a kit föl-
kért, hogy jelentse ki előszóval, hogy a közösen
megállapított fegyverletétel komoly szándékában
áll. Tehát Rüdiger kételkedik Görgey őszintesé-
gében, — írja Baudisz, — türelmetlenül várja
küldöttjét vissza Pankotáról, de sem ez nem tü-
nik elő a látkörön belül, sem Görgey hadseregét
nem látja a várt időre közeledni: s ekkor e he-
lyett ott terem előtte két váratlan hadikövet, kik

neki egy újabb meglepetést hoznak, egy teljesen tartható erősség önkéntes föl- és átadása megfoghatlan ajánlatát.

Este, a csakugyan bekövetkezett szomorú fegyverletétel után, Rüdiger visszatért Kis-Jenőre, a hol tudtára adta az aradi követeknek, hogy már reggel jelentette ajánlatukat Paskievics tábornagnak, és kérte őket, hogy várják be ott helyben a futár visszaérkezését.

15-én aztán Rüdiger gróf értesítette a követeket, hogy a Paskievics hercegtől nyert utasítás szerint, Buturlin tábornokot, meghatalmazott hadikövet gyanánt, velük küldi Arad várába, hogy az a helyszínen állapítsa meg a szükségesséket a vár parancsnokával.

Mikor egy negyedóra múlva Baudisz alezredes és Mészáros százados utra készen Buturlin tábornok lakásán megjelentek, ez az asztalnál ült és irt... Mellette egy uriember állt, polgári ruhában, a ki halk hangon, de kivehetően francia nyelven, tollba mondott valamit a tábornoknak. Néhány perc múlva elkészülnek vele s csak aztán vetnek ügyet a belépettekre. A tábornok illedelmesen fogadja a követeket, helylyel kínálja meg őket és értésükre adja, hogy egy negyedóra múlva el fognak indulni.

Egy kis szünet múlva a polgáriruhás uriember Baudisz felé közelített és igen nyájasan megszólította. Baudisz ekkor ismerte csak föl: Zichy Ferenc gróf volt, a Paskievics mellé rendelt osztrák császári főbiztos. Baudisz hátat fordított a nyájaskodó gyászmagyarnak.

A negyedóra leteltével előállt két hintó. Az elsőben Buturlin és Zichy gróf, a másikban a két hadikövet foglalt helyet. Még aznap Ó-Aradra értek, a hol Buturlin tudtára adta a

követeknek, hogy csak egy félóra múlva jelenik meg a vár kapuja előtt és kérte őket, hogy intézkedjenek, hogy fönnakadás nélkül bejuthasson.

A két követ élőszóval jelentést tett Damjanichnak a történetek felől és a szomorú események miatt szinte kétségbeesett ¹⁰⁸ hős egy óra múlva fogadta Buturlint szobájában, a hol időközben valamennyi törzstiszt összegyűlt.

„Buturlin tábornok, — írja Baudisz, — Paskievics nevében, a legszeretetre méltóbb, legudvariasabb, sőt rokonszenvet keltő, jóakaró módon kijelentette, hogy a tábornagynak teljes lehetetlen, bár a legcsekélyebb föltételeket is engedélyezni a vár föladása fejében; miért is arra szólíttatja föl az őrséget, kövesse Görgey példáját és az orosz cár kegyelmében megbizva, adja meg magát föltétlenül és legyen meggyőződve, hogy a legtisztességesebb bánásmód bizonyos számára.

Rá én azt feleltem, — írja Baudisz, — hogy Görgey cselekedete nekünk nem lehet szabály; mert más, magasabb, itt nem fejtegethető okokat mellőzve, a mi helyzetünk egy, minden szükségessel egy esztendőre bőségesen fölkészült erősségben egészen más; olyan, mely lehetővé teszi legrosszabb esetben az átadásnak legkedvezőbb föltételeit ki is erőszakolnunk és hogy mi e pillanatban nemcsak tulajdon nevünkben, hanem az egész őrség nevében, melynek becsülete, biztossága és élete gondunkra van bízva, vagyunk beszélni és cselekedni hivatva; miért is a legszélyosabb kötelességszegést, sőt a haditörténelemben példa nélkül álló tette követnénk el, ha a vár föladását nem egy elébb közösen megállapított, azután hadiszokás szerint okiratba foglalt és kölcsönösen kicserélt kapitulációnális szerződés alapján, hanem az imént hallott, a föltétlenül meg-

adást követelő ajánlatnak előszóbeli elfogadása útján vinnők végbe.

Itt Buturlin — folytatja Baudisz — hangjában, magatartásában és arckifejezésében önkénytelen kítő, a vadsággal határos zabolátlansággal a szavamba vágott, és felém kiáltott:

— Tudja-e ön, uram! hogy nincs eset rá, hogy ő felsége a minden oroszok cárja, a tábornokai részéről adott becsületszót be nem váltotta volna! . . .

Damjanich, a ki aggályaim előadását kelletén túl érdesnek tarthatta, ellenben Buturlin szenvedélyes fölindulását valószínűleg egy rendkívül kifejtett becsületérzés csalhatatlan bizonyágának vette és iménti szavaim menthető visszautasításnak, — most békítőleg közbeszölt, mondván, hogyha minden szándékolt föltételeinktől elállnánk is: azt az egyet mégis mindenestre írásban kellene biztosítani részünkre, hogy t. i. sohasem fognak az osztrákoknak kiszolgáltatni.

Erre Buturlin, a ki ezalatt tökéletesen visszanyerte önuralmát, a legelőzékenyebb udvariassággal és csaknem meghatottan, azt felelte Damjanichnak, hogy miután rá fölhatalmazva nincs: tehát az őrség ezen óhajtságainak teljesítését is, fájdalom, ő írásban nem garantírozhatja; de kiemelte azt a körülményt, hogy a föltétlen megadás okvetetlenül a legjobb, reánk visszahatólag, a legkedvezőbb benyomással leend az ő uralkodójára. És miután erről szellemesen s a meggyőződés hangján beszélt volna, azon fölhevítéssel végzé: fogadjuk el ajánlatát, máskülönben ő kénytelen lenne az értekezletet menten megszakítani, s a vár átvételére kirendelt orosz csapatokat véglegesen visszavonni. Egyébiránt ha az

őrség hajlandó őt bizalmával megajándékozni és ha megelégszik azzal: akkor ő kész a *maga becsületszavával* és kezes parolájával jót állami érte, hogy az osztrákoknak sohasem szolgáltatnak ki bennünket.

Erre Damjanich tábornok hirtelen, váratlan megragadja az elébe nyújtott kezét: s ezzel Aradvárának sorsa és az őrségéé el volt döntve — irás nélkül és a nélkül, hogy egyetlen hang is fölszólalt volna ellene! És miután ezen nevezetes, csakis Damjanich beteg állapota és alárendeltjeit még most is ígézet alatt tartó tekintélye és népszerűségéből némileg megfejtethető kapituláció a következő előszóvali utólagos kikötéssel, miszerint a tisztikar megtartja a kardot, az altisztek és legénység a váron belül lerakja a fegyvert, és kiki magával viszi magántulajdonát, az egész őrség augusztus 17-én délután 3 órakor orosz csapatok fedezete alatt kivonul a várból és még aznap Sarkadig kísértetik, mialatt egyidejűleg más orosz csapatok fogják megszállni a várat . . . Ezen egész tárgyalás be is fejeztetett még aznap déltájban.“

Az állami vagyonok felől semmiféle megállapodás nem jött létre Buturlinnal.

Az augusztus 17-én délután 3 óráig hátralevő idő a kivonulás előkészületeivel telt el. Damjanich rendbeszedette az Aradvárában fülhalmozott levéltárakat, melyeket Kossuth, menekülése közben, ott felejtett. A titkos s többnyire kompromittáló elnöki okiratokat megsemmisítették — örök kárára az igazságnak. De inkább ezt kellett tenni, semmint hogy azok az ellenség kezébe kerüljenek.

16-án Mukics hadbíró kérvényt intézett Damjanichhoz a fogházban lévő rabok szabadon-

bocsátása érdekében. A megható kérvény fönmaradt az utókorra ¹⁰⁹ és szóról-szóra így hangzik:

A várőrségi hadbíróaságtól.

Damjanich tábornok várparancsnok urnak.

Helyben.

Aradi vár, augusztus 16. 1849.

Hazánk jelen nyomasztó körülményei között, midőn országos ügyünk szerencsétlensége fölött minden jobbérzésű honpolgár gyásznapot ül, tisztí kötelességemnek tartom e vár fogházában levő magyar fegyencek számára Tábornok urnál általános kegyelemért esedezni! — részint, mivel fegyenceink felett illy szomorú helyzetben törvényes vizsgálatot kellően tartani lehetlen; részint, mivel ők nem annyira bűnösök, hogy a kegyelemre méltók ne volnának; nem annyira kivetkezettek az emberi- és hazafisági érzetéből, hogy a közbárat részvételére fogékonytalanok lehetnének. Börtöneiken kívül is foglyok maradnak ők; — a kegyelem láncáikat nem tépheti szét; — csak egyszerűsíteni azokat.

Könyörület a szerencsétleneknek!

Mukits, főhadnagy-hadbíró.

Az érdekes okirat külsején Damjanich sajátkezű irásával olvasható:

„érk. aug. 16. 1849.

A bentirt megfenyítendőknék büntetését elengedem.

Aradi vár, 1849. aug. 16-án.

Damjanich, tbnk.“

A hős könyörületes szíve megnyitotta a börtönök ajtóit, hogy nemsokára utána s nemzetünk legjobbjai után, becsukja azokat a zsarnokság hatalma.

*

Haynau végtelen bosszúsággal értesült arról, hogy Damjanich az oroszoknak adja föl a várat. Igen bántotta, hogy a szövetségesek minden babért elhalásznak előle s szigorú parancsot intézett Schlick tábornokhoz, hogy az aradi várnak orosz kézbe leendő átadását okvetlenül akadályozza meg, ha másképpen nem megy, hát *fegyveres kézzel*.

Schlick a legnagyobb csodálkozással vette kézhez a fővezér parancsát. „Képzeltető bámulatom — írja egyik magánlevelében. — A fővezér parancsa kezemben lévén, én ugyan teljesen fedve voltam; de ha engedelmeskedem: új háború, a szövetség megszakadása, beláthatlan következmények.”

Schlick tehát, a helyett, hogy Haynau parancsát teljesítette volna, Rüdiger támogatásához fordult. Rüdiger nyomban komolyhangu üzenettel futárt menesztett Haynauhoz Temesvárra. Kijelentette, hogy a vár átadását illetőleg az egyességet már megkötötte Damjanichossal, tehát nem tágithat. Azt tanácsolta tehát Haynaunak, hogy vonja vissza Schlickhez küldött parancsát, ellenkező esetben az előre látható komoly következményekért a felelősséget ráhárítja.

Haynau azonban tudni sem akart rendelete visszavonásáról. Az üzenetet vivő orosz tiszt erre nyugodtan elővette óráját s így szólt a tehetetlen dühében kékülő-sárguló osztrák fővezérhez:

— Még két óra időm van, aztán elutazom.

Távozásom előtt azonban még egyszer teszem tiszteletemet!

S két óra múlva újra beállított Haynauhoz. Köszön és szótlanul megáll. Haynau pedig íróasztalához lép, rendeletet ír s átadja az orosz tisztnek. A visszavonás megtörtént.

A hadikövetnek az volt az utasítása, hogy a visszavonó parancsot legelőször is Schlick tábornokkal közölje. Lóhalálban vágatott tehát Aradra, hogy megvigye az örömdetes hirt.

„Mikor az orosz futár — írja Görgey István — Aradon a Schlick lakásához közeledett, már messziről lobogtatta fehér zsebkendőjét. Schlick az ablaknál már leste-várta jöttét. Az orosz leugrott a lóról, Schlick pedig az emeletről elébe sietett, a lépcsőn megölelte, mondván, hogy neki köszönheti az életét, mert ő el volt határozva, hogy e parancsát nem fogja teljesíteni, Haynau pedig az az ember, a ki képes lett volna e miatt őt főbelövetni.“

A viszály — a magyar ügy rettenetes kárára — ilyenmódon elsimult. Pedig beláthatatlan következményei lettek volna javunkra, ha Schlick nem annyira elővigyázó. Ha a szövetségesek összetűznek a martalékon, ez fölszabadul a fojtó nyomás alól . . . De a sors másként intézkedett!...

Ez a jelenet azonban kétségtelen bizonyítéka annak, hogy Haynau nem volt épeszü ember. A mint azt az idepatológia ma kétségtelenül megállapítaná, részleges, vagy legalább is időnként föllépő tébolyban szenvedett. S ilyen emberre bízta Magyarország sorsát az osztrák reakció. .

Fogságban.

Megtörtént. 17-én délután 3 órakor Buturlin huszárai és Chruleff kozákjai elállották a Maros hidja följáróját, megszállták a vár környékét s az egyezség szerint Damjanich átadta a várat Buturlinnak. Az oroszok sorfalai között, Kossuthot éltetve, vonult ki az őrség a várból, a tisztek kaddal az oldalukon. Az őrséget az orosz még aznap Sarkadig kísérte. A legénységet Sarkadon, a tiszteket Gyulán szállásolták el, a hol már a Görgey-féle hadsereg tábornokai és főtisztjei is internálva voltak.¹¹⁰

Este 7 órakor, harsogó zene mellett, Schlick tábornok vonult be Arad várába...

Damjanich, hű kísérelével: nejével együtt, Wenckheim József gróf kastélyában szállt meg Sarkadon, a ki családjával együtt, Damjanichékkal már régóta benső barátságban élt.¹¹¹ A többi tisztek szintén az óriási kastélyban és számos mellék épületében s a vagyonos helység szép, tiszta házaiban voltak elszállásolva. „A társasélet gyűlpontja az ágyban fekvő Damjanich terme vala Wenckheim József gróf palotájában, — írja Laudisz ezredes, — a hol a ránk való felügyelettel megbízott Anrep orosz tábornok is főhadiszállását tartotta és a hol ezen orosz-magyar társaság

színe-java a nevezett háziur asztalánál, — noha jövőnk felőli bizonytalanságunk miatt nem mindig menten attól, a mit a német Galgenhumornak nevez, — de mindig fesztelen, bizalmas, gyakran szellemtől szikrázó modorban, az aligmult minden lehető és lehetetlen történeteiről, naponta mulatozott, szórván a legpaprikásabb adomákat, melyeknek igen gyakran az osztrák hadsereg és annak vezetése képezte tárgyát...“

Augusztus 23-án az orosz jóbarát, Buturlin becsületszava és parolája dacára, a többi foglyokkal együtt, átadta hősünket is az osztráknak. Haynau Damjanichot is Aradra szállíttatta, a hol a többi fogoly tábornokkal együtt, a vár közepén emelkedő óriási, egyemeletes épület, az ugynevezett főőrház-négyszög, földszintjén szállásolták el. A hol jó szívével pár nappal azelőtt kinyitotta a börtönök ajtaját, ott ő mögötte csukódott be a nehéz tölgyfaajtó... Az osztrák még a podgyászát is elárvereztette, mint „hadi-zákmányt“.

Hű neje a börtönbe is elkísérte a hőst, hogy ápolja törött lábát, de Howiger várparancsnok kidobta a magasztos lelkű nőt a folyósóra...

Damjanichnak is, mint a többi tábornoknak, két szobából állott a börtöne. Az első előszobául szolgált, itt állt állandóan két fegyveres katoná; a másik szoba teljesen rendelkezésére állott. A hat lépés hosszú szobában a falak fehérre voltak meszelve, a padlót pedig deszkaburkolat fedte. Egy tábori ágy, melyben csak szalmazsák volt, egy szék, egy fiókos étkezőasztal és egy kisebb asztal, melyen tükrök, mosdótál és egy vízes-kancsó állott, képezték az egész berendezést. Elképzelhető, hogy milyen volt a többi foglyok helyzete, ha még a tábornokokkal is így bántak!

Ágyneműt meg nem kapott senki és csak nagynehezen lehetett azt is kieszközölni, hogy ismerőseiktől egypár vánkost és egy takarót kérhettek. Látogatót alig fogadhattak, a mikor pedig a haditörvényszék az ítéletet kimondotta, ettől a vizsgáztatástól is teljesen megfosztották a szerencsétlen hősöket.

Minden tábornok egy pengő forint napi-díjat kapott, melyért Uthyka főporkoláb jólelkű felesége tisztességesen élmezte őket. A fehérnemű tisztántartásáról egy várbeli mosónő gondoskodott, a közvetlen szolgálatra pedig őt megbízható közlegény volt kirendelve, a kiknek szigorú kötelességük volt mindent, a mit a tábornokok neki mondanak, a főporkolábnál naponkint bejelenteni.

Damjanich igen sokat szenvedett a börtönben fájós lábával, de azért orvosi segélyben is alig részesítették. Pedig apró csontszilánkok is váltak ki lábából. Alig mozdulhatott ágyában, de azért naponta elhurcolták a haditörvényszék elé.¹¹²

Folyton az április 14-diki függetlenségi nyilatkozat felől faggatták. A hőselkü tábornok azonban nem akart erre nézve választ adni hóhérainak. Ezért hurcolták aztán naponkint a törvényszék elé a beteg vezért és anarchikus üzemekkel vádolták. Mikor aztán már elfogyott a hős türelme, keményen rászólt a hadbíróságra:

— Ne kínozzanak azokkal az örökkévaló kihallgatásokkal. A mit először mondtam, az utolsó szavam is marad. Gazembernek tartok mindenkit, a ki esküjét megszegi. Ezt pedig Damjanich Jánosról ne mondja senki sem!¹¹³

Egyébként a hős megadással tűrte a sorsát. Nem esett kétségbe, hanem inkább a derék fő-

profosz által közvetített leveleiben — a nejét vizsgasztalja. Megkapóak ezek a levelek! Az erős ember a maga fönségében áll előttünk, a ceruzával, egy-egy darab rongyos papírra vetett sorok olvasásakor. . . . Borus sejtelmek, érzékeny hangok, melyek nejének kínjait növelték volna, sehol; pedig első kihallgatása óta tisztában volt az a hős, hogy mi vár reá . . . Szenvedéseiről egyetlen panaszhang sincs leveleiben, csak az elsőben emlit ennyit: „A lábam szeszélyes. Egy lyuk fölfakadt s rövidesen egy második is föl fog fakadni.“ Pedig igen sokat szenvedett!

Leiningen gróf naplójegyzeteiben¹¹⁴ is akadunk ennek nyomára. Augusztus 31-éről: „Damjanich. Szomorú helyzete.“ — jegyzi föl a nemes gróf, hogy később eme emlékeztető szavak után dolgozza ki naplóját. Később? . . . A bakó azt mondta erre: „Soha!“ . . .

Más helyen is akadunk nyomára e naplóban a hősünkről szóló híreknek. Ugy látszik a két vértanu, ha csak alkalma nyílt rá, szívesen közölte egymással gondolatait. Örök kár, már ebből a szempontból is, hogy Leiningen gróf naplójának ez a része csak odavetett emlékeztetőszavakból áll.

Szeptember 18-áról: „Damjanich. Titkos viszontlátás.“ jegyzi föl a gróf. Talán a jólelkű főprofosz segítségével!? 23-áról: „Damjanich, levél.“ 26-áról: „Hadtörvényszék. Damjanich benyomása.“ mondja a naplójegyzet. Damjanich valószínűleg azt a nézetét nyilánította Leiningen előtt, hogy az ítélet szigorú lesz, mert a gróf így folytatja e napról szóló följegyzéseit: „Bármily kevésbé birom magamat áztatni az ítélet szigorúsága fölött, mégis örvendek, hogy a pör befejezéséhez közeledik.“ 27-éről jegyzi meg Leiningen:

„Damjanich a folyosón.“ E napon volt nála látogatóban a neje.

24-éről is van följegyzés hősünkéről: „Damjanich. Cédula.“ Alább ez: „Damjanich neje.“ Október 3-án úgy látszik, ismét a főprofóz segítségével, találkozott a két hős. A följegyzésekben ugyanis ez áll: „Félóraig Damjanichnál. Görgy ellen vádak. Megvásárolták undok pénzen; nem birom és nem akarom hinni és mégis aggaszt ez a gondolat.“ Október 4-én, az utolsó följegyzés: „Komor hangulat, a Damjanichsal való tegnapi beszélgetésem hatása, nem bírok írni. Este cédula Damjanichtól.“ És e napon megszakadt a napló.

Am lássuk Damjanichnak nejéhez intézett leveleit. Ezekon nincs dátum, csak egyetlen-egy és a legutolsón. De ha a napokat nem is valamennyin, a levelek sorrendjét meg birtam állapítani. Első levelében írja többek között: „Kérlek, hozd el érdemrendjeimet: be kell őket szolgáltatnom... Látlak-e nemsokára?... A tábornak urhoz kérvényt fogok intézni, hogy engedje meg, hogy bejöhessél. Egyébként szigoruan el van tiltva.“ A levél telve van érdeklődéssel, az apró házi ügyek iránt: „Draisay (aradi szabó volt) elkészítette már a nadrágomat, a melyhez szövetet adtam?“ írja egy helyen. „A vállatásnál — folytatja tovább — családi irataimat kérttem és Moser ezredes-hadbíró érdeklődni fog ezek iránt Konstantinnál, a kinél vannak. Én állandóan egészséges vagyok, hogy van a mama? Nem viselte meg az utazás?“ „Kérek könyveket,“ írja egy helyen s „légy szives, alkalmilag küldj egy-egy pár iv erős papírt,“ — jegyzi a levél alá.

Meghatóan végződik a levél: „Érdeklődtél Temesváron a butoraink iránt? Vagy tán ezeket

is elkobozták? Törődj mindennel kedves gyermekem, mert most abban a szomorú helyzetben vagy, hogy magadról kell gondoskodnod...“

„Nem is hiszed, milyen jót tett nekem a friss levegő, — írja egy másik levelében. — Tegnap közel két óra hosszat ültem a folyosón. Jobb étvágyam volt és igen jól aludtam, a mi már hosszú idő óta nem történt meg... A törzshadbíró ur ma megígérte nekem, hogy be fog téged hozni. Áldja meg az Isten ezt a nemes embert. Nem tudom, de úgy gondolom, hogy ez még ma meg fog történni... Egyébiránt, minden további nélkül, kérelmezhetnél ezíránt a tábornok urtól...“ „Küldjél egy kenyeret, — írja a levél utóíratában, — aztán kérdezősködjél a zsidónál, a hol kronometert és valami gyümölcs-pálinkát kapni...“

„Mi okból nem írtál a tábornoknak? — kérdezi közelebbi levelében. — Tedd meg kedves gyermekem!“ „Most ismét fölkeltem az ágyból, — írja tovább, — de természetesen, mint mindig, *mankón*... Adj a isten, hogy szerencsés légy!“

Igen megható a következő levél. Egy darab cafrangos papírra íródott; a hátlapján, a jobboldali alsó negyed részben van a cím: „Damjanich Emilia asszonynak, született Csernovits, Ó-Arad.“ A hátlap többi része gyöngyviráglevél alakok, *D* betűk és három kis számadás. A hős nyilván unalmában firkálta tele a levelet az ágyban.

Írja is nejének: „Légy oly jó és küldj valami olvasnivalót. Nem bánom akármit, de legjobban szeretnék lexikont és egypár francia szótárt. Azt hiszem, jó gyermekem, becsomagoltad ezeket. Egyébként küldj akármit, csak ne okos dolgokat, mert csak az időt akarom elűzni.“ „Kéz-

csók a jó Juli és Tuttinak*), valamint minden szívéyeset azoknak a jó embereknek, a kik rólam megemlékeznek.“ — írja alább és megható e le-
vél utóirata is: „Küldjél gyufát!...”

Ilyen nyomoruságban éltek a hősök. Még gyufaért is hozzátartozóikhoz kellett könyörögniök.

„Köszönöm a könyveket... — írja közelebbi levelében Damjanich. — Igen száraz dolgokat küldtél olvasni. Közben azonban mégis mulik az idő.“ Kedves ez a pár sora a levélnek: „Mit csinál a mama? Megmondtad neki, hogy az ő harisnyája szebben van dolgozva, de nincs olyan szép alakja, mint a tiednek...”

„A lábam daganata egészen lelohadt, — írja alább e levelében, — de ismét egy más helyen készül felfakadni. Már türelmetlenné tesz.”

A következő levélen dátum van: szeptember 23. „A mint kellett, megtörtént. Péter*) elment. Oly gyöngéd, oly jó volt, hogy itt hagyott nekem egy határ apróságot, a mit, dacára, spártaiségomnak, egészen jól fogok használni. Egy szekrényt, függönyöket, spanyol falat és még sok mást, amiből egyetmást, a mit nem használhatok, el fogok küldeni néked. Ezenkívül Péter oly jó volt, hogy hátrahagyta a profósznak kocsiját és két lovát, a ki oly szíves lesz és, mint eddig, továbbra is fog rólunk gondoskodni. Bort állandóan kapok Péter pincéjéből...” „Vigasztalódjál, —

*) A két Vásárhelyiné, a honvédfoglyok nemesszívü jótétől, a kikről úgy emlékezik meg *Visszaemlékezéseiben* Degré Alajos: „A világ önzetlenebb és résztvevőbb polgárokat, mint az aradiak voltak, felmutatni nem bír, s oly szíveket, mint a két Vásárhelyinéé, csak az égből, az angyalok között lehet találni.”

*) Csernovits Péter, Mácsa dúsgazdag ura, Damjanich nejének első unokatestvére. Az aradi várban fogoly volt, de rövidesen kiszabadult.

fejezi be ezt a levelet, — imádkozzál ahhoz, a ki mindenkit meghallgat.“

„A lábam ma 100 percenttel javult, — írja következő levelében. — Tegnap örömmel vacsoráztam, mert láthattalak...“ Ez a levél, bár dátum nem jelzi, 28-án kelt, mert Damjanichné 27-én látogatta meg a hőst:

„Szívélyes köszönetet mondok néked a küldött dolgokért — írja a következő levelében — és a nemsokára kiolvasandó könyveket (8 darab) köszönettel vissza fogom küldeni; kérek, ha lehetséges, láss el továbbra is ilyenekkel. Tehát Komárom megadta magát.**) Most, kedves gyermekem, nemsokára mi is megtudjuk sorsunkat. Adja Isten, hogy kedvezőre forduljon.“ E levélben gyöngéd szeretettel vigasztalja nejét. „Vigyázz, kedves egészségedre, mindenekfölött drága gyermekem! Hisz nagyon jól tudod, hogy az én életem csak addig ér valamit, míg a tiédvel van egybefűzve...“

Még gyöngédebb a nyilván október 4-én kelt levél: „Egyedül az Isten adhatja meg a méltó jutalmat magasztos gondolkozásodért. Ha azonban, a mint remélem, még hátralévő időm lesz, úgy ez, ó hidd el, egyedül csak a tied lesz!...“

„Ki mondta néked, — írja alább, — hogy a két asszony, a két (Vásárhelyiné) birtokait elkoazzák. Ez lehetetlen... Válg meg az új bankóktól, — gondoskodik tovább, — ha van belőle. Mert veszély és büntetés fenyegeti azokat, a kiknek birtokába ilyenek vannak.“

Még egy levelet és gyönyörű imát intézett

**) Komárom föladásának híre, október 3-án terjedt el az aradi várban. Tehát ez a levél ezen a napon kelhetett.

a hős nejéhez, szomoru fogságából. Utolsó üzenetét küldte benne hű feleségének. Mert egy nap mulva véget ért a szomoru fogság...

A haditörvényszék ítéletét megerősítette a bresciai hiéna s a brünni hóhér akasztófa-gerendákat keresett Uj-Arad épülő házaiban...*)

*) Az akasztófákat ugyanis nem aradi ácsok faragták, a mint azt Tóth Kálmán oly szépen megénekelte. A hóhér fiának elbeszélése szerint, a primitív akasztófákat Uj-Arad egy épülő házának állványai közül rekvirálták a katonák.

Az utolsó órák.

Október 5-én reggel hirdették ki a vértanuk előtt a Haynau által megerősített haditörvényszéki ítéletet. Damjanich Jánost, a ki „született a bánáti 2. határőrezredben, 45 éves, görög nem egyesült vallásu, nős, gyermektelen, azelőtt kapitány a 61. gyalogezredben“, azért, mert dacára a császári királyi osztrák hadseregbe való belépése alkalmával tett esküjének, hozzácsatlakozott „a Magyarországon a császári felsőbbség ellen kitört lázadáshoz“, mint tábornok és hadtestparancsnok a fölkelő seregben küzdött a császári királyi csapatok ellen, szolgálatainak jutalmául elfogadta a fölkelő kormány által alapított katonai érdemrendet, résztvett a fölkelők hadjárataiban, hogy keresztülvigye „a debreceni országgyűlés folyó évi április 14-iki határozatát, mely kimondja Magyarországnak elszakadását a monarchiától és száműzi a legfelsőbb uralkodó családot“, a szeptember 26-án tartott haditörvényszék *felségárulás büntettségében* bűnösnek találta s „az 5. hadicikk és a katonai büntetőtörvény 61. §-a, valamint az 1848 október 31-iki, október 20-iki, november 20-iki legfelsőbb manifestumok, végre az 1848 november 12-iki proklamációk alapján“: az osztrák hadseregben viselt

tiszti rangjától való megfosztás, illetőleg nyugdíjigényének és mindennemű ingó és ingatlan vagyonának elkobzása mellett, nyolcadmagával, *kötél általi halálra* ítélte.¹¹⁵

Damjanich szó nélkül, keményen hallgatta a halálos ítéletet. El volt már rá készülve, hisz megmondta nejének is, mikor ez szeptember 27-én meglátogatta: „Ha valamennyit megkegyelmezik is, engem semmi esetre sem! . . .“ És nem zugolódott akkor sem, mikor az ítélet kihirdetése után, mint a többi elítélteknek, a porkoláb neki is nehéz láncokat rakott a kezére és fájós lábára. Ez a bilincs is a közül az ötszáz lánc közül került ki, melyet a karlovici szerb patriárka, Rajasics ajándékozott az osztrákoknak, a magyar foglyok részére. . .¹¹⁶

Az ítélet kihirdetése után senkit sem bocsájtottak többé a foglyokhoz, a cellák elé szalmasóvát is tettek, a mi figyelmeztető jel volt az öröknek, hogy a foglyokra különösen vigyázzanak. S Damjanichot még a katonaoorvos sem látogatta meg többé, a ki félig begyógyult csonttörését kezelte. Kesernyés mosolylyal meg is jegyezte a hős:

— A felcsér azért nem jön többé kötözetni, mert tudja, hogy ezentul nem adhatok neki borravalót!

S a hős felesége mintha érezte volna a közeledő véget; előző nap kétszer is könyörög Howigernél, hogy bocsássa be a férjéhez. A vadlelkű várparancsnok azonban mindannyiszor ridegen elutasította a rimáncodó asszonyt. De másnap mégis megmozdult a szíve. Ha nem Damjanichné maga írta volna e könyv szerzőjéhez intézett emlékezésében, hihetetlen lenne! A magasztos lelkű asszonyt október 5-én délelőtt 11 órakor egy ka-

tona kereste föl aradi lakásán azzal, hogy feljebbvalója üzeni, hogy menjen azonnal a várba férjéhez. Csodálatos gyöngédség, mert hisz Howiger nem szokta tisztelni foglyai családi kötelekeit! . . .

És Damjanichné rögtön a várba siet. Öröm töltötte el szívét, mert jó jelnek vette, hogy férjéhez hívták, mikor előző nap hiába könyörgött bebocsájtásért. Mikor azonban a börtönbe lépett, örömét leirhatatlan fájdalom váltotta föl. Megsejtette a szomorú valót. Az ítélet kihirdetése előtt ugyanis az ő az előszobában állott. Így volt, mikor szeptember 27-én is, férjénél volt. Most pedig az őr föltüzött szuronnyal a szoba közepén állott . . . Az asztalon, két égő gyertya között feszület volt. . . „Mi ez?!“ . . . — kiáltott föl a boldogtalan asszony. „Siralomházba jöttél, — felelte komoran Damjanich, — holnap kivégeznek . . .“

S a szerencsétlen asszony fuldokló zokogással rogyott le a hős ágya előtt, a ki némán, de búval telt szívvel nézett vergődő nejére . . . Ez alig birt föleszmélni a borzasztó fájdalomtól, de Damjanich gyöngéden vigasztalta: „Ne busulj, oda-fenn találkozunk! . . .“ S csend lett, csak a szerencsétlen asszony zokogása hallatszott s egy-egy elfojtott sóhaj a hős hatalmas kebeléből . . . A Megváltó szeliden tekintett alá a feszületről . . . Hitet, reményt és erős elhatározást öntött a hős vergődő szívébe . . . S gyengéden lehajolt nejéhez: „Emiliám, válnunk kell! . . .“

„Ez rettenetes volt!“ — kiált föl emlékezésében Damjanichné. De hol is volna toll, mely festeni tudná egy ilyen perc történetét?! Két ilyen lélek érzelmeit, mint Damjanich és Damjanichné?! . . .

A válasz utolsó percében arra kérte nejét a hős, igérje meg, hogy másnap nem hagyja el szobáját. Egy ölelés s Damjanichné tántorogva indult az ajtó felé, de a küszöbre érve, kiáltást hallott: „Emil!” — így hívta nejét a hős. „Viszszanézttem, — írja Damjanichné e könyv szerzőjéhez, — könyvelt szeme éles kétségbeesés kifejezésével nézett reám. Visszafordultam feléje, de ő szó nélkül intett kezével, hogy menjek. S én kitántorogtam . . . Lahner szobájáig, a hol szintén a végbucsu jelenetét láttam . . . Az apa bucsuzott feleségétől és ötéves gyermekétől . . .”

S a két asszony együtt hagyta el a várat. Élő emberek özvegyei voltak már ők e percben, a dicső nagyasszonyok, kiknek szenvedése több volt a vértanúságnál . . .

*

Délután 2 órakor érkeztek meg a vigasztalásra kirendelt lelkészek a várba.

Damjanichot valamennyi lelkész meglátogatta s a hős mindegyiktől elsősorban is Kossuthról kérdezősködött. Nagy szomorúságára azonban egyik pap sem tudott néki határozott fölvilágosítással szolgálni.

— Csak legalább őt óvja meg az Isten a mi sorsunktól, — mondta a lelkésznek, — így legalább még marad némi remény, hogy hazánknak még egyszer fölvirrad!

Szombathy görög-keleti lelkészt hidegen fogadta.

— Nemde, tisztelendő ur, örülnek a rációk, hogy ilyen sorsra jutottam? — A lelkész megnyugtatta az ellenkezőről és azt mondta neki, hogy az aradi szerbek is nagy részvételt viseltek szerencsétlensége és csodáló tisztelettel hő-

siessége iránt. Damjanich igen megörült a válasznak és nyájásabb lett a lelkészhez.

„Bárcsak — mondja szerb nyelven — azt az átkos bünt ne követték volna el, hogy a magyar ellen föllázadjanak. Majd meglátjátok, hogy keservesen fogjátok azt még megsíratni, de késő lesz!”

Mikor aztán a lelkész figyelmeztette, hogy ne foglalkozzék most földi gyarlóságokkal, hanem lelke üdvösségére, így szólt:

„El vagyok készülve. Lelkem tiszta s az Isten a tanum, hogy a mit tettem, nem magamért, hanem mint becsületes patriota, a hazáért és mindnyájunkért tettem. Elvakítottak, megcsaltak benneteket. Bocsássa meg nektek az Isten!”

Lelkesült örömmel fogadta a minoritákat és Baló Béni helvét lelkészt. Azokkal a szabadságharc vezéreiről és a haza sorsáról beszélgetett. Igen sokat beszélt Kossuthról, Klapkáról és Bemről és kérdezősködött sorsuk felől. Majd Balóhoz fordult és így szólt:

„Bizony, édes tisztelendő Uram, *csak én lábamat ne törtem volna, most nem ezen a helyen találkozoznánk!*”

Ezután nagyon kikelt az osztrákok bánásmódja ellen. Panaszkodott, hogy betegsége miatt mennyit szenved a kényelmetlen börtönben és hogy tegnap óta még az orvos sem jött, hogy bekötözze lábát. Elmondta aztán, hogy végtelenül fáj neki, hogy oly lelketlenül bánnak velük, hogy tábornoktársaikat még látnia sem szabad s hogy haláluk neméül a legnagyobb gonosztevők bitófáját választották. Majd keserűen hozzátette:

„Mi nem így bántunk a foglyokkal!”

Mikor a papok figyelmeztették, hogy az őrök hallják szavait, mosolyogva így szólt:

„Nem ért ez a gép egy szót sem magyarul...”¹¹⁷

S már homály borította a tájat, mikor a lelkészek magára hagyták a hősök-hőset.

Damjanich ezután a porkolábtól kapott papírra, írónnal bucsusorokat írt. Aztán ruhástól ledőlt az ágyra s így várta be a lelkészeket, a kik hajnali három óra felé ismét megjelentek a halálraitéteknél.

Damjanich udvariasan fogadta Szombathy lelkészt, de ezenkívül alig szólt hozzá. A lelkész által mondott imákat halkán ismételte és négy óráig, a mikor a lelkész eltávozott tőle, folyton imádkozott.

— Négy órákor, — mint Traytler Lajos volt aradi fogoly írja, — a hóhér meglátogatta Damjanichot. Még az előző napon ugyanis Damjanich magához hívatta Traytlert, a ki nemrég szabadult ki a fogságból és a várparancsnok engedélyével szabadon járt-kelt a várban és megkérte, hogy vezesse hozzá a hóhért, mert beszélni szeretne vele.

— Ennek következtében, — írja Traytler, — én csakugyan 6-án reggeli négy órákor a hóhérrel megjelentem nála és az ágyától két lépésre álló két ór között nagy szivarfüstben találtam. Bemutatván németül a hóhért, mire köztük a következő párbeszéd keletkezett németül:

— Ön a hóhér? Hogy hívják? Honnan való? Keze engem ma ki fog végezni, én Damjanich vagyok.

A hóhér erre valami cseh nevet mondott és hogy Brünnből való.

— Egyenesen a mi kivégzésünkre rendeltett ön ide? — folytatá Damjanich.

— Nem, a garnizonnal vonultam ide.

— Tehát mindenütt a magyarokat aggatni?

— Azt nem tudom.

— Ide vonultában gyakorolta már valahol hivatalát?

— Igen, nem; nem válaszolhatok erre.

— Itt, Aradon, remekeljen ön; nekem csak az a kérésem, hogy kezeim-lábaim összekötésénél ügyeljen arra, hogy fájdalmat ne okozzon, mert mint látja, törött lábam miatt sokat szenvedek.

— Lesz gondom rája, meg fogja látni.

— Sie Pampschabel! Nem fogom én azt látni, fájdalmakat fogok érezni, de ugy-e, megígéri nekem, óvatos lesz; én nyugodtan fogok meghalni.

— Igen, — viszonzá a hóhér. Mire Damjanich köszönete mellett hozzám fordulva mondá:

— Mondja meg az aradi jó, hazafias polgároknak utolsó tiszteletemet.

Félőt felé ígéretéhez hiven Sujánszky minorita atya is meglátogatta Damjanichot. Mikor belépett, Damjanich ágyában feküdt és egy könyvet olvasott. Szívélyesen kezét szorított a lelkészszel és a brünni hóhért, valamint az öröket kiparancsolta a szobából. Ezután barátságos beszélgetést kezdett a rokonszenves páterrel. A beszélgetés nagyrészt politikai volt. Sokat beszélt Kosuthról és gyűlölettel szólott Görgeyről.

— Tisztelendő barátom! — mondá. — Bennünket csak a véletlen bonyolított a testvéri harcba. Görgey gyalázatosan megcsalt bennünket, ő csak a maga élete biztosításáról gondoskodott, bennünket cserben hagyott! Leginkább vitéz bajtársaimnak sorsa szomorít engem . . . Hígyje meg, tisztelendő barátom, nem félek a haláltól,

hisz ezerszer néztem én szemébe; ámde mégis fáj, hogy felső helyről azon kegyelmet sem nyerhetők, miszerint — katonához illőleg — golyó által végeztetnénk ki.

Majd egy imát vett elő, melyet az éjjel irt és megkérte a lelkészt, hogy szeretett nejének „némi vigasztalásul“ adja át. A fenséges hangu, megható ima így hangzik.*)

IMA

kivégeztetésem előtt, 1849 október 5-éről 6-ára
virradóra.

Mindenség Ura! Hozzád fohászkodom! Te erősítettél engem a nőmtől való elválás borzasztó óráiban, adj erőt továbbra is, hogy a kemény próbát: a becstelen, gyalázatos halált erősen és mint férfiú állhassam ki. Hallgasd meg, oh, Legfőbb Jó, vágyteli kérésemet! Te vezettél, Atyám, a csatákban és ütközetekben, — Te engedted, hogy azokat kiállhassam és a Te védelmező karod segített némely kétes küzdelemből sértetlenül kilábolni; — dicséртesség a Te neved mindörökké!

Ótalmazd meg Mindenható, az én különben is szerencsétlen hazámat a további veszelemtől! Hajlitsd az Uralkodó szívét kegyességre a hátramaradó bajtársak iránt és vezérelj annak akaratát a népek javára! Adj erőt, óh Atyám, az én szegény Emiliámnak, hogy beválthassa nékem adott ígéretét: hogy sorsát hitének erejével fogja elviselni.

*) Az imának számos hibás másolata és ezek révén rossz fordítása forog közkézen. Szerző Damjanichné szívessegéből az egyetlen eredeti s a hős özvegyének birtokában levő, ceruzával írott példányról fordította magyarra a német nyelven írott gyönyörű fohászt.

Áldd meg Aradot! Áldd meg a szegény, szerencsétlenségbe süllyedt Magyarországot! Te ismered, óh Uram, az én szívemet és egyetlen lépésem sem ismeretlen előtted: azok szerint ítélj fölöttem kegyesen s engedj a tulvilágon kegyes elfogadást találnom. Amen.

Damjanich.

Emiliának vigasztalásul.

A lelkes megígérte, hogy elvégzi a megbízatást, mire Damjanich még két levelet vett ki vánkosa alól. Az egyik nejéhez, a másik özvegy Vásárhelyi Julia asszonynak volt címezve, a kinél a borzasztó napokban Damjanichné tartózkodott. Mindkét levél megindító. Különösen megható az az aggodalom, melylyel hőn szeretett neje sorsa iránt viseltetik. E levél közzétételére azonban e könyv szerzőjének még most nincsen joga. A Vásárhelyinéhez intézett levele így hangzik:

„Mélyen tisztelt nagyságos Asszonyom!

Hogy boldogtalanságom egész súlyát érezzem, anyánk ma Temesvárra ment. Nem lehet, nem szabad Emiliát egyedül tudnom, s azért kegyedhez fordulok kéresemmel, jó nagyságos Asszonyom, hogy szegényt, addig, míg anyja távol van, házánál tartsa. Nemes, gyöngéd szíve kezeskedik nekem, hogy Nagyságod a szerencsétlen nőnek teljes gondját viselendi. Csak azt, az egyet kérem: őt magára nem hagyni! Az ég áldása kísérje önt, jó nagyságos Asszonyom, élte pályáján, s fogadja tőlem köszönetem s nagyrabecsülésemet mindazért, mit nekem s az én szegény szerencsétlen Emiliám-

nak tett volt. — Az én sorsom borzasztó, — de remélem, azt mint férfit elviselni. Mindnyájunknak egy utolsó Isten hozzád!

Arad, október 5. 1849.

A nagyságodat nagyrabecsülő

Damjanich.

Ezután tovább folyt a beszélgetés a szeretett nőről és a haza sorsáról. Mikor pedig Sujánszky atya el akart távozni, hogy visszatérjen Pöltenberghez és Aulichhoz, Damjanich így szólt:

— Főtisztelendő barátom! Ön tán nem is tudja, ki vagyok? Én rác vagyok vallásomra nézve, de mint rác meghalni nem akarok. Áldjon meg engem! Azt is tudom, hogy ön engemet addig meg nem áldhat, míg én meg nem gyónom bűneimet. Tehát hallgasson meg!

„És a nagy férfi, — írja Sujánszky, — meggyónt, röviden a hitvallást letette és midőn kórelmének engedve, őt feloldozám, kezeimet fejére tétette és azokat saját kezeivel fejére szorítván, egész imám alatt ott tartotta.

Miután ez is megtörtént, így szóla:

— Most már nyugodtan halok meg, mert magyar pap által lettem megáldva. — Azután fölemelkedve ágyából, így szólott:

— Mielőtt eltávoznék, főtisztelendő barátom, ha nem utál, csókoljon meg engem!

— Hogy utálnám a hősök leghősebbikét! — kiálték föl megindultan, s mi majd őt percig egymás nyakába borulva könyezének...¹¹⁸

Félőt volt. Damjanich elköltötte utolsó reggelijét, egy pohár kávé.

Az udvaron ezalatt kivonult az egész hely-

őrség; tompa dobpergés, zürzavaros hangok hallatszottak, a segédtisztek kiadták a parancsokat.

A hajnal derengett; kelet felől piroslott a felkelő nap . . . A hűvös hajnali szellő megrázta a fák pusztuló koronáit s sejtelmesen susogtak a hulló levelek . . .

A kivégzés,

Tompa dobpergés között indultak a kivégzés helyére a golyóra ítélt tábornokok . . . Nem-sokára lövések zaja hallatszott . . . A magyar szabadságharc négy hőse holtan bukott a sáncok porába s a bitóra ítélték közül azok, a kik még bíztak a kegyelemben, megszűntek remélni . . .

Hat óra volt, mikor a kivégzéshez kirendelt Woher báró nevét viselő zászlóalj visszaérkezett a várba és fölállott a főórház négyszög déli kapuja előtt. Pár perc múlva a lelkészek is visszaérkeztek és meglátogatták a bitóhalálra ítélt tábornokokat, kiket az éj alatt lelki vigasztalásban részesítettek.

Az őrnagy lenn az udvaron ezalatt szemlét tartott a csapatok fölött, melynek végeztével parancsot adott, hogy vezessék le a halálraitéltakat.

Két sor gránátos között egymásután érkeztek a börtönépület elé. Damjanich tábornokot, a ki nehéz láncai miatt mankóval nem tudott lemenni a lépcsőkön, úgy kellett levinni az emeletről. A láncokat azért mégsem vették le róla.

A hősök mindegyikét igen megviselte a másfél hónapi fogság. „Szemük mélyen beesett, arcszínük igen halvány és hajuk sokkal szürkébb volt, mint négy hét előtt.“

Elsőnek Nagy-Sándor érkezett a kapu elé és az érkező tábornokok mindegyikének „jó reggelt!” kívánt. Utolsónak érkezett Damjanich, a kit Szombathy lelkész és egy őr vezetett.

Valamennyi tábornok megható hangon üdvözölte Damjanichot.

— Nemde, megmondtam, — szólt Nagy-Sándor József, — hogy az akasztófára vezet bennünket Görgey!

— Nem akartam hinni, de most látom, hogy igazad van barátom! — felelé Damjanich!

A hős tábornok számára egy ronda, szemétkocsinak illő parasztkocsi állt elő, melyre egy tiszt két bakával föl akarta segíteni Damjanichot. Ebben a percben Howiger szigorúan oda kiáltott:

— A sintérlegények végezzék azt!

Damjanich erre nagy fölhevüléssel ellökte magától a bakát:

— Fort ihr Henkersknechte!

Meglátva a hóhért, odakiáltott:

— Jöjjön ön, hóhér ur!

S a hóhérnak, a kit már ismert, körülfogta nyakát és ránehezdedve, a kocsira ült.

— Jöjjön ide mellém, — mondá megint a hóhérnak, mire az melléje ült.

A hős tábornok újra átölelte a bakót és megható hangon így szólt:

— Ön ma az én legjobb barátom!

Euztán a kocsi a már rájuk várakozó tábornokok felé indult.

A kocsi tulajdonosa, egy fazekas-varsándi paraszt, sirva hajtotta lovait . . .

*

A hősök hat sorban mentek egymásután a lelkészek karján. Utánuk haladt Damjanich a

döcögő parasztszekéren, mellette Szombathy görögkeleti lelkész teljes egyházi diszben, szemben vele pedig arannyal paszomántozott, vérvörös ruhában a bakó . . .

Egy negyedórai ut után, a zsigmondházi-uton balra kanyarodott a szomorú menet, a hol Biró Imre, akkori zsigmondházi birtokos kaszálóján volt fölállítva három-három lépésnyire egymástól a kilenc bitófa.

Damjanich az egész uton nyugodtan szivarozott; szivarja éppen akkor fogyott el, mikor megérkeztek a vesztőhelyre. A kiindulás óta éppen egy félóra telt el . . .

Parancsszavak hallatszottak. A katonaság háromszöget képezett s a halálraitelt hősök Damjanich kocsija körül sorakozva, a középen maradtak a lelkészekkel.

Félhét volt éppen, mikor Tichy őrnagy parancsára előlépett Zinner hadbíró és fölolvasta a halálos ítéletet. A tábornokok többször a fejüket rázták az igaztalan ítélet hallatára, Damjanich pedig ingerülten így szólt a lelkészekhez:

— Gyalázatos koholmányok, miket itt nekünk fölolvastak.

S megkezdődött a borzasztó ekzekúció. A tábornokok valamennyien, mint hősök haltak meg s Damjanich volt nyolcadik. Leiningen kivégzése alatt Sujánszky atya nem tudta visszafojtani fölindulását és sirni kezdett: Damjanich szomorúan mondja:

— Mit sir tisztelendő barátom, hisz kit kezében tart, — s a feszületre mutatott, — az is az igazságért akasztatott föl.

Tichy őrnagy ekkor éppen Damjanich kocsija előtt áll meg a lovával. A tábornok kissé

kihajol üléséből és németül így szól az őrnagynak:

— Mire való ily barbár módon kínzani az embert? katonát golyó illet. Talán ilyenben is gyönyörködnek önök?!

Az őrnagy — mint Sujánszky írja — szomorú hangon válaszolt Damjanichnak:

— Higgye el, uram, ha azt érezném, a mit én most érzek, másként beszélne! . . .

És Leiningen s Aulich után, nyolcadik áldozatul, a magyar sereg bálványa, az ellenség réme előtt áll meg a porkoláb! . . . Ich bitte, Herr Hauptmann! . . .

A hős odafordul a lelkészekhez s szeliden mondja:

— Azt hittem már, hogy én leszek az utolsó, ki a csatában mindig az első voltam! . . .

Majd leoldja fekete nyakkendőjét s átadja Sujánszkynek:

— Adja át ezt, kérem, a feleségemnek! Mondja meg neki, hogy sajátkezűleg oldottam le a nyakamról e nyakravalót s nem a hóhér vette le.

Ezután a könnyező lelkészek leemelték a ronda parasztszekérről a hőst, a ki valamennyit megcsókolt és mankója segélyével néhány lépést tett előre s aztán megállt.

A halhatatlan emlékü hős szenvedő kinézésű alakja e percben rendkívüli hatást tett még az ott fölállitva volt osztrák katonaságra is. Több tiszt és közlegény szemében könny csillogott, a vezénylő őrnagy lovával hátrafordult, hogy megindulását el ne árulja; egy, a hős vértanúhoz közel álló százados könnyeit törle; Damjanich észreveszi s szelid, nyugodt hangon ezt mondja neki:

szekér állott meg. Kormuth Lajos és Balás Albert aradi ügyvédek jöttek Leiningen holttestéért. Egy másik szekéren két egyszerű fakoporsó állott. Damjanich és Lahner holttesteit számára hozta Zsiradó János, Csernovics Péter komornyikja, a ki gazdája megbízásából fáradozott a holttestek elszállítása körül. Kocsin jött később Urbányiné-Hegyessy Katalin, a ki a beteg Vécseyné dolgait intézte, s csendben, visszafojtott lélekzettel, egy kis kézilámpa fényénél, fogtak hozzá a friss föld fölhányásához...

A sírok föltalálásánál a kivégzés sorrendje szolgált utbaigazításul, mert ugyanazon rendben temették el a holttesteket is. A harmadik sírban Lahner feküdt, a hatodikban Leiningen, a nyolcadikban Damjanich, a kilencedikben Vécsey...

Nagy izgatottság között emelték ki a nagy halottakat a földből. A jelenvoltak mindegyike a pillanat hatása alatt, térdre borult és imádkozott...

Vécsey, Damjanich és Lahner holttestét egyszerű fakoporsóban szállították Aradra.

Damjanich és Lahner holttesteit is előbb elvitték övéikhez és szívszaggató bucsu után még azon éjjel tovább vitték Mácsára, Csernovics Péter birtokára, a ki rokoni viszonyban állott a két vértanúval. A dúsgazdag főúr, a ki bár fogoly volt az aradi várban, családjával folyton érintkezett s intézkedhetett a két kivégzett hős elszállítása iránt is. Hiába, a pénz hatalmas eszköz, melynek még az osztrák pribékek sem tudnak ellentállni!...

Éjfél után érkezett meg Mácsára a szekér, mely Damjanich és Lahner holttestét vitte. Csak Csernovics komornyikja és Lahner katonai szolgálója kísérte a drága tetemeiket s a halottvivő sze-

kér Rátky Frigyes gazdatiszt lakása előtt állott meg.

„Október 6-ának estéjén mi, mácsaiak, — írja Rátky — még semmit sem tudtunk arról, hogy mi történt Aradon. Nyugodtan aludtunk a csöndes majorban.

Éjfél után egy órakor a feleségem rázott föl álmomból. Értésemre adta, hogy a ház előtt egy gyékénynyel leborított kocsi áll, két feketeruhás emberrel, a kik velem akarnak beszélni. Kimen-tem a sötét éjszakába s a lámpa világában fölismertem a két embert: az egyik Csernovics komornyikja volt, a másik Lahner tábornok katonai szolgálója. Mindketten igen komolyak és szótalank voltak. A komornyik átadva nekem egy kis papirlapot, csak ennyit szólt hozzám:

— Két halottat hoztunk.

És odamutatott a gyékényes szekérre. Nekem ezekre a szókra iszonyuan megdobbant a szívem. Csaknem összerogytam. Azt hittem, hogy az osztrákok kivégezték gazdámat s az egyik holttest az övé. A levélből azonban megtudtam, hogy kiket takar a gyékény. A levél így szólt:

„Küldöm Istvántól (a komornyik neve) Damjanichot és Lahnert. Nézzen a pusztán egy alkalmas helyet és 7-ikének éjszakáján temesse őket el, de úgy, hogy egyetlen megbízható emberen kívül, ne tudja senki sem.

Csernovics.“

Erre levettük a két koporsót a szekérről. Mindkét koporsó a legegyszerűbb fakoporsó volt, feketére festve. Egyik sem volt leszögezve. A halottak fehér alsóruhába voltak öltözve s letakarva egy vászonlepedővel. Mikor megnéztük a két hős

elváltozott alakját: egymás nyakába borultunk s úgy sirtunk.

Én a koporsókat egy színbe tettem zár alá. Aztán magam mellé vettem az öregbéresemet s ketten hozzá láttunk egy sír megásásához. A sírral még azon az éjszakán készen voltunk.

Másnap ismét levelet kaptam Csernovics-tól. Ebben a levélben azt írja, hogy ne temessem el a halottakat, a míg ő maga haza nem jön, a mi nemsokára meg fog történni.

A koporsók tehát ott maradtak a színben. Vártam Csernovicsra. De ő csak 8-án este jött haza Mácsára. A két napi állásban, miután 7-én és 8-án meleg őszi idők jártak, a két hulla erősen föloszlásnak indult. Damjanich kövér holtteste fölpuffadt s a már leszegezett koporsófüdelet öt-ujjnyira fölemelte.

Október 8-ikának estéjén Csernovics maga jelölte ki a mácsai parkban azt a helyet, a hová a sírt kellett ásni. Éjjel ástuk meg az új sírgödöröt. Éjfél után két órakor egy kétökrös szekéren vittük ki a parkba a két koporsót. Közös sírba tettük a halottakat. Az éjjeli temetésen jelen voltunk: Csernovics, én, a feleségem, Csernovics komoronyikja, Lahner legénye és a béresgazdám.

Mikor a két koporsó egymás mellett feküdt a sír fenekén: letérdeltünk a gödör mellé s elmondtunk három Miatyánkot. Ez volt a végtisz-tessége a forradalom két legkiválóbb hőségének. Az imádság után behantoltuk a sírgödöröt s a földet elsimitottuk, hogy munkánknak semmi nyoma ne legyen. Aztán még egyszer áldást mondtunk a lenn nyugvó drága halottakra és haza távoztunk . . .“

Mikor a mácsai birtok a Károlyi grófok

birtokába került, Károlyi Ella grófné 1885-ben
diszes emlékoszlopot állíttatott a sír fölé, ezzel a
főírással:

DAMJANICH

LAHNER

1849 október 6.

*

És éppen most, hogy könyvem végső sorai-
hoz értem, szomorú hír járja be az országot:
Damjanich sírja süppedőben van. A beteg, nem-
rég el is hunyt, gazda nem törődhetett vele, más-
nak meg nem jutott eszébe a birtok urai közül.
Damjanichnéval együtt, az egész ország fájdal-
mas megbotrátkozással értesült a szomorú hir-
ről: mindinkább sürgeti ez is annak az eszmének
megvalósítását, melyet e sorok írója vetett föl a
félszázados emlékűnnep alkalmából.

A nemzet még tartozik azzal a hősök em-
lékének, hogy végső pihenőre eltemesse őket az
akasztófák mezején emelendő emlékkápolnába.

„*Pannonia, vergiss deine Todten
nicht! . . .*“ (Magyarország! Ne feledd halot-
taidat!)

Források.

¹ *Remellay* Gusztáv cikke: Alkotmányos Nagy Naptár 1862. 91—92.

² *Marczali* Henrik: Gróf Leiningen-Westerburg Károly levelei és naplója 78. l.

³ *Elekes*: Honvédek könyve III. 1.

⁴ *Damjanichnének* a szerzőhöz intézett levele. *Remellay*: i. c.

⁵ *Marczali*: i. m. XXIII. 42.

⁶ *Közlöny*: 1848. jun. 25. 16. sz.

⁷ *Mogyoródy* (Kaiser) Adolf följegyzései. *Hegyessy*: i. m. 24. l. *Mogyoródy* e felszólításra csapott fel honvédeknek.

⁸ *Hegyessy*: i. m. 36. l.

⁹ *Hegyessy*: i. m. 35. l. Szikszai, Ravóczy és Jankó honvédtisztek jegyzetei.

¹⁰ *Brankovics* György: „A magyar szabadságharc története.” 64. l.

¹¹ *Vukovics* Sebő: Emlékiratai. 269—70 l.

¹² *Vajda*: Egy honvéd naplója, 90—93. l. *Elekes*: i. m. III. 130. *Hegyessy*: i. m. *Mogyoródy* jegyzetei alapján 32. l.

¹³ *Közlöny*. 1848. 46. sz.

¹⁴ *Gracza* György: A magyar szabadságharc története I. 93. l.

¹⁵ *Hegyessy*: i. m. 37—40.

¹⁶ *Vukovics*: i. m. 333. l.

¹⁷ *Hegyessy*: i. m. 41. Várady és Veress jegyzetei után.

¹⁸ *Hegyessy*: i. m. 42. l. Jankó jegyzetei után.

¹⁹ *Vukovics*: i. m. 337. l.

²⁰ *Hegyessy*: i. m. 42. l.

- ²¹ Vukovics: i. m. 337—340. l.
- ²² Mészáros Lázár: Emlékiratai I. 151—156. l.
- ²³ Vukovics: i. m. 376. *Honvédek könyve*: III. 131. *Erlebnisse eines k. k. Officiers im österreichisch-serbischen Armee-Corps* 77—79. stb.
- ²⁴ *Közlöny*: 1848. 128. sz.
- ²⁵ Vukovics: i. m. 382. l.
- ²⁶ Vukovics: i. m. 383—84. l. *Közlöny*: 1848. 158, 166, 172.
- ²⁷ Hegyessy: i. m. 57. l.
- ²⁸ Hegyessy: i. m. 51. l.
- ²⁹ Vukovics: i. m. 384. l.
- ³⁰ Hegyessy: i. m. 60. l. *Máté jegyzetei* uátn..
- ³¹ *Közlöny*: 1848. nov. 26.
- ³² Vukovics: i. m. 401—402. l. B. J. Magyarország függ. harcának katonai története. I. 114 stb.
- ³³ Elekes: i. m. 118.
- ³⁴ Hegyessy: i. m. 68.
- ³⁵ Vukovics: i. m. 492—404. l. *Marczali*: i. m. 80—91. B. J.: i. m. I. 115—116. *Elekes*: i. m. III. 5. stb.
- ³⁶ Vukovics: i. m. 422. l.
- ³⁷ *Közlöny*: 1849. 19. sz.
- ³⁸ Vukovics: i. m. 423.
- ³⁹ Ezt a kiáltványt a hagyomány őrizte meg. Hi- teles nyoma nem maradt, tehát nem bizonyos, hogy a hős csakugyan kibocsájtotta. Szerző épp annyira haj- landó elfogadni igaznak, mint apokrifnak.
- ⁴⁰ Hegyessy: i. m. 88. l.
- ⁴¹ Hegyessy: i. m. 89. l.
- ⁴² Hegyessy: i. m. 95. l.
- ⁴³ Asserman Ferenc cikke az Aradi vértanúk albu- mában 64. l.
- ⁴⁴ Hegyessy: i. m. 95. l. *Máté, Várady, Jankó és Revóczy* jegyzetei. Assermann: i. c. 64. l.
- ⁴⁵ Margitay Gábor: Emlékiratai, 39—41. l.
- ⁴⁶ Hegyessy: i. m. 98. *Máté* jegyzetei.
- ⁴⁷ *Weldicz*: Der Antheil der Polen an dem ung. Freiheitskampfe 23, 24. l.
- ⁴⁸ Horváth Mihály: i. m. I. 98—99. Czetz: Bem's Feldzug in Siebenbürgen, 196. Assermann: i. c. 64—66.
- ⁴⁹ Hegyessy: i. m. 101. l.
- ⁵⁰ *Damjanich* jelentése február 25-éről. *Dembinszky Magyarország* 120. l.
- ⁵¹ Id. Görgey István: 1848—49-ből. II. 24. *Dem- binszky Magyarország*, 122, 196.

- ⁵² *Hegyessy*: i. m. 105.
⁵³ *Hegyessy*: i. m. 106. l.
⁵⁴ *Vukovics*: i. m. 433. l.
⁵⁵ A szolnoki csatáról: *Marczali*: i. m. 115—120.
Közlöny: 1849. 46. és 50. sz. *Baltazár*: Honvédek könyve III. 135—137. *Horváth*: i. m. II. 170—173. *Rüstow*: I. 263—267. *Remellay*: i. m. 93—96. *Klapka*: i. m. II. 280—285. *Hegyessy*: i. m. 103—120. *Zalár*: Emléklapok. 271—275. stb.
⁵⁶ *Görgey* István: i. m. II. 312—314. l.
⁵⁷ *Vahot* Imre: A szabadságharc vért. emlékkönyve.
⁵⁸ *Közlöny*: Márc. 8—9. sz.
⁵⁹ *Vukovics*: i. m. 436. l.
⁶⁰ *Vukovics*: i. m. 436.
⁶¹ *Klapka* György: Emlékeimből. 114. l.
⁶² *Mészáros*: Emlékirata stb., II. 147. l.
⁶³ *Vukovics*: i. m. 437. l.
⁶⁴ *Vukovics*: i. m. 439. l.
⁶⁵ *Klapka*: Emlékeimből, 119. l.
⁶⁶ *Vukovics*: i. m. 441. l.
⁶⁷ *Vukovics*: i. m. 440. l.
⁶⁸ *Hegyessy*: i. m. 121. l. Máté és Revóczy jegyzetei.
⁶⁹ *Hegyessy*: i. m. 122. l.
⁷⁰ *Görgey* István: i. m. II. 39. l.
⁷¹ *Vukovics*: i. m. 443. l.
⁷² *Mészáros*: i. m. II. 154. l.
⁷³ *Vukovics*: i. m. 144. l.
⁷⁴ *Vukovics*: i. m. 452. l.
⁷⁵ *Emich* Gusztáv V. K. naptára, 1862. évf. 20. l.
⁷⁶ *Hegyessy*: i. m. 130. l.
⁷⁷ *Görgey* István: i. m. II. 62—66. *Klapka*: Nationalkrieg II. 304. l. és Emlékeimből 122. l.
⁷⁸ *Görgey* István: II. 62—66. *Görgey* Arthur: i. m. I. 304. *Klapka*: i. m. 122. *Hegyessy*: i. m. 130—139.
⁷⁹ *Marczali*: i. m. 194. l.
⁸⁰ *Klapka*: i. m. 123—124. l.
⁸¹ *Elekes*: i. m. III. 6. l. *Vukovics*: i. m. 459. l.
⁸² *Klapka*: Nationalkrieg 316. *B. J.*: i. m. II. 61—76. *Hegyessy*: i. m. 147. Jankó és Várady jegyzetei után.
⁸³ *Elekes*: i. m. III. 6. *Zalár*: Magyar Emléklapok 468.
⁸⁴ *Batthyány* Kázmér gr.: Emlékiratai. Budapesti Szemle 1893. jun. *Hegyessy*: i. m. 151. Várady jegyzetei után.

- ⁸⁵ *Hegyessy*: i. m. 152. Jankó jegyzetei után.
- ⁸⁶ *Görgey István*: i. m. II. 148—153. *Hegyessy*: i. m. 152—156. *Elekes*: i. m. III. 7. *Közlöny*: 1849. 81. sz. stb.
- ⁸⁷ Id. *Görgey István*: i. m. II. 154.
- ⁸⁸ *Elekes*: i. m. III. 8.
- ⁸⁹ *Görgey István*: i. m. II. 196—203. *Klapka*: i. m. II. 338—348. *Elekes*: i. m. III. 9—12.
- ⁹⁰ *Hegyessy*: i. m. 184. Szikszai jegyzetei után.
- ⁹¹ *Vukovics*: i. m. 440.
- ⁹² *Vukovics*: i. m. 470.
- ⁹³ *Hegyessy*: i. m. 185.
- ⁹⁴ *Vukovics*: i. m. 479. *Görgey István*: i. m. II. 203.
- ⁹⁵ I. m. 478.
- ⁹⁶ *Elekes*: i. m. III. 13., 14.
- ⁹⁷ Damjanichné a szerzőhöz. *Szinnyey*: Komárom 1848—1849-ben, 95. *Görgey István*: i. m. II. 245. *Elekes*: i. m. III. 14. *Vadnay K.*: Nagy képes naptár, 1862. 72. l.
- ⁹⁸ *Közlöny*: 1849. 97. sz.
- ⁹⁹ *Görgey Arthur*: *Mein Leben und Wirken*, II. 381—385.
- ¹⁰⁰ *Görgey István*: i. m. 246.
- ¹⁰¹ *Vadnay K.*: i. m. 73. oldal.
- ¹⁰² Damjanichné a szerzőhöz.
- ¹⁰³ Nemzeti Múzeum levéltára.
- ¹⁰⁴ A következő nagyfontosságú elbeszélés Damjanich János özvegyének a szerzőhöz intézett levelei után van írva.
- ¹⁰⁵ Utalás akar lenni Görgey német származására.
- ¹⁰⁶ *Görgey István*: i. m. III. 642.
- ¹⁰⁷ Damjanichné emlékiratai a szerzőhöz.
- ¹⁰⁸ Damjanichné a szerzőhöz.
- ¹⁰⁹ Magyar Nemzeti Múzeum levéltára 1904/2. sz.
- ¹¹⁰ *Görgey István*: i. m. III. 660. *Baudisz* följegyzései.
- ¹¹¹ Damjanichné a szerzőhöz.
- ¹¹² Damjanichné a szerzőhöz.
- ¹¹³ *Vasárnapi Ujság*. 1890. 40. sz.
- ¹¹⁴ *Marczali*: i. m. 238.
- ¹¹⁵ *Pester Zeitung*: 1849 október 8.
- ¹¹⁶ *Szentkatolnai Back Endre*: Az aradi elítéltek emlékezete. Kolozsvári tört. lapok.
- ¹¹⁷ Az aradi minoriták 1849. évi diárumából a lelkészek följegyzései.
- ¹¹⁸ Sujánszky följegyzései.
- ¹¹⁹ Sujánszky följegyzései.

TARTALOMJEGYZÉK.

Előszó	7
Bevezetés.	9
Élete.	
A szabadságharc előtt	15
Olaszországban	21
A hazatérés	35
A bácskai harctéren.	
A készülődés	39
Az első ütközetek	45
Mint verseci parancsnok	57
A jarkováci éj	63
Kivonulás a Bánátból	68
A Tisza mellett.	
Arad vára alatt	73
A szolnoki csata.	77
Damjanich—Vécsey	87
Damjanich—Vetter	94
Az áprilisi diadalmenet.	
Tápió-Bicske	107
Isaszegh	112
Vác.	117
Nagy-Sailó	122
Damjanich és a függetlenségi nyilatkozat	125
Komáromban	130
Szomorú napok.	
Aradi várparancsnok.	139
A fegyverletétel.	143
Fogságban	158
Az utolsó órák	167
A kivégzés	178
A temetés	183